

05(К ун)
Вісник

ISSN 1728-3817 (загальний)

ISSN 1728-2705 (серійний)

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЖУРНАЛІСТИКА

14
—
2006

Подано наукову школу професора А.І. Мамалиги (лінгвістика тексту, мова і стиль засобів масової інформації), а також уміщено статті журналістикознавчої мовної проблематики.

It is presented the scientific school of Prof. A.I. Mamalyga (the linguistic of text, language and style of the means of mass communication). In the second part it is presented the articles on problems of journalism linguistic studies.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

В.В. Різун, д-р філол. наук, проф.

**РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ**

Н.М. Вернигора (відп. секр.); О.Я. Гоян, канд. філол. наук;
Г.А. Дзюбенко (ред.); В.Ф. Іванов, д-р філол. наук, проф. (заст. відп.
ред.); Н.П. Шумарова, д-р філол. наук, проф.; Т.О. Приступенко, канд.
іст. наук, проф.; Н.М. Сидоренко, д-р. філол. наук, доц.; Б.І. Черняков,
д-р філол. наук, проф.; В.І. Шкляр, д-р філол. наук, проф.

Адреса редколегії

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, кімн. 103-А, Інститут журналістики;
(38044) 481 45 48, факс 483 09 81

Затверджено

Вченого ради Інституту журналістики
20.03.06 (протокол № 9)

Атестовано

Вищою атестаційною комісією України.
Постанова Президії ВАК України
№ 1-05/7 від 9.06.99

Зареєстровано

Міністерством інформації України.
Свідоцтво про Державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97

**Засновник
та видавець**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Свідоцтво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця

01601, Київ-601, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
(38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

Наукова бібліотека
ім. М. Максимовича
КНУ
ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

3619JB

45 - чит.зап періодики та дисерт.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006

18.50

ЗМІСТ

НАУКОВА ШКОЛА ПРОФЕСОРА АНАСТАСІЇ МАМАЛИГИ

Наукова школа професора Анастасії Мамалиги	4
--	---

Комунікація і текст

Мамалига А.	
-------------	--

Комунікативно-текстові побудови в проекції синергетики	5
--	---

Поліщук Л.	
------------	--

Структура телевізійного інформаційного мовлення (за матеріалами програм українського телебачення)	9
---	---

Мовностилістичні особливості засобів масової комунікації

Глушкова Т.	
-------------	--

Мовні та екстралінгвальні чинники творення ідіостилю газети	13
---	----

Горецька С.	
-------------	--

Мовностилістичні особливості політичного позиціонування в матеріалах засобів масової інформації (періоду президентської виборчої кампанії 2003–2004 років)	15
--	----

Ревенко О.	
------------	--

Лексико-граматичні компоненти концептуальної діалогічності в політичному тексті	18
---	----

Зоря Г.	
---------	--

Склад і основні джерела формування української журналістської термінології	21
--	----

Концепт. Концептуальні класи

Слінчук В.	
------------	--

Мовностилістичні засоби актуалізації молодіжних гендерних концептів у текстах мас-медіа	27
---	----

Мельник П.	
------------	--

Концепт Україна на шпальтах сучасної періодичної преси	30
--	----

Мова й суспільство

Хоменко І.	
------------	--

Мова і зміст радіодрами (мовна специфіка українського радіомистецтва)	33
---	----

Литвиненко В.	
---------------	--

Мовні питання українського сьогодення	36
---	----

Сухомлин О.	
-------------	--

Проблема суржiku на журналістських теренах	39
--	----

АКТУАЛЬНІ МОВНІ ПРОБЛЕМИ ЖУРНАЛІСТИКИ

Лизанчук В.	
-------------	--

Національно-мовна свідомість журналіста – невід'ємна складова професіоналізму	43
---	----

Єлісовенко Ю.	
---------------	--

Інтонаційна диференційованість інформаційного, аналітичного та художньо-публіцистичного теле- і радіомовлення	47
---	----

Данильчук Д.	
--------------	--

Явища авторського синтаксису Василя Стуса в системі його ідіостилю	50
--	----

Воронова М.	
-------------	--

Роль порівняння в літературно-критичному портреті (психолінгвістичний аспект)	55
---	----

Григор'єв О.	
--------------	--

Стилістичні фігури як засіб впливу на свідомість читача в публіцистиці М. Хвильового (на прикладі знафори й анепіфори)	59
---	----

CONTENTS

THE SCIENTIFIC SCHOOL OF PROFESSOR ANASTASIYA MAMALYGA

The scientific school of professor Anastasiya Mamalyga	4
--	---

Communication and text

Mamalyga A. Communicative-text structures in the synergy projection	5
--	---

Polischyc L. The structure of television informational broadcasting (in the materials of the Ukrainian television programs)	9
--	---

Lingvistic-stylistic particularities of the means of mass communication

Glushkova T. Linguistic and extra-linguistic types of formation of idioms of newspaper's style	13
---	----

Goretska S. Linguistic-stylistic peculiarities of political position in mass media materials during presidential elections	15
---	----

Revenco O. Lexical and grammatical components of conceptional dialectics in political text	18
---	----

Zorya G. The composition and main sources of forming of the Ukrainian journalistic terminology	21
---	----

Concept. Conceptual classis

Slinchyc V. Linguistic and stylistic means of accentuation of youth gender concepts in mass media text	27
---	----

Melnyc P. The concept of Ukraine in the modern periodical press	30
--	----

Language and society

Homenko I. Language and context of radio programs (the language specific of the Ukrainian radio art)	33
---	----

Lytvynenko V. The linguistic problems in Ukraine	36
---	----

Syhomlyn O. The problem of "surzhyk" in journalistic materials	39
---	----

ACTUAL LINGUISTIC PROBLEMS OF JOURNALISM

Lyzanchyc V. The national linguistic consciousness of journalist –an inalienable component of professionalism	43
--	----

Elysovenko Y. Intonation differences of informational, analytical, social and political television and radio broadcasting	47
--	----

Danylchyc D. The phenomenon of author syntax of Vasyl Stus in the system of his autor style	50
--	----

Voronova M. The role of comparison in the literary-critical portrait (psychological aspect)	55
--	----

Grygoriev O. Stylistic forms as means of influence on reader's consciousness in publicism of M. Khvyliyov (anaphors and anepithets as an example)	59
--	----

НАУКОВА ШКОЛА ПРОФЕСОРА АНАСТАСІЇ МАМАЛИГИ

Анастасія Іванівна Мамаліга

Професор кафедри мови та стилістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук. За вагомі досягнення в науково-педагогічній діяльності, особистий внесок у розвиток національної науки і освіти України А.І. Мамалігу відзначено державною нагородою – орденом "За заслуги" III ступеня.

Наукова діяльність Анастасії Іванівни Мамаліги ось уже понад сорок років пов'язана з альма-матер – Київським університетом імені Тараса Шевченка. Її праці з лексикології, лексикографії, семасіології, фразеології, синтаксису й стилістики тексту, журналістикознавчої текстолінгвістики відомі науковцям, педагогам, журналістам в Україні та поза її межами.

Починаючи з перших наукових публікацій стосовно семантико-стилістичних аспектів мови художньої літератури, А. Мамаліга переходить до важливості й необхідності комплексного, контекстуально (дискурсивно) зумовленого вивчення мовних засобів. Саме такий підхід був реалізований нею в кандидатській дисертації, в якій досліджувалася лексика праці й професії. Авторці вдалося розкрити когнітивно-соціальне й естетичне осмислення концептів праці, виявити їхні системні зв'язки й динаміку розвитку в індивідуальному художньому стилі.

Глибокі наукові розвідки стали надійною базою подальшої дослідницької роботи вже на теренах журналістикознавства – з 1970 р. А. Мамаліга працює на факультеті журналістики, а потім відповідно – в Інституті журналістики. Вона береться до багатоаспектного дослідження мовних засобів публіцистичного стилю, зокрема цьому присвячено праці: "Дієслівні сталі слово-сполучення в публіцистиці" (1976), "Про тенденцію розмовності в мові преси" (1980), "Використання просторіччя в мові публіцистики" (1977), "Про стиль засобів масової інформації" (1980), "Стильова і жанрова належність газетних текстів" (1981) та ін.

Вихід у світ монографії "Структура газетного тексту" (1983) – важлива віха формування наукової школи А. Мамаліги. У цій праці започатковано новий системно-структурний підхід до вивчення мови ЗМІ, який розкриває чітку ієрархічну послідовність функціонально-

смислових зв'язків, відношень у формуванні зв'язності й цілісності тексту як когнітивно-мовного носія журналістського твору. Принагідно зазначимо, що в підручнику Н. Валгіної "Теорія тексту" (2003), виданому в престижній серії "Підручники ХХІ століття", серед рекомендованых наукових джерел, вимогливо дібраних автором, названої й згаданої монографією А. Мамаліги.

Наступним етапом наукового сходження став захист докторської дисертації "Структура публіцистичного тексту" (1989). У ній відображені авторську концепцію системної єдності різних компонентів публіцистичного твору, жанрово-стильової типології функціональних і власне комунікативних характеристик текстової структури.

У подальшому було опубліковано цикл статей, здійснено розгорнутий аналіз досліджуваних проблем у монографії "Синтаксис тексту", яка окремим розділом увійшла до колективної праці "Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту" (1998). До того ж теоретичний доробок набув практичного застосування в навчальній літературі. Опубліковано навчальний посібник "Аналіз структури публіцистичного тексту" (1992). А. Мамаліга – співавтор новітніх підручників з української мови (1991, 1994), перевиданих у 1997, 2001 і 2005 рр. У цих виданнях вона відновила розділ "Лексикографія", уперше подала в українських підручниках розділи з текстолінгвістики.

Наукова школа проф. А. Мамаліги представлена в часописі також працями молодих викладачів (В. Слінчук, С. Горецька, І. Хоменко), аспірантів (Т. Глушкова, О. Ревенко), магістрів журналістики (П. Мельник, О. Сухомлин), журналістів-практиків (Л. Поліщук, Г. Зоря, В. Литвиненко). Вони працюють над актуальними й вагомими темами, які безпосередньо стосуються мови засобів масової комунікації – преси, радіо, телебачення.

Слід відзначити особливу, надзвичайно зацікавлене ставлення А. Мамаліги до науково-дослідної роботи студентів і аспірантів. Передусім вона переконана в тому, що залучати до неї студентство треба вже з першого курсу. А ще – багато молодих дослідників пройшли науковий вишкіл у Анастасії Іванівні, беручи участь в організованих нею науково-практичних конференціях, присвячених функціонуванню і розвитку української мови та питанням мовної політики в Україні. Упродовж майже півтора десятка років відбуваються ці представницькі, велелюдні зібрання в стінах Інституту журналістики. Конференції щороку засвідчують своє високе наукове й громадське покликання. Особливо вагомим внеском цих наукових форумів є зв'язок із процесами державотворення, виховання молодої національної еліти, з утвердженням України у світовому співробітництві. Професорка А.І. Мамаліга постійно удосконалює проблематику конференцій, тематичну палітру виступів та публікацій молодих науковців. Надруковано дві книжки матеріалів конференцій – "Слово і суспільство" (ч. I і II), збірники "Українська мова і держава", "Молодь і державна мова", тематичні випуски в тижневику "Освіта", кращі праці молодих дослідників друкарють також у періодичних наукових виданнях Інституту журналістики.

КОМУНІКАЦІЯ І ТЕКСТ

УДК 81'42:070.1:14

А. Мамалига, д-р філол. наук, проф.

КОМУНІКАТИВНО-ТЕКСТОВІ ПОБУДОВИ В ПРОЕКЦІЇ СИНЕРГЕТИКИ

Розглянуто актуальні питання теорії тексту й комунікації, зокрема проблеми виявлення структурних складників мовлення: семантико-сintаксичних, композиційних, власне комунікативних одиниць тексту, функціонально-смислових типів мовлення, жанрових різновидів. Ідея системно-рівневої відповідності цих утворень висвітлена також як перспективний дослідницький напрям – синергетика. На цих засадах проаналізовано текстові параметри матеріалів сучасних засобів масової комунікації та художньої літератури.

Topical questions of text theory are considered, especially problems of determination of linguistic structural components: semantic and syntactic ones, composition ones, proper communicative units of the text, functional and semantic types of language, genre variety. Ideas of system and level correspondence of these formations are also represented in the context of prospective research direction – synergistics. On these grounds text parameters of mass media and fiction materials are analyzed.

Текст як основне мовне комунікативне утворення став об'єктом пильної уваги дослідників у другій половині ХХ ст. Цьому значною мірою сприяли вагомі чинники: активізація суспільних комунікативно-інформаційних процесів, розвиток глобальних технологій їхнього ефективного забезпечення, поглиблення багатопланового антропоцентричного аналізу самої сфери спілкування. У власне мовознавчому осмисленні, "одним із теоретичних імпульсів до створення лінгвістики тексту вважають концепцію ієархічної організації мови та рівневого лінгвістичного аналізу..." [40, с. 317]. І. Штерн поділяє міркування щодо визначення основних характеристик радикальних перетворень у лінгвістиці другої половини ХХ ст., а саме: "виход за межі реченні", "формування прагматичної парадигми", "когнітивна революція", "комунікативно-дискурсний підхід" тощо [40, с. 239]. На загальний розвиток мовознавства впливало також становлення структурної лінгвістики, методологічною основою якої є розуміння мови як знакової системи з виокремлюваними структурними елементами, тобто одиницями мови [11].

Вирізняють декілька етапів розвитку сучасної лінгвістики тексту. На думку О. Москальської [24, с. 154–155], перший етап (кінець 1940-х – 1950-ті рр.) характеризувався синтаксичним спрямуванням у пошуку одиниць тексту, другий (1960-ті рр.) виявив риси їх власне комунікативного осмислення, третій (починаючи з 1970-х рр.) надавав текстові інтердисциплінарного значення під впливом загальних змін у самому мовознавстві (розвиток структурализму, теорії комунікації, соціолінгвістики, психолінгвістики, прагматики, функціональної стилістики, комунікативної лінгвістики).

Згодом О. Селіванова [33] також визначила кілька етапів становлення й розвитку текстолінгвістики: структурно-граматичний, семантичний, комунікативно-прагматичний, семіотичний, когнітивний. На тлі такого бачення, як наголошує Н. Кондратенко, чітко простежуються тенденції поглиблення антропоцентричного підходу до вивчення тексту [20, с. 117].

У досліджені палітри текстових компонентів і засобів, насамперед структурних одиниць тексту, його функціонально-смислових зв'язків і відношень, комунікативних типів мовлення, дискурсу, важлива роль таких учених (у тім числі й українських), як М. Бахтін, М. Поспелов, Л. Булаховський, І. Гальперін, Т. Ніколаєва, О. Москальська, Г. Солганик, В. Одинцов, Н. Валгіна, О. Нечаєва, М. Кожина, Л. Лосєва, М. Феллер, В. Різун, Р. Іванченко, Д. Бааранник, О. Сербенська, Б. Потятиник, К. Серажим, О. Селіванова, З. Тураєва, І. Севбо, Н. Непійвода, Г. Почепцов, Ф. Бацевич, Г. Радзієвська, І. Штерн, М. Яцімірська, А. Капелюшний, М. Харитонова, К. Тищенко, Е. Скородядко та ін. Автор монографії з проблем текстотворення М. Димарський вважає, що вчення про "надречен-

"ніві єдності" взагалі не має прямих аналогів у західно-європейському мовознавстві [38, с. 8].

Якщо Т. Ніколаєва підкреслює насамперед важливість динамічних характеристик тексту як "мови в дії" [26, с. 507], то О. Москальська, зважаючи на пов'язаність лінгвістики тексту з моделями побудови конструкцій мовлення, розглядає відповідно дві структури: пропозиційну, з погляду належності до системи мови, і комунікативну, що ґрунтуються на мовленнєвій діяльності [24, с. 160–161]. Хоча і в цьому разі перевага надається власне комунікативному підходу, авторка впевнена в доцільноті обох виділених дослідницьких напрямів.

На стику різних ідей, думок формувалося розуміння важливості системно-структурних методик визначення різних параметрів тексту, і не лише на теренах структурної лінгвістики [11]. За активного прагнення мовознавства як найповніше відповідати засадам комунікації, на будь-якому щаблі цього пізнання може виникати потреба в з'ясуванні "природи речей", тобто сутнісної структури явища, з яким пов'язується функціонування мови в певних вимірах і призначенні.

Однак ці напрямки досліджень у багатоплановій галузі текстолінгвістики потребують подальшого вдосконалення. Причинами наявності дискусійних питань щодо з'ясування багатьох характеристик будови тексту передусім слід вважати недостатньо чітке розмежування функціонально-змістових аспектів складного системно-структурного утворення, яким є текст, і на цьому ґрунті – змішування типологічних компонентів текстових побудов. Про важливість послідовного дотримання принципів системності дослідницького пошуку в галузі текстолінгвістики йшлося, зокрема, у монографії авторки "Структура газетного тексту" [23, с. 8–25].

Багато дослідників намагаються осягнути внутрішню будову тексту шляхом виявлення спеціальної текстової одиниці. Реально ж такої універсальної одиниці просто не може бути, оскільки у складній системі тексту є різні вектори й елементи "фактури" засобів його створення. За цими сутнісними напрямками та складниками виявляються нетотожні системи й підсистеми. В. Свінцов, досліджуючи логічні засади редагування тексту, вважав одиницю тексту умовним поняттям, яке "в кожному окремому випадку визначається конкретними особливостями певного фрагмента тексту й завданнями аналізу" [31, с. 35]. На його думку, цю роль може виконувати будь-яка частина тексту (слово, абзац, розділ), "зіставлена з певною метою з іншими частинами (одиницями) тексту" [31, с. 36].

Водночас настійною є потреба в глибшому осмисленні того, що зрештою такі різноманітні, динамічні утворення, як тексти, не є жорстко регламентованими. У них певна "матрична" основа (зокрема, жанрово-стильова, комунікативна, прагматична) поєднується з можливостями варіативної творчої "самоорганізації".

Виявлення різноманітних співвідношень такої взаємодії, на нашу думку, і розкриває справжні масштаби системного текстового простору. Терени тексту є дуже інформативними – саме тому можлива його самоорганізація в процесі творення і сприймання. На нашу думку, інформативність тексту має подвійний характер – прямої комунікативної когнітивності та знаково-сигнальної когнітивності, яка може виявлятися навіть через обмежене вербальне вираження, але є також надзвичайно важливою в глибинному осмисленні цілісного художнього чи публіцистичного твору. Поділяємо думку В. Різуна щодо розрізнення понять *текст* і *твір*, зокрема під кутом зору поспідовно, ієрархічного вибудуваних на їх основі залежностей форми і змісту [25, 7-9].

Для розуміння всіх вищезгаданих явищ справді необхідними є системно-структурні підходи, які допомагають в об'єктивному виокремленні різних зрізів складного текстового утворення. Розглянемо докладніше висловлені твердження щодо багатоплановості структур тексту із зачлененням окремих принципів синергетики, що, як уважають дослідники, "забезпечує цілісність світобачення" [28, с. 26], сприяє усвідомленню того важливого принципу, згідно з яким загальна картина будь-якого складного явища представлена різними частковими картинами, "які відповідають різним способам спостереження та інтерпретації" [28, с. 26]. Важливою є характеристика синергетики як науки "про виникнення та еволюцію систем, що самоорганізуються і саморозвиваються" [19, с. 5; 34, с. 36]. Ці названі в синергетичному сенсі досить своєрідні особливості складних систем виникають на основі їхнього динамічного, творчого характеру. І, звичайно ж, текст набуває виразних ознак самоорганізації в результаті творчої діяльності автора, переважно професійного мовця. У кожний текст автор закладає визначені ним різні параметри твору, які ґрунтуються на гармонійно-концептуальній, синергетичній основі (звичайно, у міру можливостей того чи іншого автора).

Українські вчені впродовж останнього десятиліття активно розробляють синергетичну методологію, у тім числі з'ясовують її вплив на подальший розвиток і природничих, і суспільно-гуманітарних наук [26, с. 25].

Сама етимологія терміна "синергетика" (від грец. – спільна дія, співробітництво), запропонованого професором Штуттгарського університету Г. Хакеном, передбачає виявлення спільних дій багатьох елементів складних систем. Недаремно стикаємося навіть з таким твердженням стосовно синергетики: "у центр наукової уваги ставляться не об'єкти, а взаємодія між ними" [28, с. 25]. Синергетика в широкому розумінні зосереджується на проблемах світовпорядкування, самоорганізації складних системних утворень – урешті-решт і на тому, "як із хаотичного набору еражень, образів народжується нова думка, заворожуючий текст..." [10, с. 3].

Активні пошуки одиниць тексту мали неоднозначні результати. У широкому колі пропонованих назв є складне синтаксичне ціле, надфразна єдність, висловлення, абзац, прозаїчна строфа, мікротекст, складень, логічна єдність, логема, діалогічна єдність, суперфраза, предикативно-релятивний комплекс тощо [23, с. 11–24]. Така ситуація склалася через те, що ці конструкції, розглядувані під різними найменуваннями, справді мають певні спільні властивості, серед яких можна назвати їхній складений характер, внутрішню мовленнєву й логічну зв'язаність, подібність типологічних значень для формування цілісного тексту, "надреченнєвий" обсяг структури (за винятком випадків винесення в абзац окремих речень, словосполучень і навіть слів). Однак насправді спостерігаємо виділення цих

утворень з різних вихідних позицій, тобто ці одиниці не є системно тотожними. Подібні проблеми постають при співвіднесенні поняття фрейм з термінами сцена, схема, опис, шаблон, сценарій, прототип, модуль та ін. Складність розмежування в цьому разі Ч. Філлмор пояснює інтеграцією семантики згаданих термінів, суміжністю притаманних їм смислових компонентів [36, с. 339–340; 14, с. 33].

Складне синтаксичне ціле виявляє ознаки виразної семантико-синтаксичної організації, абзац постає як композиційно-стилістична одиниця, надфразна єдність у зіставленні з фразою передає особливості темпоритмічного, інтонаційно-видільного членування мовленнєвого потоку. Відомо чимало фактів синтаксичної неоднорідності абзаців. Ще О. Пешковський звернув увагу на те, що терміни-поняття фраза та речення (як композиційно-інтонаційна та семантико-синтаксична єдноті) опиняються "в досить складних і заплутаних відношеннях один з одним" [29, с. 526]. Р. Дроммелль визначив фразу "як частину усного тексту, виокремлювану за допомогою обмежувальних пауз незалежно від того, зі скількох речень вона складається" [16, с. 49].

Формування та специфіка складних семантико-синтаксичних одиниць тексту є предметом детального розгляду в монографії "Синтаксис тексту" [22, с. 112–182]. Поняття абзац і надфразна єдність (міжфразова єдність – Н. Валгіна, поверхфразова будова – І. Штерн) зближуються за функцією композиційно-видільного призначення, але теж мають окремі особливості, які ще недостатньо вивчені.

З'ясовуючи функціональні особливості складного синтаксичного цілого й абзацу, Н. Валгіна серед переліку їхніх порівняльних характеристик називає таку: "Частини складного синтаксичного цілого легко об'єднуються в складне речення, якщо на місці крапок поставити інші знаки – коми, крапки з комами, тире, три крапки. Абзац таким експериментам не піддається, оскільки не є синтаксичним за сутністю (якщо, звичайно, він не збігається зі складним синтаксичним цілим)" [9, с. 59]. Авторка виділяє і наголошує "він не є синтаксичним за сутністю", хоча й визнає, що конкретні функції абзацного членування є досить різноманітними: логіко-змістова, експресивно-емоційна, акцентно-видільна тощо [9, с. 66–74].

Відомий редактор Асошіейтед Пресс Рене Дж. Каппон закликає журналістів писати короткими реченнями і демонструє, як можна безболісно поставити крапки замість ком. При цьому не страждає семантико-синтаксична структура повідомлення, а виокремлення додаткових фраз сприяє чіткішому темпоритмові інформування. Порівняйте наведені в його книзі приклади:

1. "Телефонний роман" робота Тобі й закоханої у нього ляльки на ім'я Джоді закінчився напередодні дня святого Валентина, коли Тобі дізнається, що Джоді відлетіла до великого лялькового дому на небі;

2. "Телефонний роман" робота Тобі й закоханої у нього ляльки на ім'я Джоді закінчився напередодні дня святого Валентина. Тобі дізнається, що Джоді відлетіла до великого лялькового дому на небі.

Автор книжки вважає, що цей гарний лід став ще кращим після того, як було випущено сполучне слово *коли* і замість однієї фрази утворено надфразну єдність із двох окремих речень [18, с. 60].

Розмірковуючи над можливостями гнучкої авторської оповіді, І. Гальперін вдається до прикладів текстового членування в романі Л. Толстого "Війна і мир" [12, с. 263]. У багатьох випадках тут два окремі розділи передають одну цілісну подію (наприклад, розділ VII завершується: "Так просимо ж обідати до нас", –

сказав він, а розділ VIII починається: Запало моечання). Звісно, цим відчутно порушується прямий семантико-сintаксичний зв'язок, але дослідник вважає, що таким чином виокремлюються ті частини дійства, які набувають певної самостійності, цілісності, і врешті-решт формується об'ємність, глибинність змістових характеристик. Звертаючись до інших творів, інших прикладів, переконуємося, що випадки подібного текстового членування і виділення не такі вже й поодинокі. Зокрема, у творах І. Білика, Ю. Канигіна часто-густо нові розділи починаються фразами, які нібито вихоплені з попередньої розповіді про якусь подію чи ситуацію:

То була справжня несподіванка для Гатила, її він картає себе останніми словами, що не зважав на застороги бернського князя [8, с. 361];

— Але головна сенсація історії науки і техніки — виявлення в прадавніх народів суперзнань і супертехнологій, досягнення яких ми можемо лише прогнозувати для себе, та її то з невисоким ступенем ймовірності [17, с. 107].

Користуючись лексиконом дослідників синергетичного спрямування, наголосимо, що різні часткові картини складної текстової структури, зокрема синтаксична і композиційна, потребують і різних способів спостереження та інтерпретації.

Ще яскравіший приклад наводить у своїй праці Ю. Лотман, демонструючи, як у романі М. Булгакова "Майстер і Маргарита" композиційно вибудовуються переходи на межі розділів від розповіді про події в Москві — до ірреальних подій у стародавньому Єршаламі [9, с. 144–145]. Закінчення одних розділів і початки наступних лексично збігаються (наприклад, "у білому плащі" — "У білому плащі..."), але оповіді належать не лише авторові, а й дійовим особам, і йдеться про різні буттєві світи — один реальний, інший — стародавній, ірреальний. Поданий у близькому переплетенні семантичного і композиційного планів, текст, звичайно, заслуговує на окрему до кожного з них увагу, але водночас не менш важливим є дослідження його гармонійної цілісності як довершеного естетичного продукту. У порівняльному плані, мабуть, були б відмітно виразними представлені графічно досліджувані структури, з притаманними їм деревами залежностей [32].

У зіставленні з усіма раніше згаданими текстовими конструкціями особливе місце посідає висловлення в розумінні власне комунікативної одиниці. Саме з ним пов'язується формування комунікативних властивостей тексту (Ш. Баллі, М. Бахтін, О. Москальська, О. Падучева, Т. Винокур, А. Мамалига та ін.). Комунікативний задум реалізується за допомогою повідомлень про предмети мовлення, які органічно об'єднуються в тематичному полі тексту. Для увиразнення поняття висловлення саме як текстової одиниці логічно було б скористатися найменуванням висловлення про (тематичні) предмети мовлення різної ієрархії — залежно від того, про який предмет мовлення йдеться: основний чи підпорядкований на певному рівні іншому. До категорії тексту М. Бахтін відносив побудови "від однослівної репліки до великого роману" [6, с. 441]. Подібність цих мовленнєвих утворень він убачав у тому, що "в кожному висловлюванні — від однослівної побутової репліки до великих, складних творів науки чи літератури — ми охоплюємо, розуміємо, відчуваємо мовленнєвий задум або мовленнєву волю мовця, що визначає мету висловлення, його обсяг та його межі" [7, с. 256]. У цьому контексті важливо зазначити, що висловлення про предмети мовлення можуть бути представлені окремим реченням, складним синтаксичним цілим, поєднанням складних синтаксичних цілих і, зрештою, текстом.

Принциповим має стати розуміння взаємодії різних аспектів формування комунікативної одиниці, взаємодії, що спрямована на забезпечення всіх ланок функціонування цього компонента. Водночас, на дослідницьких засадах, треба розрізняти аспектуальні підсистеми поміж собою, а також основну комунікативну одиницю і підпорядковані їй одиниці, в результаті взаємодії яких вона постає як мовленнєвий феномен. Покажемо це, зокрема, на прикладі практичного розрізнення власне комунікативної одиниці та підпорядкованої їй семантико-сintаксичної, тобто складного синтаксичного цілого. Звернемося до тексту повідомлення новини в телепрограмі "Підсумки": 14 жовтня — Покрова Пресвятої Богородиці. Для українців це ще й національне свято. У постійній борні козацтво гідно поціновувало ту, що дала життя Богу. Не випадково, січові лицарі з усіх небожителів обрали покровителькою Пресвяту Діву. Сьогодні, у день Покрови Божої Матері, відкрився другий Всеукраїнський з'їзд козацьких та громадських організацій. Втім, козацтво вже вийшло за межі українства й стало міжнародним здобутком — у лавах організації представники 16 країн світу (TPK "Ера", 14 жовтня 2003 р.).

Наведений текст, із погляду синтаксичної будови, є складним синтаксичним цілим, його формування починається з першого речення, на основі якого послідовно розгортається текстова конструкція. Якщо ж підійти до цього прикладу з позицій виявлення компонентів висловлення про предмет мовлення, то слід урахувати, що в інформаційному контексті новиною є повідомлення про те, що в певний день відбулося, відбувається, — а саме тут ідеться про відкриття Всеукраїнського з'їзду козацьких і громадських організацій. Тобто власне новинна інформація повідомляється у п'ятому реченні й додатково наочно висловлюється використанням часових інтенсифікаторів: "Сьогодні, у день Покрови Божої Матері, відкрився...". Нагадування спочатку про свято Покрови підкреслює гармонійне поєднання подій з духовним настроєм суспільства. Так само в новинах січня неодноразово згадувалися різдвяні свята ("Люди святкують Різдво", "Продовжуються різдвяні свята"...), але в цьому ж контексті повідомлялися конкретні новини. Функціонально-семантична відмінність між наведеним типом висловлення про новину й одиницею його семантико-сintаксичної будови — складним синтаксичним цілим — очевидна. Проте це не свідчить про суперечливість їх виділення, спостерігається взаємодія текстових засобів і чинників, у результаті якої сформувалася реальна комунікативна одиниця з певним співвідношенням її структурно-смислових компонентів. Звісно, до цього можна долучити аналіз інших аспектів цілісної мовленнєвої структури хоча й короткого, але все ж різновимірного тексту.

В. Різун виразно продемонстрував багатопланову природу текстової організації журналістського твору у співвідношенні цілої палітри системно впорядкованих структур, серед яких: фактологічна, тематична авторська (структурна), композиційна, логіко-поняттєва авторська, логіко-поняттєва перцептивна, емоційно-експресивна, інформаційна авторська, інформаційна перцептивна тощо [25, с. 5–61]. Ці подані комплексно структурні характеристики є, безсумнівно, реальними, вони частково досліджуються і сприймаються як самодостатні аспекти в існуванні тексту. Д. Прилюдок, порівнюючи два нариси про подвиг льотчика (з часовим інтервалом у 17 років), щиро радів, коли в другому виданні знайшов чимало нових фактологічних деталей, подробиць, які повніше розгортали оповідь. Про це він дуже емоційно, образно писав у підручнику з журналістської майстерності: "На наших очах, мов пелюстки лілій перед ранко-

вим сонцем, розкривається факт у всій своїй красі і складності" [30, с. 263–264; 13, с. 320–329]. У документальному телефільмі "Наталія Гундарєва: особисте життя королеви" (ГРТ, 10 лютого 2006 р.), є багато композиційних винаходів, комбінацій, і це помітно впливає на сприйняття тексту та зображенальних компонентів. Однак тепер не йдеться про те, наскільки все це було вдалим, а реч у тім, що такий матеріал є гарною ілюстрацією можливостей яскравого наочного викримлення композиційного зрізу твору.

Є й інший бік з'ясування особливостей зазначененої вище поліструктурності, що саме й наголошується в синергетичних підходах: як відбувається спільна дія різних структур, які зв'язки виникають між ними, в яких саме площинах перетину, як позначається взаємодія на результаті, на створеному "продуктові"? Відповіді на ці запитання могли б прояснити багато явищ, що потрапляють у коло текстології. Часто-густо дослідники безпосередньо стикаються з наслідками взаємодії різних текстових складників. Так, аналіз фрагментів тексту, які визначаються як функціонально-смислові єдності (О. Нечаєва, Л. Лосєва) – опис, розповідь, судження, – подекуди виявляє неоднорідність їхньої внутрішньої структури. Спостерігаючи це явище, В. Одинцов характеризує ситуацію як таку, коли "фактично приходимо до заперечення цих одиниць" [27, с. 86]. Пояснення цьому дослідник убачає в тому, "що структура тексту інтегрує змістово-логічні й формально-граматичні (ширше – мовні) елементи" [27, с. 103]. Проаналізувавши мовну організацію тексту, Н. Валгіна дійшла висновку, що різні функціонально-смислові типи мовлення можуть взаємодіяти, переплітатися й утворювати змішані форми – у такому разі є підстави визначати їхні різновиди за тими характеристиками, які переважають [9, с. 95–96].

Доводиться віднати, що окрім внутрішньосистемні зв'язки, внутрішні прояви взаємодії в підсистемах тексту швидше потрапляють у дослідницьке поле, а от міжсистемні текстові відношення, які є принципово важливими для виявлення механізму злиття окремих системних аспектів у монолітну цілісність тексту, ще очікують на увагу дослідників. За шкалу дослідницького виміру, можливо, слід обрати триедність "реальний творець мовлення – суб'єкт розповіді – образ автора" [9, с. 110]. Через призму такої антропоцентричної єдності, гадаємо, справді можна розглядіти сутнісну динаміку тексту, взаємодію притаманних йому структурних характеристик, особливостей поширення авторського концептуального бачення на всі рівні викладу. Важливу думку щодо цього погляду висловив Л. Толстой. Мовлене ним стосувалося художнього твору, але, безперечно, є слушним стосовно тексту і разом з тим – твору в широкому розумінні: "цемент, який зв'язує будь-який художній твір в одне ціле і через те створює ілюзію віддзеркалення життя, не є єдністю облич і ситуацій, а єдністю самобутнього морального ставлення автора до предмета" [35, с. 18–19].

У зв'язку з тим, що синергетика розглядає картину буття максимально наближеною до реальної, вона, безсумнівно, є перспективною науковою. У разі порівняння поняттєвих домінант класичної та постнекласичної картини світу, на підґрунті якої твориться її синергетика, простежується входження в науковий обіг категорій, які раніше мали другорядне значення і не ставали предметом жодного типологічного аналізу. Порівняйте: закриті системи – відкриті системи, детермінізм – випадковість, лінійність – нелінійність, передбачуваність – непередбачуваність тощо [10, с. 29].

Визнання відкритості складних систем, з їхніми різноспрямованими векторами, зв'язками, а також з нелінійністю, з певною непередбачуваністю, не стає на за-

гаді в дотриманні усталених закономірностей їх творення, які напрацьовуються суспільними когнітивно-науковими процесами, впливом архетипів – своєрідних мотивувальних схем, символів, "вічних образів" індивідуальної й колективної підсвідомості. Архетипи розглядаються в синергетиці як важливі алгоритми світовпорядкування, і справді, здавалося б, несподівано чільне місце серед них посідає архетип "цілісності". Хоча це можна зрозуміти, тому що коло архетипів є досить різноманітним, вони можуть перетинатися з погляду їхньої тієї чи іншої системної належності (міфологічні, сакральний, літературні, ментальні та ін.), і коло це незамкнене, воно поповнюється, розширюється, а, от саме єдність, цілісність творчого задуму, уособленого автором твору, як про це сказав Л. Толстой, є надзвичайно важливим креативним орієнтиром і чинником.

Гнучкі синергетичні підходи активують увагу до можливостей різноманітної варіативності, трансформацій на будь-якій ділянці тексту – від найпростішого розгортання до побудови жанрово-стильових різновидів – з певного погляду, теж одиниць мовлення і дискурсу [2, с. 50–53]. І, мабуть, не варто засуджувати вибір автора публіцистичного твору, в якому замість вже звичних стверджувальних аналітичних речень натикаємося на низку речень такого ж аналітичного змісту, але у формі риторичних запитань ("Чи треба комусь із вас доводити...?", "Чи може хтось із вас заперечити...?", "Чи згодні ви...?", "Чи матиме моральне право...?" тощо). Навіть сам журналіст не зміг подолати відчуття нетрадиційної будови свого твору й попередив: "Незвичною буде форма цієї публікації. Самі риторичні запитання. Риторичні, але й адресні" [39]. А матеріал вийшов гострим, цікавим, виразним, – у ньому піддано нищівній критиці антигромадянську позицію частини засобів масової інформації у ставленні до української мови – важливого професійного знаряддя суспільної комунікації. Автор у цьому разі, власне, і не полішив терену публіцистики, він зберіг семантичну матрицю аналітичного коментувального твору, а пошук ним оновленої мовно-композиційної форми вираження змісту варто лише вітати.

Своєрідну назустріч і змістову спрямованість нарисуємо "Капрі: відкриття Коцюбинського" його автор О. Балабко пояснює так: "як Коцюбинський відкрив цей далекий чарівний острів, так і Капрі відкрив для багатьох у світі видатного письменника" [3]. Прагнення публіциста віднайти двовимірну змістову реалізацію свого задуму створює своєрідний паралелізм образу письменника й образу самої Італії, її чарівного остріва, що став прихистком для багатьох представників творчої еліти світу, у тім числі й української. Такий паралелізм не применшує значущості постаті великого майстра слова, навіть тоді, коли в тексті поряд зі словами Письменник, Поет, написаними з великої літери, так само з'являється слово Острів. Журналіст виконав велику дослідницьку роботу, зібрав чимало матеріалів про М. Коцюбинського. У нарисі використано спогади, фрагменти листування і творів письменника. Характерно, що й сам М. Коцюбинський сприймав Капрі як образ-символ прекрасного, величного. У тексті нарису наведено його слова: "Скали при місячному сяйві виростають, біліють – весь острів здається Міланським собором".

Обраний на перетині документального нарису й його жанр публіцист збагачує новим концептуальним осмисленням, барвами мінливої образності, інтелектуально наснаженою експресією. І це в той час, коли тривають дискусії щодо розмежування меж жанрів і нівелювання жанрової специфіки, йдеться навіть про руйнацію звичної структури жанрів. Якщо не владати в крайності, слід віднати, що жанри розвивалися і надалі розвиватимуться,

а також з'являлися і з'являються їхні нові різновиди (інколи на їхнє позначення вживають термін піджанри), а коли трапляються згадані негативні тенденції, хай допомагає їх долати оптимізм одного з принципів синергетики: "розвиток здійснюється і через нестійкість, тому не слід боятися, а тим більше ігнорувати роль хаосу, флуктуацій – хаос є не лише руйнівним, а й конструктивним" [10, с. 30].

Представники синергетичного напрямку вбачають його роль не лише в міждисциплінарній універсальності [1, с. 55–63], а й у певній доповнюючості інших наукових підходів, у сприянні розвиткові плуралістичного дослідницького мислення [28, с. 26]. Спостерігаючи зв'язок орієнтирів і принципів синергетики з окремими важливими дослідницькими проблемами текстолінгвістики, виявляємо реальні можливості застосування цих достатньо нових ідей у розгляді згаданих питань. Передусім це стосується завдань послідовного визначення окремих системних аспектів тексту, виявлення саме на цьому підґрунті відповідних текстових одиниць, зв'язків, відношень. Потрібні свіжі ідеї і для подальшого розгортання аналізу функціонально-смислових, загальних комунікативних і жанрово-стильових типів мовлення, для з'ясування характеру, особливостей їхньої взаємодії у формуванні цілісної структури твору. Вдаючись до синергетики, можна значно розширити науково-дослідний простір текстолінгвістики, долучаючи до нього нові перспективні аспекти наукового світобачення, зосередити увагу на малодосліджених питаннях спільної дії різних систем і чинників розвитку – так званої самоорганізації.

1. Абрамов В. Можливості застосування синергетичних методів до аналізу духовних систем // Вища освіта України. – 2003. – № 3(9). – С. 55–63.
2. Бабенко Н.С. Жанровая типологизация текстов как лингвистическая проблема // Филология и культура: Сб. ст. – Тамбов, 1999.
3. Балабко О. Острів Капрі: відкриття Коцюбинського // Вечірній Київ. – 2005–2006 – 1 груд. – 2 лют.
4. Баранник Д.Х. Текст // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2004. – С. 679–680.
5. Бахтін М.М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996.
6. Бахтін М.М. Проблема речевих жанрів // Бахтін М.М. Літературно-критическі статті. – М., 1986.
7. Бахтін М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979.
8. Білік І.І. Меч Арея. Роман. – К., 2004.
9. Валгина Т.С. Теорія текста: Учеб. пособ. – М., 2003.
10. Василькова В.В. УДК 070: 621.397.13: 047

- Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации). – СПб, 1999. 11. Виноградов В.А. Структурная лингвистика // Лингвистический энциклопедический словарь – М., 1990. 12. Гальперин И.Р. Членность текста // Ученые зап. МГПИЯ. – 1978. – Вып. 125. – С. 26–30. 13. Демьянков В.З. "Событие" в семантике, pragmatike и в координатах интерпретации текста // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1983. – Т. 42, № 4. – С. 320–329. 14. Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) – Львів, 2002. 15. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX–XX вв.). – М., 2001. 16. Drommel R. Sprechpause als grenzsignal im Text // Göttingen Akad. Beitr. – 1974. – № 99. – Р. 49. 17. Канигин Ю.М. Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства: Роман-все. – К., 2005. 18. Каллон, Р. Дж. Настанови журналістам Асошиейтед Пресс: Професійний порадник. – К., 2005. 19. Ключарев Г. Методологическая роль принципа единства симметрии и асимметрии в построении научных теорий. Афтореф. дисс ... канд. філософ. наук. – М., 1987. 20. Кондратенко Н.В. Автосемантика текстовых единиц у постмодерністському дискурсі // Мова. – 2003. – № 8. – С. 117–122. 21. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. – М., 1992. 22. Мамалига А.І. Синтаксис тексту // Різун В.В. Нариси про текст. Теор. питання комунікації і тексту / В.В. Різун, А.І. Мамалига, М.Д. Феллер. – К., 1998. 23. Мамалига А.І. Структура газетного текста. – К., 1983. 24. Москальская О.И. Текст – два понимания и два подхода // Русский язык: функционирование грамматических категорий: текст и контекст. Виноградовские чтения XII–XIII. – М.: Наука, 1984. – С. 154–162. 25. Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / Різун В.В., Мамалига А.І., Феллер М.Д. – К., 1998. 26. Николаєва Т.М. Текст // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопед., 1990. 27. Одинцов В.В. Стилистика текста. – М., 1980. 28. Пазенок В. Синергетика в контексті становлення нової світоглядної парадигми // Вища освіта України. – 2003. – № 3(9). – С. 21–29. 29. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1938. 30. Прилок Д.М. Теорія і практика журналістської творчості: проблеми майстерності. К., 1983. 31. Савицев В.И. Логические основы редактирования текста. – М., 1972. 32. Сеебо И.П. Графическое представление синтаксических структур и стилистическая диагностика. – К., 1981. 33. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монограф. учеб. пособ. – К., 2002. 34. Синергетика // Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике. – М., 2004. 35. Толстой Л.Н. Предисловие к сочинениям Гюго де Мопассана 1893–1894 // Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений. Сер. 1: Произведения. – М., 1928–1958. – Т. 30. – 1951. 36. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики // Зарубежная лингвистика. – М., 1999. – Ч. 3. 37. Хакен Г. Синергетика. – М., 1980. 38. Харитонова М.М. Научное наследие Л.М. Лосевой и актуальные проблемы современной лингвистики // Мова. – 2002. – № 7. – С. 6–10. 39. Цвірко М. Профессионализм? // Вечірній Київ. – 2005. – 8 листоп. 40. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К., 1998.

Надійшла до редколегії 23.02.06

Л. Поліщук, тележурналіст

СТРУКТУРА ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО МОВЛЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРОГРАМ УКРАЇНСЬКОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ)

Проаналізовано форми структурної організації інформаційного мовлення на українському телебаченні. Розглянуто моделі розгортання повідомлень про головний факт, їхні основні й менш поширені композиційні типи. Проаналізовано головні та другорядні композиційні типи. У структурі цілісного тексту телевізійної інформаційної програми досліджено взаємодію компонентів. Розглянуто жанрово-стильові прийоми й засоби створення цілісного образу програми з притаманною їй композицією.

The forms of structural organization of Ukrainian TV information broadcasting are analyzed in the article. The patterns of expansion of statement about the main fact with help of accompanying facts are considered. Reciprocal influence and connection between the components have been revealed in the structure of integral text of television information program. Genre and stylistic devices, methods of creation of integral program image with composition inherent to it have been considered.

Засоби масової інформації як основна рушійна сила комунікаційних процесів розвиваються суголосно із суспільним поступом. Значною мірою поштовхом до їхнього розвитку та вдосконалення стають результати системного дослідження аспектів жанрово-стильового функціонування ЗМІ.

Цим проблемам телевізійного мовлення, у тому числі й інформаційного, присвячено низку наукових праць. Важливе значення для розуміння специфіки професії телевізійного мовця мають дослідження Г. Зубкова, Г. Кузнецова, С. Муратова, М. Лукіної. Позиції цих науковців є цінними як з погляду теоретичного, так і практичного вивчення типологічних особливостей інформа-

ційних програм. Так, Г. Кузнєцов аналізує методику створення телевізійних програм різних форм і жанрів, досліджує особливості журналістської творчості в інформаційних програмах, зокрема специфіку роботи телепрортера [6]. Дослідник підкреслює, що репортер, як і соціолог, вивчає дійсність, але вивчає безпосередньо з первинних джерел інформації – через думки, міркування, висловлення самих же учасників події. Жанр репортажу дає можливість наблизити глядачів і слухачів до самої події, зробити їх слівучасниками. На початку ХХІ ст. професію репортера можна назвати найпопулярнішою в телевізійних інформаційних редакціях.

© Л. Поліщук, 2006

Репортаж (його новітній різновид – репортаж-історія) став першоосновою новинних програм.

Г. Почепцов, досліджуючи аспекти сучасної комунікації, визначає її "як процес прискорення обміну інформацією", який, на думку автора, "особливо прискорений" завдяки телебаченню. "Телевізійна інформація – це матеріали, що оперативно передаються телевізійною системою та містять відображені за допомогою каналу знання про актуальні, суспільно важливі події, факти та процеси життя, з метою формування суспільної думки" [10, с. 175].

Дослідник електронних засобів масової інформації Маршалл Маклюен зазначив, що вони – радіо, телебачення, комп'ютер – роблять інформацію своєрідним довкіллям людини. Кожна людина немов би підключається до світової інформаційної мережі. Разом з тим мережа сучасних електронних засобів комунікації стає єдиною нервовою системою людства.

Телемедіа – поняття комплексне. "У теорії та практиці журналістики воно використовується в значенні методу відображення дійсності й сукупності матеріалів різноманітних форм та окремо взятого матеріалу, який належить до певного виду журналістської діяльності і творчості, розрахованого на оперативну передачу глядачеві інформації за допомогою специфічного метода та даної інформаційної форми" [2]. Журналіст телевізійних новин повинен уміти добирати найважливіші події і правильно вибудувати структуру повідомлення.

Мова засобів масової інформації є важливим чинником ефективності журналістських текстів. "Журналістський текст живе лише в мові й реалізується саме в мові, тому мова преси (що можна сказати і про мову телебачення – авт.) є об'єктом зацікавлень багатьох українських мовознавців" [17, с. 34]. Зокрема, дослідження цього напряму в Україні представлений розвідками М. Жовтобрюха, М. Пилинського, В. Русанівського, О. Пономарєва, О. Сербенської [16], А. Мамалиги [8], Н. Бабич, А. Капелюшного [5], М. Яцимірської [20], О. Федик, та ін.

Дослідження мови преси, загальних основ текстотворення є інструментарієм у дослідженнях мови телевізійних інформаційних програм. Сучасне українське текстознавство розвивається дуже інтенсивно й представлене, зокрема в дослідженнях мас-медіа, працями В. Різуна [14], Р. Іванченка, А. Мамалиги, М. Феллера [18], К. Серажим [15], А. Капелюшного.

Вагомим внеском у дослідження питань зв'язного мовлення є праці В. Одінцова, А. Мамалиги, Г. Солганика [17], Т. Сільман.

На сучасному етапі розвитку медіалінгвістичних досліджень посилилася увага науковців до комплексного вивчення текстів засобів масової інформації, зокрема до з'ясування особливостей структури інформаційного тексту. Глибокими різноплановими дослідженнями цього спрямування є праці В. Різуна, О. Пономарєва, О. Сербенської, А. Мамалиги, К. Серажим, М. Яцимірської, Ю. Єлісовенка, Р. Іванченка [4]. У розвідках цих провідних учених проаналізовано типи власне комунікативної, граматичної та стилістичної структури тексту, розкрито ієрархічну залежність його головних і другорядних компонентів, представлено алгоритм дії редактора при обробці інформаційних матеріалів, розглянуто основні схеми побудови повідомлення, проаналізовано редакторську практику провідних інформаційних агентств світу.

Журналістика в Україні сьогодні переживає процес трансформації, пристосовується до нових життєвих реалій. Засоби масової інформації в період національного відродження України, на думку професора В. Лизанчука [7], стають важливим компонентом демократичних форм управління соціальними процесами, вико-

нуючи функцію формування громадської думки. Таке розуміння притаманне також працям відомих науковців В. Здоровеги [3], О. Сербенської, В. Гоян [1], Є. Проніної [12], Т. Приступенко [11], А. Капелюшного.

Програма новин на каналі – цілісна картина дня чи частини його. Підбираючи інформацію та створюючи програму, редакційні колективи надають глядачеві можливість побачити й зрозуміти залежність одних подій від інших. Єдність усіх журналістських матеріалів, які утворюють цілісну структуру складеного інформаційного тексту програми – є вищим рівнем професійної майстерності журналістів.

Мета нашого дослідження зумовлена необхідністю комплексного вивчення структури інформаційної програми, її складників, їхньої взаємодії та взаємовпливу. Розуміння структурної організації інформаційного мовлення є необхідним для створення цілісного уявлення про форми організації інформаційних телепрограм і функціонування їх у сучасному інформаційному просторі нашої держави.

Інформаційна програма – явище складне. Зрозуміти його сутність можна лише проаналізувавши композиційно-змістові типи його складових частин. Текст цілісної інформаційної програми є складеним – його формують тексти трьох різновидів, кожен з яких виконує своє завдання та має свої функції. Складений новинний текст – є основним комунікативним складником твору, наскрізно просякнутого зв'язками різного характеру, які й сприяють створенню єдності матеріалу та цілісного образу програми з властивою їй композицією. Серед композиційно-змістових типів складових частин інформаційного тексту виокремлюємо: текст ведучого інформаційної програми (представляє журналістські матеріали; завдяки цьому текстові всі інші матеріали укладаються в цілісну програму, яка має свій початок, розвиток і кінець), текст сюжету (становить 60–70 % від загального обсягу тексту цілісної інформаційної програми й містить значну кількість інформації), текст інтерв'ю (розставляє важливі акценти в матеріалі журналіста; тут є коментарі, пояснення, висловлення певних думок, інша інформація, яка доповнює картину подій).

У поле зору працівників засобів масової інформації (газет, інформаційних програм радіо й телебачення) потрапляє нова, актуальніша інформація. Новина – це інформація, що своєю появою відрізняє сьогоднішній день від учора. Журналіст передусім виокремлює дві категорії фактів – повідомлення про головний (подієвий, новинний) факт і повідомлення про факти супровідні (для розширення, уточнення основної інформації). В. Різун акцентує, що "факти в тексті мають різне підпорядкування, тобто є ієрархічно і системно різномірними" [13, с. 15]. Метою журналістського матеріалу є всебічне висвітлення головного факту – повідомлення про подію, котра хвилює суспільство, новини, своєчасне повідомлення якої допомагає людям упевнено відчувати себе в інформаційному просторі країни та світовому. Відношення, які складаються між повідомленнями про головний і супровідні факти, можна простежити, аналізуючи передусім будову тексту. Звернімося до думки дослідника: "У тексті є речення, надлені більшою самостійністю в порівнянні з іншими й, природно, речення несамостійні, сприймані у зв'язку з іншими. Відношення базових і опорних речень до залежних полягає в тому, що вони створюють ґрунт для цих речень, є вихідними для їх формування. І допоки нанизуються одне за одним речення, що перебувають у контактних і дистантних, безпосередніх та опосередкованих зв'язках із якимось опорним реченням, усі вони залежать від нього, підпорядковані йому" [9, с. 125–126].

СХЕМА № 3

1. Ведучий у студії – повідомлення про супровідні факти.

2. Сюжет – повідомляються супровідні факти + повідомлення про головний факт.

Такий прийом використовується лише в коротких випусках новин, якщо інформаційне повідомлення складається з 2–5 речень. Основні випуски новин, де хронометраж матеріалу становить 1–2 хв, не можуть собі дозволити розташовувати повідомлення про головний факт наприкінці матеріалу. Адже увага глядача втратиться, перш ніж він почне повідомлення про головний факт, заради якого й готовиться сюжет інформаційної програми. Проте й у коротких новинах повідомлення про супровідні факти ставляться на чільне місце лише тоді, коли вони роблять істотний внесок у розуміння глядачем суті матеріалу.

Відомий медіа-дослідник Девід Елтейд дав одне з визначень новин, в якому робиться акцент на тому, що інформаційна програма є продуктом організованого виробництва, яке передбачає практичну точку зору на події з метою зв'язати їх воєдино, сформулювати прості і ясні твердження щодо їхнього зв'язку. Це визначення відображає сутність такої характеристики інформаційних новин, як цілісність.

Найяскравішим показником того, що програма – це єдиний і цілісний твір є те, що представлені в ній матеріали (на перший погляд на різні теми), – події, які стались протягом одного й того ж дня. Створення композиційної цілісності інформаційної програми змушує її авторів групувати інформацію таким чином, щоб матеріали, поєднані тематичними зв'язками, чи то подієвими атрибутами (певний предмет, який у різних сюжетах аналізується та розглядається з різних точок зору), спільністю імен учасників новини, спільністю географічних назв (у сюжетах фігурує назва країни, назва міста, селища, містечка, місцевості, області тощо). Таке компонування інформації полегшує її сприйняття глядачами, оскільки матеріал із хаотичного перетворюється в упорядкований, а це допомагає його сприйманню і навіть запам'ятовуванню.

Такі самі зв'язки можна спостерігати не лише в середині програми, а й між різними інформаційними випусками на окремо взятому каналі. Текст ведучого програми містить анонси подій, які будуть висвітлені в наступних випусках новин: "Далі про те, що буде завтра...", "... журналіст лише повернулися зі зйомки. Матеріал готовиться до ефіру. Глядачі матимуть змогу ознайомитися з ним у наступному випуску програми", "Про те, що буде завтра"; "Ми зустрінемося завтра" і тому подібне.

Аналіз інформаційних програм українського телебачення засвідчує, що будова журналістського тексту визначається необхідністю повноцінного донесення суспільно важливої інформації до аудиторії. Смисловим центром, власне сутністю цієї інформації є головний факт. Всебічне його висвітлення можливе лише за умови доповнення, коментування, розширення, конкретизації, аргументації головного повідомлення іншими – супровідними. Додаткова інформація нашаровується на новину в чистому вигляді – на основний факт. Той набуває додаткових змістів, соціального осмислення.

Окремий інформаційний сюжет подає глядачам певну інформацію. Утім цілісну інформаційну картину доби (усіх важливих новин, відомих на дану хвилину) може скласти лише інформаційна програма. Програма новин передбачає системний підхід до висвітлення по-

дії з метою зв'язати їх воєдино і сформулювати прості та ясні твердження щодо їхнього зв'язку. Новини – складний твір, наскрізно просякнутий зв'язками різного характеру, які й створюють єдність матеріалу та цілісність образу програми з властивою їй композицією. Мовні засоби вагомо підкреслюють, що інформаційна програма – це картина певного дня, утілена в телевізійному журналістському творі.

Існування цілісних структур окремих програм добових інформаційних дискурсів отримує наступний розвиток у цілісній сітці інформаційного мовлення на провідних каналах українського телебачення. Йдеться про суцільний, безперервний текстовий потік, який надходить до глядацької аудиторії.

Існування інформаційної сітки, у тому числі прямо-ефірних програм інформаційного спрямування, ставить програми новин на одне з чільних місць. У разі появи надзвичайно актуальної інформації (суспільні події, катастрофи, теракти, заяви), будь-яка інша програма на каналі (чи телевізійний фільм) може бути перервана для екстреного випуску новин.

Інформаційні програми на одному каналі перебувають у постійній взаємодії. На цій основі виникає явище пресупозиції, і тому певна інформація викладається стисло (оскільки основні аспекти повідомлення вже були оприлюднені в попередній програмі). Взаємодія інформаційних програм зумовлює виникнення і такого явища, як інформаційний дискурс, оскільки певні змістові аспекти об'єднуються в текстовому потоці, справляючи той чи інший вплив на нові повідомлення, унаслідок чого виникають додаткові характеристики інформації. Функціонування основних інформаційних каналів (ІНТЕР, ISTV, EPA, Новий канал, 1+1, СТБ) характеризується саме такою комплексною системністю.

1. Гоян В.В. Інформаційна телевізійна програма: типологічна характеристика, параметри діяльності журналіста. Дис ... канд. філол. наук. – К., 1999.
2. Дмитровский З.Е. Телевизионная информация: специфика, формы, методика (на материалах Украинского телевидения). Автoref. ... канд. филол. наук. – К., 1988.
3. Здоровага В. Державотворення і професіоналізм журналіста // Актуальні проблеми журналістики: Зб. наук. праць – Ужгород, 2001.
4. Іванченко Р.Г. Літературне редактування. – К., 1982.
5. Капелюшний А.О. Стилістика. Редактування журналістських текстів: Практичні заняття. – Л., 2003.
6. Кузнецов Г.В. ТВ – репортér. – М., 1976.
7. Лизанчук В.В. Радіожурналістика: засади функціонування. Підручник. – Л., 2000.
8. Мамалига А. І. Комунікативно-мовленнєва системність газетних текстів // Вісн. Київ. ун-ту. Журналістика. – 1993. – Вип. 1. – С. 115–124.
9. Мамалига А.І. Синтаксис тексту // Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / В.В. Різун, А.І. Мамалига, М.Д. Феллер. – К., 1998. – С. 125–126.
10. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – К., 1996.
11. Приступенко Т.О. Тенденції розвитку свободи преси в Україні // Вісн. Київ. ун-ту. Журналістика. – 1993. – Вип. 1. – С. 31–42.
12. Проніна Е.І. Психологические проблемы современной журналистики // Вестн. Моск. ун-та. Серия 10. Журналистика. – 2001. – № 3. – С. 50–59.
13. Різун В.В. Аспекти теорії тексту // Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / В.В. Різун, А.І. Мамалига, М.Д. Феллер. – К., 1998. – С. 15.
14. Різун В.В. Літературне редактування // Либідь, 1996.
15. Серажим К.С. Семантико-мова опозиція в Українській публіцистиці // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Українська література в загальноєвропейському контексті. – 2002. – Вип. 5. – С. 303–306.
16. Сербенська О.А. Мова засобів масової інформації і пропаганди як виразник культури соціальної сфери // Українська мова і сучасність: Зб. наук. пр. – К., 1991. – С. 181–183.
17. Солтанік Г.Я. О нових аспектах изучения языка СМИ // Вестн. Моск. ун-та. Серия 10. Журналистика. – 2000. – № 3. – С. 31–38.
18. Феллер М.Д. Структура произведения: Автору и редактору. – М., 1981.
19. Шаловалова Г.В. Інноваційні процеси в сучасному медіа тексті / Функціонально-лінгвістичні аспекти: Дис ... канд. філол. наук. – Львів, 2003.
20. Яцимірська М.Г. Мова засобів масової інформації кінця ХХ ст. // Актуальні проблеми журналістики: Зб. наук. пр. – Ужгород, 2001.

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 070.41

Т. Глущкова, асп.

МОВНІ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ТВОРЕННЯ ІДІОСТИЛЮ ГАЗЕТИ

Розглядається проблема творення індивідуального образу газетного видання. Зокрема, в ній наголошується на важливості мовних і екстравалентичних засобів у формуванні ідіостилю друкованого ЗМІ.

The article is dedicated to the problem of individual newspaper's image. Importance of means of language in forming of individual publication's image is stressed on.

Мова та стиль ЗМІ в конкретно-історичному й синхронному вимірах була й залишається вагомим об'єктом вивчення в мовознавстві та журналістикознавстві. "Час, – зауважує С. Єрмоленко, – виставляє свої вимоги до кожного із стилів. Досить динамічні зміни відбуваються в публіцистичному, розмовному стилях. Через елементи експресивної мови, націленість на швидку реакцію читача (слухача), на привертання уваги до інформації публіцистичний стиль послуговується прийомами гри словом, мовними парадоксами. У мові засобів масової інформації вперше з'являються нові суспільні поняття, усталюються гасла, перифрази, що формують суспільну думку. Через мову засобів масової інформації у розмовний стиль потрапляють нові терміни з різних галузей науки, техніки, культурології. Публіцистичний стиль найшвидше реагує на зміни не лише в суспільному житті, зокрема на процеси демократизації, а й на соціальну оцінку слів-понять. У ньому ці слова-поняття переживають злети й падіння, тобто підносяться до ідеологем із знаком плюс і зазнають зниження як ідеологем із знаком мінус" [2, с. 340]. Аналізуючи публіцистичний стиль з позицій його суспільного призначення, а також мовної вправності авторів-публіцистів, О. Пономарів наголошує: "Публіцистика є сферою масової комунікації, тому цей стиль має дуже широкий діапазон. З огляду на призначення публіцистичного стилю – формування громадської думки – визначальною рисою його є вдале поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Щоб формувати громадську думку, публіцистичний твір має бути бездоганним стосовно логічної побудови. Водночас навіть найідеальніша в логічному плані реч не буде належно сприйнята, якщо вона викладатиметься безпристрасною, неоковирною, заштампованою мовою" [7, с. 12]. До проблем публіцистичного стилю загалом, а також до питань газетно-публіцистичного мовлення зокрема, зверталися у своїх працях М. Жовтобрюх (Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок ХХ ст.)) [4], В. Костомаров (Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа) [5], О. Пономарів (Проблемы нормативности языка в средствах массовой информации [6], Стилістика сучасної української мови [7] та ін.), Д. Розенталь (Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды) [8], Г. Солганик (Лексика газеты) [10] та інші науковці.

Увага мовознавців до газетного підстилю є зрозумілою з погляду основного вияву в ньому стилетворчих засобів. Глибинне, концептуальне вивчення друкованих ЗМІ не можливе поза розглядом мовностильових компонентів іх. Адже, "мова газети, – за Г. Солгаником, – це особливий різновид літературної мови, який має свої ресурси виразності, дієвості, емоційності, має свій власний естетичний ідеал" [11, с. 23]. Розмаїття ЗМІ дослідники пов'язують із формами газетно-публіцистичного мовлення, яке має соціальну, політичну, культурологічну спрямованість. "Проблема, пов'язана з вивченням українського газетно-публіцистичного мовлення, – зазначає О. Сербенська, – надзвичайно об'ємна. Адже йдеться про ту сферу функціонування літературної мови, яка формує політичне мислення, громадянську по-

зицю, відображає певний рівень соціально-культурного розвитку суспільства і його членів" [9, с. 5]. Ураховуючи численні наукові здобутки провідних мовознавців (Н. Бабич, М. Жовтобрюх, А. Капелюшного, А. Коваль, В. Костомарова, А. Мамалиги, Н. Неппійводи, О. Пономаріва, Д. Розенталя, О. Сербенської, Г. Солганика, М. Яцимірської та ін.), а також власне теоретиків журналістикознавства (В. Іванова, А. Москаленка, Т. Приступенко, В. Різуна, М. Феллера, В. Шкляра), було поставлено за мету окреслити, яке значення мають ті чи інші мовні, а також позамовні засоби для формування індивідуального образу газетного видання. Предметом нашого дослідження є важлива складова публіцистичного стилю – мова та стиль сучасної газети з погляду формування її індивідуального стилю. Основні завдання дослідження такі:

- визначити методологічні засади вивчення ідіостилю газети;
- охарактеризувати особливості кожного з розглядуваних аспектів (мовного та позамовного);
- окреслити засади творчого вибору мовних засобів;
- визначити характерні особливості індивідуального образу газетного видання.

Необхідно зазначити, що створення індивідуального образу друкованого ЗМІ з огляду на специфіку послугування мовними засобами вимагає сьогодні значної уваги. Адже на сучасному етапі маємо переважно праці лінгвістів і журналістикознавців про газетно-публіцистичне мовлення в цілому.

Отже, актуальність досліджуваної проблеми зумовлена насамперед проблемою визначення своєрідності газетного видання, яка є важливою з огляду на визначення рівня популярності, а тим самим – ефективності опанування мовного матеріалу та створення достатньої мовної моделі для ефективного відображення дійсності, що є важливою умовою функціонування демократичної та об'єктивної української журналістики.

Частково проблему "індивідуального образу газети" окреслив наприкінці 70-х рр. ХХ ст. болгарський учений Д. Георгієв [1]. Він відносить до поняття *стилістико-мовна режисура газети* діяльність, яка включає дві основні складові видання:

- по-перше, боротьбу за високу мовну і стилістичну культуру, здійснювану на всіх етапах формування газети – від написання тексту авторами до коректури в друкарні;

○ по-друге, і це головне, цілеспрямовану роботу щодо формування власних мови та стилю кожної газети, які б відповідали специфічному типу видання [1, с. 11].

Дослідник зауважує: "...редакції шукають специфічну відмінність своєї газети не стільки в змісті, скільки у формі – стиліві та графічні" [1, с. 12]. Хоча стосовно віднесення змісту на другий план дозволимо собі не погодитися з науковцем. Зміст не є чимось другорядним, і майстерність його розкриття полягає у вдалому оперуванні журналістами засобами мови. Адже не може бути твір досконалім у змістовому плані, якщо він викладений поганою мовою. окрім того, розмаїття змістового наповнення друкованого ЗМІ засвідчує й певне суспільне позиціонування газети, пошуки свого місця в колі сучасної демократичної преси.

Отже, індивідуальний образ газети – це її індивідуальний стиль, її зовнішньо-поліграфічне оформлення і передовсім – внутрішнє, змістове наповнення, тобто значення структура тексту, яка найповніше розкривається завдяки функціонуванню власне мовних одиниць.

Установлення ідіостилю газети вимагає комплексного використання дослідницьких методів і підходів.

Особливе місце для вирішення окресленої проблеми посідає описовий метод, а також співвіднесення мовних одиниць з явищами суспільної дійсності. Неабияке значення в сенсі встановлення ідіостилю газети має також застосування контекстуально-семантичного аналізу. Тому що "мовне оточення певної одиниці, особливості вживання її поряд з іншими одиницями" [3, с. 79] великою мірою визначають її емоційність, експресивність, дієвість, які є необхідними для газетно-публіцистичного мовлення.

Не менш важливими для встановлення ідіостилю газети є застосування синхронно-зіставного та порівняльного підходів без яких не можна виявити специфічні риси друкованого ЗМІ з огляду на особливості функціонування в ньому лексичних одиниць, а також одиниць інших мовних рівнів. Адже будь-які відмінності помітні лише в порівнянні та зіставленні.

Проникнення в проблему функціонування на газетних шпальтах мовних засобів, з огляду на їхні ідіостилетворчі ознаки, можливе за умови застосування статистичних методів. Такий аспект розгляду є перспективним. На його важливості для дослідження публіцистичного мовлення в цілому наголошує Г. Солганик. Він пише: "Для з'ясування системної організації газетно-публіцистичної лексики значне зацікавлення становить лінгвостатистичний аналіз" [10, с. 26].

У зв'язку з потужним розвитком комп'ютерних технологій, методи статистичного аналізу тісно взаємодіють з методами комп'ютерної обробки текстових матеріалів. Це дає змогу в зручний і швидкий спосіб укладати частотні словники, аналіз яких "допомагає охарактеризувати розподіл найуживаніших ключових слів, що віддзеркалюють тематичну спрямованість аналізованих текстів, деякі їхні функції та специфіку" [10, с. 26]. Щодо ідіостилістичного аспекту безпосередньо, то застосування запропонованих методів також дозволяє побачити ту манеру, специфіку та своєрідність, які її індивідуалізують окреме видання серед низки інших.

Сьогодні палітра газетних видань є дуже різноманітною. Кожне з них виробляє власний ідіостиль, що виявляється в особливостях оперування тієї чи іншої газети мовними одиницями різних рівнів. Значні можливості у формуванні індивідуального стилю окремого видання та й газетно-публіцистичного стилю загалом належать мовним засобам усіх рівнів: фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного. Проте лексиці в цьому сенсі віддаються майже всім пріоритети. На важливості дослідження лексичних одиниць ЗМІ (для вивчення словникового складу української мови загалом) наголошує М. Жовтобрюх. Вчений пише: "Вивчення словника мови української періодичної преси має істотне значення насамперед для історії лексичного складу української літературної мови взагалі. Стильова багатожанровість мови преси дозволяє простежити на її матеріалі важливі процеси й закономірності, характерні для певного етапу розвитку літературного словника в цілому, зокрема наповнення його новими лексичними елементами, боротьбу і співіснування в ньому деяких слів з тим самим основним значенням, поступову зміну семантики та стилістичного забарвлення окремих слів, становлення лексичних і словотвірних норм певних лексичних категорій тощо. Ці явища піддаються спостереженню навіть на відносно невеликому відтинку часу, оскільки лексика, як відомо, часто безпосередньо відбиває різні зміни в суспільному житті народу, належить

саме до тих мовних сфер, що найлегше піддаються еволюції, правда, головним чином в її периферійній, а не центральній частині" [4, с. 143]. Наші спостереження над мовою конкретних видань ("Дзеркало тижня", "Україна молоді" та ін.) показали, що всі вони тяжіють до використання різних шарів лексики: зниженої (розмовно-просторічної) (Комерційна ж структура, починаючи з 1998 р., вбухала у виставковий комплекс 10 млн грн. (ДТ, 2004, 26 черв., с. 8); Тож депутати швидко зметикували, що мають нагоду непогано заробити, і пропонували клацнутися з пам'ятником "усього за якихось 5 гривень". (УМ, 2004, 23 черв., с. 3)), високої (Він ішов своїм шляхом, сам на сам зі своєю совістю, і совість ця жодного разу не повела його вбік, не дозволила написати ані рядка, за який згодом було б соромно, – сурова совість духовно чистої людини (ДТ, 2004, 26 черв., с. 20); Він ні разу не дозволив собі вийти за рамки людського. Дивовижна гідність, дивовижна мудрість. (УМ, 2004, 24 черв., с. 2)), нейтральної. Вагомим є той факт, що названі лексеми використовуються авторами статей переважно з однією метою (надання вислову експресивності, емоційності з метою викликати відповідну реакцію в читача), але неоднаковою мірою. Наприклад, елементів розмовності в "Україні молоді", порівняно з "Дзеркалом тижня", значно більше (приблизно 70 % від загальної кількості). Це є важливим стилетворчим показником газети. Також у названих виданнях представлені тропи, синонімічні ряди, антонімічні пари, іншомовні та інноваційні лексеми, терміни тощо. Семантична виразність усіх лексичних одиниць найяскравіше віддзеркалена у словесному оточенні. Особливо це стосується високої лексики, що позначає абстрактні поняття. У контексті вона набуває особливої поетичності, патетики.

Зазначимо, що індивідуальний стиль газетного видання чітко виявляється в його заголовках. І це не є явищем випадковим. Заголовок – це те, завдяки чому встановлюється перший смисловий контакт з аудиторією. Через його мовне вираження можна охарактеризувати стиль газети. Використання заголовка обумовлюється жанровою специфікою видання. Так, говорячи про переваги інформаційних жанрів в "Україні молоді", порівняно з аналітичними у виданні "Дзеркало тижня", простежується й закономірність вживання заголовків. Жанрові характеристики першого видання диктують короткі, однословні заголовки типу: "Трагедія", "Крила", "Візит", "Візи" (УМ, 2004, 29 трав., с. 3) і т. ін. Цього виявляється достатньо для декодування змісту короткого публіцистичного повідомлення. Проте статті аналітичного характеру, які представлені в обох газетах, але знову ж таки неоднаковою мірою, мають афористичні, метафоричні, часто з іронічним підтекстом заголовки. Наприклад: "Чиновників кефірний авангард" (ДТ, 2004, 29 трав., с. 7); "Підперезана столиця" (УМ, 2004, 6 трав., с. 1) та ін.

Незважаючи на те, що публіцистичний стиль є максимально відкритим для входження елементів інших функціональних стилів і, звичайно, автори черпають лінгвальні засоби із загальномовного словника, мова кожної (окрім взятої) газети зі стилістичного боку – явище унікальне. Важливим тут, як і для лінгвостилістики загалом, є вибір найточнішого слова, виразу, речення. Цьому сприяє ряд власне мовних і екстрапінгвістичних чинників. Розглянемо позамовні чинники, що впливають на вибір мовних засобів. На наш погляд, єдині належать:

- громадсько-політична позиція газети;
- формат видання;
- тематика та її жанрова реалізація;
- характер запитів читацької аудиторії.

Скажімо, аналізуючи мову видань "Дзеркало тижня" та "Україна молоді" (обидві газети є виданнями досить професійного рівня) помітили, що кожне з них має власний індивідуальний стиль, який виявляється у специ-

ються поняття "психологічна війна", "гуманітарний ресурс", "концептуальна влада" тощо. Безперечно, для української політичної думки важливою цю проблему робить те, що сучасний стан суспільної свідомості в нашій країні характеризується вразливістю щодо інформаційних атак і провокацій.

Нагромаджено значний досвід аналізу комунікативних аспектів мовлення, зокрема соціолінгвістичних досліджень, що завжди мають політичні та соціальні передумови. Над цією проблематикою працювали Ю. Апресян, Л. Виготський, У. Лабов, А. Леонтьєв, А. Лурія. Аналіз дискурсу представлений працями А. Баранова, А. Вержбицької, Т.А. ван Дейка, Т. Радзієвської, Я. Приходи, К. Серажим, Г. Яворської. Проблему концептів досліджують чимало вчених і в Україні, і за кордоном (Т. Космеда, Є. Селиванова, Д. Ужченко, В. Хлебда та ін.). Аналіз текстів як реконструкцію інтенціональних структур запропонував Н. Алмаєв.

У межах соціолінгвістичного дослідження текст як об'єкт набуває особливого значення. Аналіз соціально-політичних процесів, їхнє відображення у ЗМІ актуалізує необхідність визначення зasad позиціонування різних політичних понять і впливу останніх на електоральну активність. Та оскільки виборці не є фахівцями з політичної лінгвістики, то можна розглядати тексти ЗМІ як такі, що безпосередньо впливають на електоральну поведінку. Вони є джерелом формування цілісної картини сприйняття тих ідей, що відображують певні друковані ЗМІ. Іншими словами, в інформаційному полі політичних текстів вибoreць вибудовує власну систему соціально-політичних орієнтирів, що дозволяє йому регулювати свою поведінку. Тому автор даного дослідження вважає, що, тексти можна розглядати як такі, що зумовлюють динаміку електоральної активності, хоча вони й не можуть служити основним і єдиним регулюючим чинником політичного вибору [1].

Актуальність дослідження зумовлюється ще й тим, що в сучасній науці й дотепер недостатньо розроблено спеціальні соціально-психологічні критерії оцінювання текстової агітаційної продукції у виборчій кампанії та ефективності створення позитивного образу політичного лідера шляхом позиціонування політичних понять за допомогою мовностилістичних засобів.

Як відомо з історії менеджменту, концепція позиціонування "народилася" в 1972 р., у подальшому поняття було популяризовано керівниками рекламних кампаній [5]. Реклама є одним з найважливіших інструментів ринку та проведення політичних кампаній. Одна з її функцій – розповсюдження відомостей про кого-небудь, про щось з метою популяризації. Вона виступає одним із засобів поширення соціальнозначущої інформації, це соціальна технологія спрямованої інформаційної дії, мета якої – надати певного напряму масовій або груповій активності, оскільки будь-яке рекламне повідомлення націлене на те, щоби вплинути на поведінку людини. Політична реклама належить до різновиду імідж-реклами [3]. Під час виборчої кампанії завдяки рекламі виборці можуть більше дізнатися про свого кандидата, отримати додаткову інформацію.

Позиціонування в менеджменті – це забезпечення товару бажаного місця на ринку та інформації про нього у свідомості споживачів [5]. Тому, відповідно, у теорії політичного позиціонування це поняття можна визначити як забезпечення за допомогою різних засобів у громадській свідомості бажаного місця для політичного лідера, партії, а також для певних політичних понять.

Дослідження аспектів політичного позиціонування повинно мати на увазі розуміння тієї ваги, якої нині набуває функція соціального інформування, а також усві-

домлення універсальної ролі соціальної інформації як апріорно оціночної, суб'єктивної, водночас достовірної.

Під політичними текстами в рамках дослідницької роботи розуміються тексти, що представляють та відображають соціально-політичну реальність і безпосередньо стосуються подій і діючих осіб цієї реальності [1]. Для визначення мовностилістичних засобів позиціонування політичних понять кожний політичний текст розглядаємо в оціночній площині – щодо наявності оцінок явищ, процесів, суб'єктів соціально-політичної реальності, а також позитивною чи негативною є позиція автора тексту.

За допомогою аналізу соціально-політичних текстів друкованих ЗМІ було виділено чотири основні види текстових матеріалів: виборчі програми кандидатів, які оцінюються спеціалістами як чинник, що мотивує електоральний вибір; тексти реклами та пропагандистських матеріалів у період виборчої кампанії; матеріали друкованих ЗМІ про політичних лідерів і події соціально-політичної реальності; опубліковані промови політичних лідерів та інтерв'ю з ними [1].

При обранні методичних підходів щодо аналізу політичних текстів основну увагу було приділено методу соціолінгвістичного аналізу з метою диференціювання мовностилістичних типів, виявлення часових і соціальних маркерів [9].

Проведенню соціолінгвістичного аналізу передував концептуальний аналіз. А. Вержбицька трактує концепт як комплекс соціально-, культурно зумовлених уявлень про предмет, що співвідноситься з поняттям як набором суттєвих змістових ознак, знань про предмет. Відповідно до цього концептуальний аналіз може розглядатися як семантико-когнітивний аналіз концептів (тобто абстрактних назив), на яких ґрунтуються найуживаніші контексти слова, власне семантичні нашарування [4]. За допомогою вживання концептів у ЗМІ під час виборчої кампанії спостерігається позиціонування політичних лідерів і блоків щодо тієї чи іншої шкали цінностей.

Виділяють такі основні параметри концептуального аналізу: виявлення значення слова, його існування в різних площинах інформаційного простору, зокрема в геополітичному й культурному дискурсі, як лінгвокультурної універсалії, міфологеми, ідеологеми тощо, а також урахування історичного розвитку концепту, соціально-політичні аспекти процесу концептуалізації, стереотипізації та ідеалізації в суспільній свідомості [4].

Предметом аналізу в нашій роботі обрано політичну й соціальну рекламу двох політичних блоків у друкованих ЗМІ під час президентської виборчої кампанії в Україні у 2003–2004 рр. Ці блоки є носіями основних стратегічних підходів, ідеологій і пропозицій, концентровано викладених у політичній рекламі. Зокрема, здійснювалось дослідження конкретних рекламних статей політичних блоків на предмет використання ними тих чи інших мовних засобів.

Метою політичної реклами є втілення певної ідеології, що означає цілеспрямований вплив на адресата за допомогою певних мовних засобів [3]. Гасла політичної реклами відображають спрощене представлення пропозицій блоків на політичному ринку, наприклад: "Не байся, голосуй за опозицію, це – вихід", "Ми довели свою компетентність та ефективність при владі", "Голосуйте за нас, ми влада, і під нами Україна буде єдиною" [2]. Пропагандистське вживання стилістичних засобів і прийомів визначається тим, що експресивність, яка створює новизну й неповторність образу, є результатом суб'єктивно індивідуального підходу адресата до їхнього використання, відповідає заданим цілям і мотивам мовного спілкування. При цьому питання про значення слова часто зводиться саме до питання про мовний контекст.

Як показав аналіз текстів друкованих ЗМІ, які висвітлювали президентську передвиборну кампанію

2004 р., підґрунтям цієї кампанії були парламентські вибори 2002 р. Остання передвиборна кампанія проходила на тлі загострення політичної кризи в українському суспільстві, її головним спрямуванням була боротьба за президентське крісло. Суспільство, як ніколи, було розколоте в країні на тих, хто з якихось причин змушений підтримувати владу й тих, хто її не підтримує. Протистояння між провладними та опозиційними силами склало головну інтригу виборів. Спостерігалась поляризація блоків усередині ціннісних опозицій.

Соціолінгвістичний аналіз виборчих програм кандидатів у президенти, зокрема конкретно концептуальний, показав, що вони кардинально відрізняються з лінгвістично-стилістичної точки зору та за семантико-когнітивним нашаруванням концептів.

Так, програма В. Ющенка починається з концептуально багатокомпонентного положення: "Я бачу Україну справедливою і заможною європейською державою". Отже, воно поєднує одразу три концепти: Україна, Європа та держава. Відбувається ототожнення понять: "Україна" – "європейська держава". Концепт "Європа" актуальний передусім тим, що належить до суспільно-політичних, ідеологічних і культурних концептів. Дихотомія "Україна – Європа" є однією з найбільш дискутованих проблем вітчизняної публіцистики. Концепт "Європа" завжди мав політичний зміст, що дає підстави вважати його ідеологемою. Останні десятиріччя не тільки актуалізували цей концепт у публіцистичному дискурсі, а й задекларували його як ментальний прообраз майбутнього України, як найважливішу сучасну ідеологему, означили його перспективотворчий потенціал і конкретні напрями реалізації [4].

У виборчій програмі В. Ющенка вираження оцінки відбувається за участю різноманітних мовних засобів, зокрема прикметників, прислівників, іменників, дієслів, дієприкметників, які створюють багатокомпонентні нашарування на концепти "Україна", "Європа" та "держава". Так, мають позитивне маркування завдяки таким семантичним впливам [7] словосполучення і навіть окремі лексеми: "надійно захищена життя", "гідна зарплата", "висока зарплата", "гідна пенсія", "якісна освіта", "безпечні умови для життя", надійно гарантовані свобода думки", "свобода слова, свобода совісті", "економічне зростання", "соціальне житло", "добробут", "доступність", "підвищення зарплат і пенсій", "захист прав", "зняти перешкоди" ("зняти всі перешкоди для тих, хто хоче відкрити власну справу"), "змусити владу", "ліквідувати "зрівнялівку", "повернути борги", "зменшити податки", "відновити", "забезпечити", "гарантувати".

Концепт "держава" також позиціонується завдяки семантичній актуалізації оцінності [8]: "державні чиновники компетентні і законосуслугні", "держава, яку шанують і цінують її власні громадяни і до якої з повагою ставляться у світі", держава, яка захищає інтереси простих громадян", "державна політика в інтересах народу".

Аналіз виборчої програми В. Ющенка дозволив також визначити такий значущий концепт, як влада. Кандидат зокрема здійснює дистанціювання щодо влади за допомогою негативно маркованої лексики: "змусити владу", "казнокради і хабарники в структурах виконавчої влади", "непотрібні управлінські структури", "армія чиновників", "безпека можновладців", "судді, які заплямували себе корупцією", "замовні рішення в інтересах олігархів", "корупціонери у правоохоронних органах", "спекулятивні махінації".

Концепт "Україна" у мовленні В. Ющенка дистанціюється від влади: "інша Україна – міцна, надійна", "зовсім інша держава, яка дбає про всіх громадян, а не лише про чиновників і олігархів", "оновлена Україна".

Отже, програма В. Ющенка відрізняється мобільністю, чіткою ідентифікацією з персоною ("я бачу", "я знаю", "я вмію"), з власною країною, з Європою.

З концептами, визначеними під час аналізу програми кандидата в президенти В. Ющенка, перегукуються концепти, що позиціонуються у пропагандистських статтях під час передвиборної кампанії. Наприклад, у № 23 (498) за 2004 р. у газеті "Дзеркало тижня" висвітлюється діяльність правоохоронних органів в Україні. При цьому концепт правоохоронні органи підмінює концепт влада (у програмі В. Ющенка при дистанціюванні щодо влади використовується негативна лексема "корупціонери у правоохоронних органах"). Зокрема, у назві статті Л. Полякова, Л. Шангіна "Правоохоронні органи в Україні: контролювана безконтрольність" (№ 23 (498) за 2004 р.) застосовується антонімічна тавтологічно маркована лексика.

При позиціонуванні концепту "влада" автори широко використовують метафори, часто з іронічним відтінком: "правоохоронні органи – озброєна сила влади", "правоохоронні органи, прокуратура та суд – одна корпорація", робота в них – "різновид підприємницької діяльності", "поповнення "кишеневських фондів""", "виконавча влада діє методом "батога і пряника""", "порушення прав людини – "візитівка" українських правоохоронців", "адвокати" – "гвинтик" правоохоронно-прокурорсько-суддівської корпорації", "статус "наближеного до головного політичного тіла""", керівників-працівників "викидають" як відпрацьований матеріал, "добування" коштів для службових потреб, керівники "благословляють" підлеглих на це, "палична" система показників роботи.

Також у процесі позиціонування зазначеного концепту широко використовуються стилістично марковані лексеми (вживання окремих слів, які через семантику, походження чи морфемний склад набувають додаткових відтінків), які мають специфіку прихованого текстового впливу: "правоохоронно-прокурорсько-суддівське об'єднання".

Марковані лексеми вживаються з використанням жаргонних слів: "рбрзірки" між впливовими бізнесовими та олігархічними групами", "найїзди" на опозиційних політиків та конкурентів", "питання "здавати чи не здавати своїх"" (М. Мельник. Правоохоронні органи і політика в Україні, Дзеркало тижня, 2004, № 23 (498)).

Цікавим при позиціонуванні концепту "правоохоронні органи" ("влада") є застосування новоутворення "лівоохоронні органи", що має іронічний відтінок та антонімічне походження ("правий" – "лівий") (В. Бойко. Правоохоронні органи України як інструмент політичної боротьби, Дзеркало тижня, 2004, № 23 (498)).

У процесі позиціонування зазначеного концепту використовуються також фразеологізми: "силові структури набувають статусу "злочинців в законі""", керівник силової структури обирає підлеглих за своїм "образом і подобою" (М. Мельник. Правоохоронні органи і політика в Україні, Дзеркало тижня, 2004, № 23 (498)).

Програма іншого кандидата в депутати – В. Януковича – на відміну від програми В. Ющенка позначена яскраво вираженими категоріальними значеннями понять "своє" та "чуже". За К. Серажим, у мові політиків ці поняття виступають синонімами понять "добре" і "погано", "прийнятно" і "неприйнятно" [6]. Найпростішим і найпоширенішим лексичним засобом вираження цієї категорії є займенники та прислівники ("своє": я, ми, мій, наш, цей, тут, тепер; "чуже": ти, ви, вони, твій, ваш, їхній, той, там, тоді). В. Янукович, позиціонуючи свій образ, дистанціює себе від "тих" ("їх", "чужих", "поганіх") за допомогою негативно маркованих лексем і займенників: "руйнівна політична демагогія", "нездісненні обіцянки", "ті, хто розриває Україну", "ті, хто шукає ворогів", "їх пора минула", "свавілля спритних ділків, які

порушують Закон". Ім В. Янукович за допомогою займенників і прислівників "я", "наш" протиставляє свій позитивно представлений імідж: "я син України", "члени нашої великої родини", "наші співвітчизники". Також із цією метою використовуються дієслова у множині майбутнього часу: "я прагну бути" – "ми це зробимо" (зміщується акцент), "організуємо", "створимо", "забезпечимо", "зміцнимо", "побудуємо", "запровадимо", "відновимо справедливі розміри", "ліквідуємо диспропорції".

У ціному текст програми доволі складний за будовою, має багато супідрядних речень. У лексиці кандидата у президенти істотно домінує лексико-семантична група слів для позначення економічних термінів: "високотехнологічні галузі", "регіональні диспропорції", "конкурентоспроможність експорту", "транзитні можливості", "енергетична безпека", "темпи економічного зростання", "продуктивні робочі місця", "купівельна спроможність", "конкуренція на ринку комунальних послуг", "довгострокове кредитування", "цінні папери державних і місцевих позик", "енергозберігаючі технології", "інноваційно-інвестиційний ресурс економічного зростання", "фінансова інфраструктура", "банківський сектор", "система корпоративного управління", "фондовий ринок". Використання цієї лексики сприяє більше позиціонуванню особи самого кандидата, ніж політичних понять, що визначають напрямки його, як він прагнув переконати, майбутньої діяльності. Також звертає на себе увагу, що програму відрізняє немобільність, слідування традиціям режиму Кучми та непатріотичність.

З метою аналізу політичного тексту В. Януковича було обрано його інтерв'ю, надруковане 2 вересня 2003 р. у газеті "Урядовий кур'єр". Основний концепт, позиціонування якого спостерігається в цьому рекламному повідомленні – це "уряд" ("влада"). Поняття ототожнюється з особою кандидата й позиціонується завдяки позитивно маркованим лексемам: "демократизація політичної системи", "політичні трансформації", "уряд наполегливо працює".

Змістове нашарування щодо концепту влади у В. Януковича створюють поняття, наблизені до концепту "Європа", визначеного вище (нібито йшлося про європейський вибір), а саме: "вступ України до СОТ", "асо-

ційоване членство в ЄС", "адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу". Вживаються позитивно марковані лексеми: "парламентська більшість", "низка соціально вагомих законів", "політичний консенсус широких демократичних кіл", "іти вперед". Використовуються й метафоричні висловлення, наприклад: Верховна Рада – "фабрика законодавчих актів".

Таким чином, як показав аналіз мовностилістичних засобів політичного позиціонування під час президентської виборчої кампанії, оцінювання відбувалося за участю різноманітних мовних засобів – позитивно чи негативно маркованих лексем, фразеологізмів, метафор, новоутворень, омонімів, категорій понять "своє" і "чуже", назв, специфічно детермінованої лексики (економічна лексика, жаргонізми), підміни понять тощо.

При цьому для політичних текстів, що виражають опозиційні до влади погляди, характерним є позиціонування власне таких концептів, як "Україна" – "держава", "Україна" – "Європа" – "Європейська держава". У той же час політичним текстам, в яких викладено погляди владних сил, притаманна завантаженість економічними термінами, спостерігається відсутність формуловання чітких позицій, яскраво виражене відмежування від "ворогів" (опозиції) та ототожнення концептів "влада", "держава", "уряд" з особою кандидата.

1. Вознесенська О. Політичний текст і електоральна поведінка населення // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7).
2. Джига Т.В. Особливості аудиторії політичної реклами // Наукові записки Інституту журналістики. – 2000. – Т. 1. – С. 89.
3. Політическая психология: Уч. пос. / Под общ. ред. А.А. Деркача, В.И. Жукова, Л.Г. Лаптева. – М., 2001.
4. Прихода Я.І. Європа як концепт // Наукові записки Інституту журналістики. – 2002. – Т. 7. – С. 152–158.
5. Райс Эл., Траут Дж. Позиционирование. Битва за узнаваемость. – СПб., 2003.
6. Серажим К.С. Дискурс як соціопінгвальнé явище. – К., 2002.
7. Серажим К.С. Лексика та фразеологія політичного дискурсу // Наукові записки Інституту журналістики. – 2001. – Т. 5. – С. 70–72.
8. Серажим К.С. Оцінна лексика у політичному дискурсі // Наукові записки Інституту журналістики. – 2000. – Т. 1. – 103–114.
9. Серажим К.С. Структура публіцистичного тексту: загальні підходи до текстологічного аналізу // Наукові записки Інституту журналістики. – 2002. – Т. 7.
10. Холод О.М. Висвітлення у ЗМІ мовленнєвих витворів політиків як інструмент соціальних технологій // Наукові записки Інституту журналістики. – 2003. – Т. 13. – С. 97–103.

Надійшла до редакції 03.02.06

О. Ревенко, асп.

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ КОМПОНЕНТИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ДІАЛОГІЧНОСТІ В ПОЛІТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Висвітлено комунікативну природу діалогічності та властивості семантико-грамматичних засобів як її прояву в газетних політичних текстах.

Description of the communicational character of the dialogue and properties of semantic and grammatical way of talking it's in newspaper political texts

Саме поняття діалогу має джерельне визначення: *діалог* (з гр. – бесіда, розмова) – одне з небагатьох старогрецьких слів, що дійшло до нашого часу в незмінному вигляді. Зі старогрецької мови префікс *dia-* перекладається досить широко, маючи такі найважливіші значення: через, крізь; упродовж; між, серед; за допомогою. Багатозначне слово *logos* могло тоді вживатися як слово, мовлення; судження; визначення; вислів; рішення, наказ; припущення, доказ, умова; звістка; розмова, бесіда; переговори; розповідь; глава, книга; питання; розуміння; думка; значення; співвідношення, відповідність; звіт, пояснення; категорія і т. д. Основна ідея, стриженій поняття "логос" – виважена інформація. "Логос" означає одночасно "слово", "пропозицію", "вислів", "мовлення", "значення", "поняття", "судження", "підставу". Таким чином,

"діалог" можна перекласти як "за допомогою слова", "через слово", "унаслідок слова". Діалог – це склонність суб'єкта до постановки питань і очікування відповідей, здатність суперечити іншому, заперечувати, доводити та спростовувати вислови, аргументувати й відстоювати власну думку, брати під сумнів думку іншого, прагнути згоди й порозуміння. У теорії мовленнєвих актів діалог прирівнюється до "впорядкованої зміни мовленнєвих актів", розглядається як обмін посланнями, розповідь, суперечка, обговорення [2].

Діалогічність не заходить лише до спілкування двох суб'єктів. Річ не в кількісній характеристиці діалогічності, а в здатності до саморозвитку й ідентифікації. На наш погляд, в основі розкриття природи діалогу не повинна бути саме формально-чисельна інтерпретація.

Суть діалогу полягає не в кількості його суб'єктів, а в характері взаємовідношень між ними, яке може бути багатовимірним і багаточинним навіть тоді, коли зовні воно виражено одноплановим висловленням, тобто йдеться про таку форму мовлення, яку багато дослідників вважають за монолог.

Проблеми діалогу й монологу в мовознавстві активно розроблялися багатьма видатними російськими вченими: М. Бахтіним, В. Виноградовим, Л. Якубінським, Н. Шведовою, Н. Арутюновою та ін. [2; 4; 5; 13; 14]. Ще у 20–30-х рр. ХХ ст. були закладені основи теорії діалогічності як форми мови, яка найбільш прозоро й безпосередньо актуалізує соціальну сутність мови, її комунікативну функцію.

В українському мовознавстві деякі вітчизняні дослідники теж торкалися цієї проблеми – М. Феллер, досліджуючи комунікативні функції твору, Л. Карабут, вивчаючи внутрішній діалог, О. Четверікова й Д. Баранник, досліджуючи монологічне мовлення, проблеми усного монологу [3; 8; 10; 12]. Проблема ж вивчення саме діалогічності письмового тексту практично не порушувалася.

За В. Виноградовим: діалог – "найбільш уживана форма соціально-мовного спілкування" [5, с. 18]. Л. Якубінський одну з глав своєї книги назвав: "Про природність діалогу й штучність монологу" [14, с. 96–97]. Він також слушно відзначав, що "будь-яка взаємодія людей є саме взаємодія; вона... прагне позбутися однобічності, хоче бути... "діалогічно" й уникає "монологу". Така ж справа і з мовним монологічним впливом... усяке мовне роздратування... штовхає на... реагування" [14, с. 133–134].

Якщо в реальному діалозі ця ситуація простежується "прозоро", то при сприйнятті зовні монологічного газетного мовлення така реакція, як правило, проявляється у вигляді реплік при читанні, вираженні згоди / незгоди читача з автором (нерідко читач навіть залишає на полях позначки олівцем). При цьому важливо, що автор завжди пам'ятає про адресата й залежно від цього буде свое мовлення (текст), тобто комунікативна установка мовлення завжди знаходить вираження в мовленнєвому оформленні висловлення.

Про вияв діалогічності в письмових (у тому числі й наукових) текстах багато писала відомий фахівець у галузі функціональної стилістики, дослідниця діалогічності письмового наукового мовлення М. Кожина [9]. У своїх працях вона довела, що навіть зовні монологічний науковий письмовий текст розрахований на співпрацю читача з автором. Текст містить в собі адресність, зверненість, залучає читача до реакції, до діалогу.

З 80-х рр. ХХ ст. діалогічність почала вивчатися не тільки на матеріалі усного мовлення, а й стосовно письмового мовлення різних функціональних стилів. Однак питання про сутність діалогічності в письмових текстах і досі є суперечливим. Сформувались два погляди щодо сутності внутрішньомонологічної діалогічності.

Згідно з першим, риси діалогу, що присутні в зовнішньо монологічному тексті, називають адресністю, діалогізацією монологу (внутрішньомонологічною діалогізацією), сукупністю особливих стилістичних засобів. У дослідженнях, присвячених аналізу відображення адресата в письмових текстах, частіше розглядаються засоби відображення адресності, предметом вивчення стає лише виявлення рис усного діалогу в письмовому мовленні [7]. Але в цьому випадку ідея діалогічності, на наш погляд, монологізується, тому що враховується тільки аспект зверненості тексту до адресата, тобто перед нами однобічність мовленнєвого акту.

Автор цього дослідження дотримується іншої думки, згідно з якою діалогічність газетних публіцистичних текстів – це фундаментальна властивість (а не просто

стилістичний засіб), суттєва їхня риса, яка є текстовим вираженням соціальної природи спілкування. Без цієї властивості газетний текст втрачає свої важливі для ефективності спілкування якості. Комунікативний процес завжди передбачає існування як мінімум двох суб'єктів спілкування. Діалогічність значною мірою виражена наявністю компонента відповіді.

На думку Л. Дускаєвої, діалогічність у газетному публіцистичному мовленні – це відображення в тексті багатогранності мовленнєвого спілкування (як прояв соціальності, комунікативності мовлення та мислення), яка реалізується: 1) у власне діалогічних текстах; 2) у діалозі між текстами – макротексті; 3) у монологічних текстах, які насычені засобами як усного діалогу, так і засобами, спеціально створеними для цього в письмовому мовленні (з урахуванням позиції отримувача (адресата) і його опосередкованого впливу на мовлення відправника (адресанта) повідомлення) [7].

На характер відображення всіх форм діалогічності в газетному політичному тексті впливає ціла низка чинників – психологічних, соціологічних, комунікативно-функціональних, а саме: діалогічність соціального пізнання, мислення та спілкування суб'єкта, який творить текст; дискусійність політично-ідеологічного спілкування; соціальна сутність політичного спілкування; така структура ЗМІ, яка дозволяє виражати різні ідеологічні позиції.

Діалогічність, на наш погляд, є фундаментальною рисою журналістської творчості, зокрема спрямованого на створення політичного газетного тексту, є принциповим, комунікативним засобом, що відповідає функціональній природі цих текстів, і, таким чином, є умовою їхнього ефективного впливу.

Політичний текст – особливий тип текстів. "Політичний текст не самодостатня декларація, а політична репліка, що проходить в суспільній полеміці, суспільній комунікації ідей, підходів до рішень суттєвих для суспільства проблем" [1, с. 8]. Політичний дискурс, політичний текст стали об'єктами наукового дослідження порівняно нещодавно. Але лінгвістичні рамки цього дослідження на цей час поки що є досить обмеженими. Не враховано багато критеріїв, за якими слід відрізняти політичну лінгвістику від політичної культури та політичних комунікацій – наукових дисциплін, що вивчаються політологами й соціологами. Політичну лінгвістику як відокремлене дисциплінарне поле розглядали такі за кордонні науковці, як Гарольд Лассуелл (1949, книга "Мова та політика"), Пол Коркоран (1990, монографія "Нові напрямки в політичній комунікації"), Ян Блумерт (1992) та інші [15; 16; 17].

Предмет політичної лінгвістики – політичний текст не можливий без використання окличних, питальних, спонукальних і розповідних речень, до яких автор часто-густо, розраховуючи на реакцію реципієнта, залучає, окрім основних частин мови, і службові слова, а саме: прійменники, сполучники, частки і зв'язки. Вони інколи мають назву часток мови [11, с. 113–114], бо семантично не окреслені, позбавлені номінативної функції. Частки не мають цілком самостійного реального або матеріального значення, а надають здебільшого додаткових відтінків значенням інших слів, речень, або ж служать для вираження граматичних, а отже, і логічних, і експресивних відношень. Також адресант залучає до тексту інші діалогічні засоби газетного політичного тексту – звертання, вставні та вставлені конструкції, які не залишають реципієнта осторонь тексту-розмови, оскільки діалог передбачає очікування відповіді, зверненість партнерів. Саме частки, звертання, вставні та вставлені конструкції використовуються для вираження

семантико-сintаксичних відношень у реченні, служать, на наш погляд, проявом діалогічності.

Метою нашого дослідження було виділити в газетній політичній публіцистиці та проаналізувати звертання, вставні та вставлені конструкції, а також ті частки, які називаються *аналітичні сintаксичні морфеми* (за І. Вихованцем) [6]. Статус морфеми сintаксичної сфери частки дістали тому, що вони подібно до синтетичних морфем не мають лексичного значення, але, на відміну від них, функціонують не в складі морфологічного слова, а обслуговують здебільшого сферу сintаксичного слова та сферу сintаксичної одиниці-конструкції – речення, виділяючи та підкреслюючи тему або рему при актуальному членуванні речення чи створюючи тип речення за комунікативною метою, виконуючи тим самим різні комунікативні завдання.

Для аналізу були використані політичні тексти газет "День" і "Дзеркало тижня" (2000 (січень – березень), 2004 (вересень – грудень) роки). Було проаналізовано близько 180 публікацій. Залучалися інформаційні повідомлення, інтерв'ю, так званий авторський текст-роздум, тобто аналізувалися як зовнішньо діалогічні, так і зовнішньо монологічні тексти.

Результати дослідження показали, що частки, які є неподінними засобами формування діалогічності в політичному тексті, присутні в кожній з досліджених публікацій. При цьому важливо зазначити, що в політичних текстах, датованих 2000 і 2004 рр., авторами публікацій використовуються різні типи часток. Тексти 2000 р. насищені меншою кількістю часток. Ці частки в основному нейтральні, не запукають читача до відкритої реакції, вони слабкі, непідсилені, виражают у поєднанні з іншими членами речення більше сумнівів, ніж упевненості: Якось, укотре критикуючи уряд за повторне виконання бюджету, голова Рахункової палати В. Симоненко виголосив фразу, що стала згодом крилатою: "Немає нездійснених бюджетів. Є небажання їх виконувати". На перший погляд – парадокс. Як же так? Усі кажуть, що стільки податків, скільки з нас хочуть здерти, заплатити неможливо. Всі стверджують, що знижувати соціальні виплати далі нікуди. Всі погоджуються, що державні капіталовкладення – останній шанс для вмираючої економіки. Все так і не так водночас. Чи під силу Віктору Ющенку розв'язати ці завдання? Ми не знаємо. Він про це ще нічого не казав (День, 2000, січень, № 2).

Автори текстів 2004 р., навпаки, застосовують набагато більше аналітично-сintаксичних морфем. Це наводить на думку: посилення політичної напруги в суспільстві та збільшення обміну інформацією супроводжується зростанням ефективності впливу повідомлення на адресата, що робиться за допомогою різних мовних засобів – вставних конструкцій, прямот-непрямої цитатії, уточнень і пояснень автора тексту читачам, повторів, залучень до тексту історичних фактів і за допомогою семантико-граматичних засобів – часток:

Міністр внутрішніх справ генерал-полковник Микола Білоконь відверто заявив, що нинішня міліція є "збройним органом державної влади". Не органом охорони правопорядку і захисту громадян від злочинних елементів, а саме "збройним органом влади". І тому, мояляв, зобов'язана забезпечити непохитність існування влади, а точніше – певних її посадових осіб. Такі висловлення в історії вже були. Збройним загоном пролетаріату, як відомо, називав свою ВЧК сумнозвісний "лицар революції" Фелікс Дзержинський (Дзеркало тижня, 2004, грудень, № 51).

В інформаційних повідомленнях частіше за все використовуються формотворчі частки зворотної форми дієслова *-ся*, *-сь*, фразова вказівна частка *це* та

фразові заперечні частки *не*, *ні*: Верховна Рада прийняла закон, відповідно до якого начальник Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю (ГУБОЗ) Міністерства внутрішніх справ України (МВС) призначатиметься *не* Кабінетом міністрів України, а президентом. Відповідно до закону, начальник цього управління має призначатися на посаду і звільнятися з неї президентом України за поданням прем'єр-міністра, узгодженим із комітетом Верховної Ради з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією (Дзеркало тижня, 2004, листопад, № 45). Застосування малої кількості часток у цьому текстовому форматі, на нашу думку, пояснюється вираженістю інформації, стислим офіційним викладом події. Але і тут читача (за допомогою заперечення можливого припущення з боку реципієнта) залучають до співбесіди, реагування на подію.

В інтерв'ю, зовні діалогічному типі політичного тексту, нами зафіксовано використання найбільшої кількості часток у порівнянні з іншими текстовими форматами (як у публікаціях 2000, так і у 2004 рр.). У великій кількості використовуються також інші семантико-граматичні засоби – звертання, вставні та вставлені конструкції:

– *Ви кажете*, що схожі на киян. У столиці дві третини голосів було віддано за Віктора Ющенка. Гадаю, що в цій ситуації киянам важливо почути вашу думку: *так* ви *все-таки* "блакитний" чи "оранжевий"? (Дзеркало тижня, 2004, листопад, № 45).

– Узагалі-то я завжди любив жінок і навіть 31 жовтня віддав свій голос за прекрасну половину населення країни в особі Наталі Вітренко. По-перше, я трепетно ставлюся до гендерного чинника і вітаю подібне до шведського та бельгійського перебування жінок при владі. А по-друге, 70 відсотків програми Наталі Михайлівни співпадали з моєю.

– Наталія Вітренко підтримуватиме Януковича. Отже, автоматом і ви.

– Я проголосував за Наталю Михайлівну за кілька днів до її несподіваної заяви (Дзеркало тижня, 2004, листопад, № 45).

– I все-таки з ким сьогодні мер Києва? (Дзеркало тижня, 2004, листопад, № 45).

– Як кандидат у президенти я акцентував увагу суспільства на недосконалості закону про вибори Президента України. Йдеться не лише про юридичні, а й про моральні недоліки. В ньому записано, що під час першого туру перемогу може здобути лише той, хто одержить більше половини голосів. На мос перевонання, ця ж норма має бути обов'язковою і для учасників другого туру: переможець обов'язково має одержати не "звичайну більшість", а більш як 50 відсотків! Життя підтверджує мою правоту: у фінал вийшли два Віктори, і кожен із них не набрав 50 відсотків. Я все розумію, усе читаю, усе знаю – кому приписували, у кого відбирали голоси. Тому, до речі, я й не відповів вам на запитання, чи вкрали в мене голоси. Предки говорили: "Не спіймав за руку – не кажи, що злодій" (Дзеркало тижня, 2004, листопад, № 45).

На нашу думку, діалогічність імпліцитно залучена до тканини людської діяльності, людського буття. І в зовні діалогічних текстах це виявляється повною мірою.

Прояви діалогічності можна знайти і в зовні монологічному авторському тексті. Він містить в собі адресність, зверненість. Автор залучає читача до реакції, до діалогу за допомогою використання великої кількості питальних речень з питальними частками чи, хіба, невже; розповідних – із заперечними: не, ні, ані, стверджувальними: так, еге ж, атож, емоційно-експресивними: адже, куди там, де там. Використо-

вутється також багато вставних і вставлені конструкцій, звернень, посилань. Автор, висловлюючи власну позицію, розраховує на відповідну реакцію з боку реципієнта: *Так, Крим, як і Аляска, входив до складу Росії, це було з 1783 до 1954 року. Росія зараз має на "свій" Крим приблизно таке ж право, як і на "свою" Аляску, тобто ніякого... Росія вигідно "одружувати Крим з Чечнею!" (ще невідомо, хто це сказав!), але Україна повинна розуміти, що тільки вона сама, тільки своєю ж недалекоглядною й аналогічною російської політикою може породити свою Чечню. Адже в скількох країнах живуть мусульмани – а Чечня (мається на увазі міжнародна війна!) тільки в Росії її там, де впливав Росія. Питання стоїть так: хоче Україна мати в Криму Чечню, до чого її підштовхує Росія, для цього її треба поводитися в Криму так, як Росія в Чечні, а якщо не хоче – ось тоді її треба робити в Криму все інакше, не так, як Росія в Чечні. Іноді корисно дещо робити не так, як сусіди* (День, 2000, січень, № 2).

У прикладах виділені нами семантико-граматичні одиниці органічно вплітаються в єдине ціле тексту, який у кожний момент, кожним своїм елементом виконує і комунікативні, і пізнавальні завдання, використовуючи для здійснення спілкування діалогічність. Можна сказати, що названі одиниці є реалізаторами діалогічності в тексті.

Семантико-граматичні одиниці політичного тексту, на нашу думку, беззаперечно можна назвати діалогічними одиницями політичної лінгвістики. Саме за допомогою звертань, посилань і таких діалогічних категорій, як вставні та вставлені конструкції будеться діалог. А от унеможливлює діалог відсутність у тексті аналітично-допоміжних компонентів.

Не існує мов, в яких не було б діалогічного мовлення і необхідних для створення діалогу окличних, розпо-

відних, питальних і спонукальних речень, а також спеціальних засобів для залучення до бесіди – звертань, вставних слів, вставлені конструкції, інших вербальних і невербальних діалогічних пасажів.

Тільки виокремлюючи та аналізуючи всі семантико-граматичні одиниці, усі прояви діалогічності, можна зробити висновки про те, що діалогічність – суттєва форма газетних політичних текстів. Діалогічні функції морфологічних категорій – основа змістового відтворення газетних політичних текстів, їхня природна властивість.

1. Алтунян А.Г. Записки от Ф.В. Булгарина 1828 года как политический текст. Анализ политического текста: Автoreф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1994.
2. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата. – М., 1981. – Т. 4.
3. Баранник Д.Х. Усний монолог (загальні особливості мової структури). – Дніпропетровськ, 1969.
4. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М., 1972.
5. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963.
6. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К., 1993.
7. Дускаєва Л.Р. Диалогичность современных газетных текстов в аспекте речевых жанров. – Пермь, 2004.
8. Карабут Л.О. Абсурд як внутрішній діалог: творчість Д. Хамса в контексті розвитку російської літератури. Автoreф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1997.
9. Кохина М.Н. Диалогичность письменной научной речи (сопоставительно с другими речевыми разновидностями). – Пермь, 1986.
10. Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / Різун В.В., Мамалига А.І., Феллер М.Д. – К., 1998.
11. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарєва. – К., Либідь, 2001.
12. Четверікова О.Р. Монолог персонажа як різновид зображені комунікації (на матеріалі англомовної художньої прози). Автoreф. дис. ... канд. філол. наук. – О., 2004.
13. Шевелова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. – М., 1960.
14. Якубинский Л.П. О диалогической речи. // Русская речь. – 1923. – № 1.
15. Blomtaert J. Language and politics, political linguistics // Belgian J. of linguistics. – Bruxelles, 1997. – № 11.
16. Corcoran P. Language and politics // New directions in political communications. – New Park; L.; New Delhi, 1990.
17. Lasswell H.D. Leites N. Language of politics: Studies in quantitative semantics. – N.Y., 1949. – Vol. II.

Надійшла до редакції 23.02.06

Г. Зоря, магістр

СКЛАД І ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Розглянуто особливості системно-структурної організації та основні джерела формування журналістських термінологічних одиниць.

Vocabulary of special communication having linguistic characteristics was analyzed.

Сучасна вітчизняна наукова термінологія є невід'ємною частиною лексичної системи мови і складається з галузевих термінологічних систем, що становлять певну сукупність взаємопов'язаних терміноелементів для вираження наукових понять. Проблема терміна й терміносистеми викликає постійний інтерес дослідників – науковців, суспільно-політичних діячів, котрим не байдужа доля їхньої мови і котрі своїм науковим потенціалом підносять "інтелектуальний рівень та етичне вироблення цілих мас народу" [12, т. 45, с. 428].

Це передусім сподвижники термінологічної праці І. Верхратський, І. Франко, І. Огієнко, які заклали підвалини системної організації сучасних терміносистем. Багато зробили для розвитку історичної, суспільственно-знавчої, правової термінології М. Драгоманов і М. Грушевський. Над теоретичними питаннями термінотворення замислювалися О. Потебня, П. Куліш, В. Симович, О. Курило та інші. Їхня заслуга в розвитку української мови – збагачення її виражальними ресурсами, термінологічними нововведеннями.

Як показує вивчення української теоретичної спадщини з погляду термінологічної розбудови української мови, уже в XVII ст. українські вчені підходять до теорії терміна, про що свідчать насамперед праці Києво-

Могилянської академії й зокрема Г. Кониського. Тут фактично було розроблено теорію онтології терміна, виділено властивості наукових номінацій, закладено передумову дихотомії: слово-термін ("бліжче" і "даліше" значення. – О. Потебня) [9; 7]. Відповідно до цієї класифікації, терміни поділяються на одиничні й універсалні, аналогочні й рівнозначні поняття, йдеться і про омонімію рівнозначності терміна. Протилежними трактуються терміни, "які виключають себе із одного й того ж суб'єкта" [4, с. 64]. Фактично Г. Кониський підходив до з'ясування природи терміна на рівні прагматики й синтагматики.

І. Верхратський у справі термінологічно-номенклатурної лексикографії орієнтувався на народно-розмовну мову. Термінографічна праця І. Верхратського цікава передусім у плані співвідношення індивідуального і загальномовного, діалектного й літературного при еволюції термінологічних систем.

Для Франка-науковця і популяризатора першим і основним критерієм терміна є його зручність, придатність у функціонуванні. Загалом до терміносистемі він підходив як до контролюваної групи в лексичному складі мови, як до результату діяння людської свідомості та з урахуванням того, що одні й ті самі явища індивід може трактувати по-різому, отже, неоднозначно класифіковати їх.

© Г. Зоря, 2006

I. Франко замислюється над логіко-психологічними основами термінологічної роботи. I. Франко вносить вагомий додаток у розвиток теорії терміна, зокрема щодо відповідності терміна суті означуваного ним поняття, доцільноті чи недоцільноті його емотивності.

Соціологічний підхід до наукової мови та її невід'ємного атрибуту термінології знаходимо у I. Стешенка, який вважає нормальним свідоме спрямування термінологічної практики, доцільними і новотвори, і запозичення.

За останні десятиліття також з'явилось чимало праць, присвячених вивченю окремих термінологій. Такі дослідження є характерними для сучасної лінгвістики в галузі термінознавства. Про це свідчать праці Т. Кияка, I. Кочан, Е. Огар, Т. Панько, В. Білецького, О. Сербенської, Л. Симоненко, Л. Козак та інших дослідників.

З 1990 р. українська мова набула статусу державної. На національну термінологію переходить наука і виробництво. Це вимагає вдосконалення фахової термінології. Журналістська дисципліна, яка виникла спочатку як міждисциплінарна галузь знань, нині перебуває на шляху свого становлення, і процес виділення її термінології як самостійної галузі спеціальної лексики в сучасній українській мові до кінця не завершений. Дослідженням цієї термінологічної лексики займались О. Харченко ("Особливості розвитку сучасної журналістської термінології англійської мови (1960–1990 роки)") [11], I. Бойцов ("Семантика и структура терминологии журналистики: на материале терминов теории и практики советской периодической печати") [1], у 1974 р. у світ вийшов словник-довідник Д. Григораша "Журналістика у термінах і виразах" (українською мовою) [2], проте в українознавстві досі немає комплексної праці, в якій би всебічно досліджено лексику цієї інформативно-суспільної галузі. Оскільки українська журналістська термінологія малодосліджена, автор робить спробу, виходячи з попередніх дослідницьких матеріалів, висвітлити проблематику формування української журналістської термінології як складної системи, що об'єднує різноманітні терміноодиниці в єдину цілісну сукупність компонентів.

Термінологія журналістики (далі ТЖ) є сьогодні відкритою системою, яка потребує своїх дослідницьких підходів, оновлення і поповнення термінологічних значень у зв'язку з подальшим розвитком суспільства і самої журналістської науки. Але те, що дисципліна активно й успішно функціонує, доводить, що теорія журналістики нині володіє вже сформованим термінологічним апаратом, що обслуговує як сферу теоретичних пошуків у цьому напрямку, так і практику безпосередньої журналістської праці.

Мова наукових журналістських понять сьогодні – це історично створений функціональний різновид української літературної мови і його специфіка виявляється передусім у її лексичному складі.

Термінологічну лексику журналістики, як і інших наукових дисциплін, можна поділити на загальновживану (газета, журнал, стаття, замітка, фотознімок, щотижневик, періодика, преса, актуальність, журналіст і т. д.) профільну або міжгалузеву (жанр, нарис, публіцистика, лист, верстка, аркуш, вихідні дані, формат, коректура тощо), і вузькоспеціальну лексику (газетний розворот, загальний огляд преси, макет газети, власкор, тематична сторінка, рубрика і т. д.).

Тісний зв'язок і пряме відношення між словником науки й загальновживаною лексикою переконано доводить, що будь-яка наука починається з результатів, здобутих мисленням і мовою народу, і в подальшому своєму розвитку не відривається від народної мови.

У словах загальновживаної мови, що функціонують у мові журналістики як терміни, слід виділити і відповідно виокремити дві підгрупи одиниць: 1) терміни – слова загальнолітературної мови та 2) слова і словосполучення загальновживаної мови, що стали термінами в результаті семантичної перебудови.

Розглянемо першу підгрупу загальновживаних одиниць, які функціонують у мові журналістики – слова загальнолітературної мови вони ж терміни (журнал, додаток, видання, замітка, вставка, стаття, фотознімок, тижневик та ін.). Значення подібних одиниць, що водночас вживаються і в загальнолітературній мові, і в спеціальній журналістській сфері спілкування, збігаються. Але на загальновживані слова, які функціонують у мові науки, накладаються певні обмеження, вносяться в їхнє значення деякі особливості.

Прикладом цього є тлумачення значень слів у загальнолітературних і спеціальних словниках. Так, у загальнолітературній мові слово видання означає "окремий друкований твір, збірка і т. ін., виданий у світ" [10, т. I, с. 652], а в ТЖ як "друковане видання (твір), яке отримують за допомогою друку чи відтиском, поліграфічно-самостійно оформлене, що пройшло редакційно-видавничу обробку і має сталі вихідні дані і призначене для передачі вміщеної в ньому інформації" [2, с. 59]. У значення терміну входить "блізьке" значення, тобто "побутова" сема "друковане видання" та актуалізуються додаткові "наукові" семи: "що пройшло редакційно-видавничу обробку", "що має сталі вихідні дані".

Перехрещуватися можуть як однозначні загальновживані слова, так і багатозначні, у журналістикознавстві реалізується одне із значень. Так, у Словнику української мови [10] наводиться таке значення загальновживаного слова журнал: періодичне друковане видання у вигляді книжки; книга чи зошит для систематичних записів про що-небудь; книга для обліку відвідування та успішності учнів [10, т. II, 549]. У спеціальній журналістській літературі цей термін вживається лише в одному значенні – "періодичне друковане видання, що містить статті і реферати з різноманітних суспільно-політичних та наукових питань, літературні твори, ілюстративний та інший матеріал" [3, с. 78].

Характерною особливістю розглянутих термінів є наявність загального денотативного значення слова загальновживаної мови і терміну. Загальновживані слова термінологізуються не за рахунок семантичної деривації, а простим переносом назви з позначення явища реального життя на позначення наукового поняття.

Другу підгрупу термінів утворюють слова і словосполучення загальновживаної мови, що стали термінами в результаті семантичної перебудови – переосмислення значення. Тобто відбувається втрата прямого, первинного значення одиниці і з'являється нове термінологічне, що реалізується в процесі функціонування цього слова в конкретній науковій сфері. Наприклад, слово шапка в загальновживаній мові означає: "1) головний убір; 2) предмет куполоподібної форми; покриття чогось, що має таку або подібну форму; верхня куполоподібна частина рослинності; покриття верхньої частини гори; густе волосся; шевелюра; те, що покриває верх чого-небудь, клубочиться, знаходиться над чимось; 3) верхня частина гриба; 4) суцвіття соняшника; 5) сніп, що покриває зверху купу, стіжок і т. ін.; 6) спеціальний заголовок великим шрифтом, тематично спільній для кількох статей у газеті, журналі, тощо; 7) розміра, кількість чого-небудь, що може вміститися в такому головному уборі" [10, т. XI, 407–408], а в словнику Д. Григораша – "один із складників рубрикації, загаль-

ний заголовок тематичної добірки, який чітко вказує на тему і розкриває зміст публікацій" [2, с. 274].

Історично подібне пристосування слів загального вжитку у вузькоспеціальній сфері пояснюється тим, що наукові (професійні) поняття формувались на основі узагальнення, отриманого в результаті практичного пізнання світу, на основі "мовних понять", на які накладались логічно оброблені наукові поняття, і це, у свою чергу, вело до ускладнення семантичної структури слова.

Необхідно умовою віднесення термінів до загальноуважаної лексики є позначення ними одного й того ж поняття і вживання в одному значенні в різних термінологічних системах. У журналістській термінології активними є загальнонаукові терміни, як: зміст, напрямок, інформація, функція, зв'язок, фактор і т. д. Широке значення подібних загальнонаукових термінів, як правило, фіксується тлумачними словниками і не є великою проблемою.

У журналістикознавстві загальнонаукова лексика, як правило, функціонує як самостійний термін, визначаючи базові, фундаментальні поняття, що утворюють основу кожної наукової дисципліни (наприклад, форма, зміст, дослідження і т. д.), і як компонент термінологічного сполучення для позначення спеціальних понять власне журналістської науки. Так, широко вживаний у різних галузях знань загальнонауковий термін *інформація* (від франц. *information* – пояснення, виклад, повідомлення) означає: 1) те, саме, що інформування; 2) повідомлення про які-небудь події, чиось діяльність і т. ін.; повідомлення про щось [10, т. IV, с. 42]. У журналістиці він виступає як базовий.

Другу групу журналістської термінології становить профільна або міжгалузева лексика, тобто такі слова, які функціонують у двох або більше суміжних (блізьких) термінологічних системах. Профільні слова функціонально орієнтовані на більш вузьку сферу вжитку, у них міститься велика частка наукової інформації.

Незважаючи на те, що окремі журналістські дисципліни певною мірою самостійні, разом узяті, усі вони дають уявлення про журналістику як цілісну систему ЗМК (ЗМІ). Але разом з тим, термінологія окремо взятої журналістської дисципліни включає не лише вузькоспеціальні терміни, а й конкретну кількість профільної лексики, що відображає суміжні поняття, характерні також і для інших блізьких дисциплін.

Збірність журналістики, структурно-композиційна різновидність її творів, а також особливості їхньої підготовки до друку сприяли формуванню термінології журналістики як гетерогенної системи (в яких спостерігається поділ системи на підсистеми однорідних елементів, що взаємодіють одна з одною, а також з елементами інших підсистем), що складається, перш за все, із профільних і вузькоспеціальних термінів. Наприклад, такі лексичні одиниці, як заголовок, редактування, вихідні дані, коректурний відтиск, редколегія і багато інших, часто використовуються в суміжних дисциплінах ("Літературознавство", "Технічне редактування", "Архітектоніка видання" тощо).

У профільних журналістських термінах можна виділити загальні компоненти значень – рубрикація – "система рубрик" [2, с. 217; 10, т. VIII, с. 894], підзаголовок – "елемент заголовку" [2, с. 165; 10, т. III, с. 83], вихідні дані – "сукупність даних про видання" [2, с. 41; 10, т. I, с. 527], правка – "зміна тексту видання" [2, с. 178; 10, т. VII, с. 505] і т. д.

Значення даних профільних термінів у свою чергу можуть бути диференційовані за допомогою видових сем. Тобто вузькоспеціальні терміни відображають поняття конкретних журналістських дисциплін. Так, виділя-

ють дві основні групи правки – *редакційну*, яка поділяється на правку-вичитку, правку-скорочення, правку-обробку, правку-перероблення і коректурну, і *видавницьчу*, що включає в себе авторську, редакторську правки, правку технічного редактора, технічну правку, компенсаційну правку [1]. У першому випадку маємо справу з термінологією літературного редактування, у другому – із суто видавничою та друкарською термінологіями.

Маючи справу з літературним матеріалом, журналістика на всіх етапах свого розвитку постійно збагачується і збагачується категорійно-понятійним апаратом філологічної науки. Особливо тісні контакти, визначені перш за все узагальненням об'єкта дослідження, склались у журналістикознавстві з літературознавством. Назви основних жанрів, прийомів, напрямків та інших понять (жанр, нарис, памфлет, епіграма, фейлетон, шарж, рецензія, огляд, лист і т. д.) журналістика запозичила з теорії літератури. Багато літературознавчих термінів до цього часу є родовими і продукуючими для вже суто журналістських спеціальних назив.

Але позиції, що займають профільні терміни відповідно в родових організаціях окремих філологічних дисциплін, різні, і це, безперечно, відображає специфічні особливості лексико-семантических систем кожної науки. Наприклад, профільний термін *огляд* виступає як видовий щодо термінів художньо-публіцистичного жанру і жанр як родовий щодо наступних ТС: *огляд подій*, *літературний огляд*, *аналітичний огляд*, *огляд листів*, *театральний огляд*, *спортивний огляд*, *огляд преси* тощо.

На мову журналістських наукових понять останнім часом активно вплинув також і суспільно-політичний напрямок діяльності даної дисципліни (*гласність преси*, *дискусія*, *опитування* та ін.). У журналістикознавстві сьогодні активно функціонує ряд термінів, суміжних із визначеннями з інших наук гуманітарної сфери, які об'єднують, крім філології, філософію, психологію (*потенційна аудиторія*, *цільова аудиторія*, *соціальна роль журналістики* тощо). Сферою лексичного запозичення стали навіть образотворче мистецтво й архітектура, наприклад, *композиційна верстка*, *газетна графіка*, *архітектоніка газети*, *естетичне оформлення*. Поєднання окремих понять з фотосправи й журналістики вплинуло на виникнення таких профільних термінів, як *фотожурналіст*, *фоторепортаж*, *фотокоментар*, *фотозамальовка*, *фотонарис*, *фотоетюд*, *фотозвинувачення* і т. д.

Отже, наскільки рухомий газетний сайт, настільки рухома і ТЖК, де одні спеціальні слова і вирази або відмінюють узагалі, або замінюються іншими, що точніше виражають сутність журналістських явищ і процесів.

Зважаючи на те, що видавництво газетно-журнальної продукції давно поставлено на промислову основу, на розвиток і збагачення сучасного словника журналістів помітно вплинула й технічна термінологія. Видавнича справа й поліграфія нині є однією з підсистем журналістики, а їхні терміни активно входять у мову журналістських спеціальних понять, у тому числі і в мову підручників та навчальних посібників. Сучасну систему ЗМК (ЗМІ) неможливо уявити сьогодні без таких понять, як: *ширифт*, *набір*, *кеґль*, *виділення*, *врізи*, *верстальник*, *гарнітура*, *жирний шрифт*, *шпалтер* тощо.

Нарешті, зупинимось на матеріалах вузькоспеціальної лексики. Крім загальноуважаних, загальнонаукових і профільних слів, що складають лексичну основу будь-якої галузі науки, у журналістиці діє достатньо велика й найбільш інформативна група лексических одиниць, які означають поняття, явища, предмети лише цієї галузі. Вузькоспеціальні терміни протиставляються лексичній

системі мови на рівні семантики відокремленістю, ізольованістю своїх значень і зрозумілі лише спеціалісту.

Крім однослівних термінів, у ролі вузькоспеціального терміна в термінології журналістики можуть виступати і словосполучення, котрі вживаються для позначення наукового або виробничого поняття, пов'язаного з процесом професійної журналістської творчості. Наприклад, колонитул, колонка, прес-реліз, горизонтальна верстка з вертикальним перетином, контратитул, суцільна верстка та ін. Термін спеціального журналістського поняття може бути запозиченим із загальнолітературної мови (лінійка, вікно, виділення, сторінка і т. д.) або спеціально створеним на основі української або запозиченої мови (лідзаголовок, газетяр, часопис), або запозичений з іншої національної мови (наприклад, прес-бюро, брифінг, дайджест, прес-конференція тощо) [9].

Пласт вузькоспеціальної термінології в активному словарнику журналістів нині достатньо широкий, пояснюється це тим, що термінологічні сполучення, у складі яких базовими компонентами є загальнонаукові або профільні терміни, переходят у розряд вузькоспеціальних. До того ж базові компоненти при цьому можуть бути виражені як однослівним терміном (інформація, журналіст, рубрикація), так і складовими назвами (власний кореспондент, професійні видання, журналістський коментар).

Мова, як відомо, розглядається лінгвістами як система, що являє собою впорядковану цілісну сукупність знакових одиниць і має конкретну структуру компонентів. Однак вивчення системи мови в цілому або окремої її галузі передбачає не лише аналіз самих матеріальних одиниць мови, їхніх відношень і зв'язків, але і їхній синтез, що дозволяє реальніше наблизитися до сутності мової системи, відкриває внутрішні та зовнішні причини й закономірності її розвитку.

Доказом системної організації лексики вчені висувають наявність у словниковому складі мов різних груп. У сучасній лінгвістичній літературі існують два основних підходи до подібних об'єднань слів – тематичний і лексико-семантичний, що пояснюється подвійною природою лексичних значень.

Тематичний опис словникового складу дозволяє зробити огляд лексики достатньо повно і всебічно, установити зв'язок між словами й позначуваними явищами, виявити об'єм значень окремих лексических одиниць, особливості їхнього вживання, визначити важливість тематичних груп у словниковому складі тієї чи іншої мови, їхнього розширення чи скорочення залежно від зовнішніх історично-суспільних чинників.

Видлення тематичних груп дозволяє не лише сформувати коло понять у галузі спеціальності, що вивчається, а й прослідкувати відношення кожного окремо взятого терміна з іншими термінами в кожній галузі знань.

Так, у журналістській термінології можна виділити основні тематичні групи. Це:

- 1) терміни журналістики як суспільно-політичного спрямування (інформація, періодична преса, радіо, комунікація, телебачення, читачська аудиторія, журналіст);

- 2) терміни організації роботи редакції газети (редактор, редакційний план, редколегія, відповідальний секретар, планерка і т. д.);

- 3) редакційно-видавничі терміни, тобто терміни оформлення і випуску газетного номера (колонка, рубрика, макетування, коректура, шапка і т. д.);

- 4) терміни газетної поліграфії (верстка, висячий рядок, друкарня, поліграфія, рулонний папір тощо);

- 5) літературознавчі терміни (композиція, нарис, замітка, стаття тощо).

Розглянемо тематичну групу термінів, об'єднаних загальним значенням "оформлення і випуск газетного номера", яка належить до системи термінів газетної поліграфії. До цієї групи зокрема належать терміни на означення: а) форматного заголовкового комплексу газети (заголовок, календарні факти, орган видання); б) подільних засобів газети (лінійка, фігуруні елементи, пробіл, ромбик); в) розмірних елементів газети (колонка, об'єм газети, формат газети); г) допоміжних деталей газети (колонитул, колонцифра, вихідні дані); г) шрифтового оформлення газети (шрифт, шрифтовий гарнітур, ініціал); д) ілюстрованого оформлення газети (фотознімок, фотогравюра, репортажний знімок, фотогравюра тощо); е) системи матеріалів у номері газети (технічний матеріал, рекламний матеріал (реклама), офіційне повідомлення, статистичні дані та ін.); е) заголовків газетних матеріалів (заголовок, рубрикація, підзаголовок, загально-тематична рубрика і т. д.); ж) форми подання матеріалів у номері газети (вікно, підбірка, газетний розворот, тематична сторінка і т. д.); з) макетування номера газети (оригінал-макет, текстовий оригінал, ілюстрований оригінал); и) верстки (горизонтальна верстка, ламана верстка, комбінована верстка, журнальна верстка та ін.) [1].

Межі будь-якої термінології, зокрема й журналістської не можуть бути сьогодні вказані з абсолютною точністю. Це зумовлюється особливостями формування й функціонування понятійного каркасу даної термінології, органічно пов'язаного з понятійними системами суміжних гуманітарних і видавничих галузей знань, а також зі швидким розвитком, прогресом (у нашому випадку самої журналістики) у наш час, що надає її термінології динамічний, актуальній характер.

З погляду семасіології у складі спеціальної журналістської лексики цілком слушним буде виділити наукові та виробничі терміни, що організують стилістично нормативне ядро в сучасному словнику журналістики, лексику ненормативну ("умовну"), представлену професійними та індивідуально-авторськими словами й виразами.

Наукові терміносистеми відображають пізнавальну діяльність людини, спрямовану на виявлення найсуттєвіших явищ і процесів, пов'язаних з виробницею (матеріальною) і з духовною діяльністю суспільства (наприклад, журналістика нового типу, міжнародний інформаційний обмін тощо).

Для **виробничої термінології** є характерним відображення безпосередньої матеріальної діяльності людини, її участі в процесі виробництва. Для подібних галузей діяльності також формуються окремі професійно-термінологічні системи. Тут спостерігається тісний зв'язок із науково-технічною термінологією і професійно-виробничою лексикою, наприклад, макетування, верстка, підкладка, виворотка і т. д.

На відміну від наукової, у виробничій лексиці поряд із термінами зростає і важливість значень професійних слів і словосполучень.

Мовну норму визначають як найбільш доцільний і усталений варіант вимови, слововживання, словотворення (формотворення) або конструктивного оформлення фраз. Тобто нормативним є передусім те, що найкраще допомагає здійсненню комунікативної функції мови.

У лінгвістиці професіоналізми і терміни, з погляду норми, не протиставляються, а, реальніше, об'єднуються і розглядаються як однорідний лексичний пласт. Це з одного боку, а з іншого – термінологічна лексика за цілим рядом ознак протиставляється професійній. Найчіткіше це протиставлення спостерігається при

існуванні корелятивної пари, один член якої ідентифікується як термін, а другий належить професійному просторіччю (маргіналія – ліхтарик, друкарська помилка – ляп, збільшений пробіл – повітря і т. д.).

Просторіччя вагомої частини професійного словника для журналістів пояснюється тією обставиною, що достатньо велика його частина утворювалась спершу в робочому поліграфічному середовищі. Саме оформлення газети всюди довгий час було справою не редакційних працівників, як нині, а працівників друкарень. Тому й виступали вони і як оформленювачі, і як створювачі термінологічного матеріалу.

До особливостей професійної лексики в журналістиці з погляду термінологічної норми доцільно віднести, по-перше, функціонально-стильову обмеженість вживання професіоналізмів, тобто професійні слова належать до мовних засобів, що орієнтовані виключно на усне спілкування. По-друге, для професійної лексики характерні непоодинокі випадки семантичної багатозначності, синонімії і, по-третє, у професійних словах і виразах емоційно-експресивні конотації виражені більш чітко і проявляються в існуванні особливого аспекту смислового сприйняття, який можна було б назвати "динамічним" і який відсутній у термінів.

Разом з тим, розвиток мови нині чітко виявляється і в тому, що в деяких випадках професійна лексика може за наявності ряду необхідних умов поступово переростати в термінологічну. Тобто удосконалення галузевої лексики йде не само по собі, а під впливом суспільства, яке розвивається, за його наполегливими вимогами. Що ж стосується конкретних шляхів і форм удосконалення лексики, то вони підлягають загальним закономірностям розвитку мови, зокрема головним закономірностям розвитку його лексики. Таким чином, межі між професійною лексикою і термінологією в мові журналістики нестійкі й рухомі, а в деяких випадках навіть незазначені.

Серед спеціальної лексики журналістики, крім професійних слів і виразів (ляп, стояк, вусики, ніжка, повітря і т. п.), існує й активно функціонує (як в усному мовленні працівників редакцій, так і в текстах навчально-наукової літератури з даної дисципліни) конкретна група лексичних одиниць, що тяжіють до термінів (висячий рядок, віжки, коридор, шапка, ліхтарик тощо).

Подібні одиниці називають терміноїдами, які в мові журналістів є проміжною ланкою між термінами та професіоналізмами. На відміну від останніх, терміноїди прагнуть до норми, досягають відомого автоматизму у вживанні, що виключає різного роду асоціації, отримують відповідне відображення в мовній практиці усного й писемного професійного спілкування. Тому лише мовна практика зможе в подальшому вирішити їхню долю: перейдуть вони в розряд термінів і будуть послідовно фіксуватися в журналістських термінах чи залишатися тільки в усному професійному вжитку.

Крім розглянутих термінів, терміноїдів і професійних слів і виразів, у сучасній мові журналістів є і велика група індивідуально-авторських термінів, які виражають, як правило, актуальне на сучасному етапі розвитку галузі поняття, репродукуються у процесі мовлення, що виникають у кожному конкретному акті професійного мислення. Вони належать мовленнєвій термінологічній системі того чи іншого спеціаліста.

До індивідуально-авторських назв частково відносяться такі одиниці, як інтерв'ю-емоція, інтерв'ю-думка, репортаж-коментар, тимчасова рубрика, оперативна тематична підбірка і т. п. [1]. Подібні одиниці утворюю-

ються невимушено в конкретний момент мовлення у зв'язку із ситуацією, що виникла, і містять у більшості випадків тимчасовий характер, адже є контекстуальними утвореннями і, як правило, вільними термінологічними сполученнями. Кількість індивідуально-авторських термінів залежить і від конкретного змісту тексту.

Слід підкреслити, що між загальноприйнятими та індивідуально-авторськими термінологічними утвореннями далеко не завжди можна провести чітку межу, бо остання група одиниць служить постійним джерелом поповнення активного словника журналістів. Існує й пряма залежність між обсягом термінологічної одиниці та її мовним чи мовленнєвим оформленням: чим довший термін, тим імовірніше, що він виник у мовленні для вираження нового журналістського термінолігізованого поняття і є результатом індивідуального професійного мислення (якість спорідненості творів журналістики, властивість ситуативності творів журналістики, властивість драматизму творів журналістики і т. д.). Чим коротший термін, тим ширше виражене ним поняття, тим більша ймовірність його мовної належності.

Кожна термінологія має у своєму складі терміни, що склалися на основі лексики української мови, і запозичені з інших мов. Термінологія журналістської науки не є в цьому відношенні винятком. Аналіз із погляду складу журналістської лексики показує, що журналістика поєднує в собі власне українські за походженням слова (часопис, світлина, самвидав тощо) і запозичені (газета, журнал, дайджест, кореспондент, репортаж, прес-бюро, брифінг і т. д.). Як бачимо, термінологія журналістики бере витоки і поповнює свої ресурси з різних джерел за допомогою різних мовних засобів, а формуваннякої терміносистеми має, як правило, тривалу історію.

Утворення термінів на українському ґрунті засобами відповідної словотворчої системи є, як відомо, активним, традиційним і постійним джерелом формування термінології. Мова сучасної журналістики складалася зусиллями багатьох поколінь діячів просвітництва, книгодрукування, громадських діячів.

Так, до запозиченого слова *інформація* в українській мові існує власний відповідник *повідомлення*. Власне українське слово *подія* часто вживается журналістами замість іншомовного *факт*, менш уживаний власне український термін *вчасний*, який є відповідником до іншомовного *оперативний*. Поряд з іншомовним терміном *актуальний* в українській журналістиці вживается термін *злободенний* або *важливий*. Український термін і *різновид*, іншомовним відповідником якого є *жанр*, але термін функціонує паралельно із запозиченим, хоча й мало-вживаний. Власне українське слово *ї самвидав*. На початку 1960-х рр. у Радянському Союзі й країнах соціалістичного табору виник новий культурно-політичний феномен – *самвидав* (рос. "самиздат"), який проіснував до кінця 1980-х рр. Та оскільки *самвидав* як явище був заборонений, то й саме це слово не мало права на існування. Але цей термін є власне українським і не походить від російського "самиздат", оскільки "першим таким виданням в українській літературі вважається поема "Скелька" (1927) I. Багряного. На початку 1963 р. це слово в Україні починає вживатись ширше [6].

Виникають і лексичні паралелі як переходні ланки до нової норми: *вінятковий* – *ексклюзивний*, *журнал* – *часопис*, *фотографія* – *знімок* – *світлина*.

Причинами й передумовами лексичних запозичень є зазвичай зовнішні причини (наявність політичних,

економіко-промислових і культурних зв'язків між народами, активізація різного роду мовних контактів, наукових пріоритетів однієї з країн і т. д.), а також і різного роду внутрішньо-лінгвістичні причини (необхідність номінації нових понять і реалій, прагнення уникнути описових найменувань і т. д.). До слів, запозичених з інших національних мов журналістикознавством, відносять перш за все терміни, що позначають види і жанри творів журналістики, різні редакційно-виробничі процеси, а також називають осіб її професії й носять, як правило, узагальнений характер. Більшу частину понять складали прямі запозичення з європейських мов та інтернаціоналізми. Крім того, окремі іншомовні слова й вирази прийшли в термінологію журналістики разом з імпортними предметами видавничо-поліграфічного побуту (назви шрифтів, частин друкарського станка, видавничого обладнання тощо).

Серед іншомовних термінів можна виділити лексичні запозичення, або їх ще називають "прямими запозиченнями", інтернаціональні слова й кальки.

Входження іншомовних запозичень у термінологію журналістики є складним і поетапним процесом, тому запозичену лексику можна поділити на підгрупи:

1) терміни спеціальної лексики, що були запозичені з мови-джерела українською літературною мовою із самого початку, вживаються в тому самому значенні, в якому вони вживаються в літературній мові, входять в активне слововживання спеціалістів і засвоюються журналістською наукою (газета, журнал, журналіст, журналістика та ін.);

2) одиниці, які спочатку були запозичені літературною мовою, але потім після певного семантичного переосмислення перейшли в розряд журналістської спеціальної лексики (квадрат, фейлетон, бордюр та ін.);

3) спеціальна лексика, що була запозичена з іншої термінології мови-джерела безпосередньо в журналістську термінологію. Таке запозичення відбувається, як правило, із збереженням основного значення терміна мови-джерела, наприклад, нонпарель (франц. *nonpareille* – незрівнянний), апран (франц. *approcche* – наближення), колонцифра (нім. *kolonnenziffer*), шлон (нім. – *spron* – тріска), offset (англ. *offset* – передавати з чогось), файл (англ. *file* – картотека), хронікер (франц. *chroniqueur*) та ін.

Вибір мови при запозиченні зумовлюється перш за все певною вагою цієї мови в іншомовних термінологіях і культурно-технічним розвитком відповідних країн, а також мірою розвитку в тій чи іншій країні конкретної галузі знань. Тож на формування ТЖ, як уже підкреслювалось, у першу чергу відбувся вплив термінології найрозвиненіших країн, а саме: Франції, Англії, Німеччини.

Інтернаціональні терміни (інтернаціоналізми), тобто слова, які вживаються в багатьох неблизько споріднених мовах і разом з тим зберігають близькість звучання й тотожність значення, як правило, не мають відповідників у мові, що їх запозичили [9, с. 62].

До інтернаціоналізмів у журналістикознавстві відносяться терміни греко-латинського походження чи утворення їхніх класичних терміноелементів, значення яких закріплено в міжнародному масштабі. Наприклад, альманах (від лат. *almanachus* – від араб. *al* – типу *h* – календар; англ. *almanac*, франц. *almanach*, нім.

Almanach), коментар (лат. *commentaries* – тлумачення; англ. *commentary*, франц. *commentaire*, нім. *Kommentar*), редактор (від франц. *redacteur* – лат. *redactus* – приведений у порядок 1; пор.; нім. *redakteur*, італ. *redattore*, ісп. *redactor* і т. д.), а також дієслово редактувати – перевіряти і виправляти по суті який-небудь текст, рукопис, піддавати їх до кінцевої літературної обробки, редакції [10, т. VIII, с. 481, 482].

Калькування (словотворче і семантичне) не є характерним для української мови ХХ ст. і у ТЖ поширене менш активно. За допомогою калькування у мові журналістів в основному створювались терміни, що означають різного роду видавничі процеси.

Отже, спеціальна лексика журналістики неоднорідна за своїм складом, у ній спостерігаються терміни загальновживаної лексики, які стали термінами журналістики в результаті семантичного перетворення – спеціалізація або переосмислення; загальнонаукової (може вживатись або у своєму основному значенні як самостійний термін, або як один з компонентів журналістського складеного терміна вузькоспеціальної понятійної сфери); профільної або міжгалузевої, що активно засвоїлись у міру свого функціонування професійним словником журналістів, і вузькоспеціальної лексики, яка є найбільш інформативною групою лексичних одиниць, прийнятих для позначення понять саме цієї області людської діяльності.

Кожна з виділених груп має у словнику журналістів свої специфічні особливості.

Лінгвістичний опис термінології журналістики дозволяє представити її двома стилювими класами слів – науковими термінами й термінами виробничого типу, які свідчать про нерозривність теорії і практики в процесі пізнання, про їхню діалектичну єдність у даній сфері діяльності. Крім цього, у журналістській термінології існують професійні слова, індивідуально-авторські терміни й терміноїди.

Щодо лексико-генетичного погляду, у словнику журналістів поряд з термінами, утвореними на власне українській мовній основі, присутні і достатньо широкий у кількісному співвідношенні пласт запозиченої лексики з інших мов. Найширше серед іншомовних термінів у ТЖ представлені прямі запозичення та інтернаціональні слова і вирази.

1. Бойцов И. Семантика и структура терминологии журналистики: На материале терминов теории и практики советской периодической печати. – Л., 1987.
2. Григораш Д. Журналистика у термінах і виразах. – Львів, 1974.
3. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982–2003. – Т. 1.
4. Кониський Г. Загальна філософія. // Філософські твори: У 2 т. – К., 1990. – Т. 1.
5. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. – К., 1971.
6. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст.: Зміни в лексиці // Дивослово – 2000. – № 4. – С. 15–20.
7. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство: Підручник. – Львів, 1994.
8. Потебня А. Мисль и язык. – Х., 1892. – С. 181–182.
9. Словник іншомовних слів / Упорядн. Л.О. Пустовіт та ін. – К., 2000.
10. Словник української мови: В 11 т. – К., 1971–1980. – Т. 1.
11. Харченко О. Особливості розвитку сучасної журналістської термінології англійської мови (1960–1990). – К., 1999.
12. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Твори: У 50 т. 1976–1987. – К., 1986. – Т. 45.

Надійшла до редколегії 02.02.06

КОНЦЕПТ. КОНЦЕПТУАЛЬНІ КЛАСИ

УДК 070:81'23(477)

В. Слінчук, асист.

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНИХ ГЕНДЕРНИХ КОНЦЕПТІВ У ТЕКСТАХ МАС-МЕДІА

Розглянуто питання гендерної спрямованості мовних засобів конструювання образів сучасного молодого покоління.

The article deals with the specific problems of gender in the linguistic means of modelling the image of the contemporary youth.

Гендерна опозиція "чоловік" / "жінка" вважається однією з головних і основоположних категорій у культурі будь-якого народу. Вона характеризує всі сфери людського і природного існування, міфологічні, релігійні, етичні й повсякденні уявлення, що протиставляють чоловіче і жіноче начало в категоріях статі, граматичного роду, символіки та обрядових функцій [2, с. 21]. Соціостатеві особливості людини розглядаються в системі внутрішньо-культурних репрезентацій і відношень індивідуума в суспільстві, які базуються на сконструйованій і усталеній опозиції двох біологічних статей.

До останнього часу гендерна проблематика вважалася мало вивченою в галузі журналістикознавства й лінгвістики, що призвело до виникнення багатьох спірних моментів і нез'ясованих питань. У поле зору дослідників майже не потрапляли елементи публіцистичних текстів, що концентрують увагу на семантичних компонентах молодіжного гендерного дискурсу. Гендерна тематика лежить у міждисциплінарній площині й вимагає використання підходів і наукових свідчень різних суміжних до журналістики дисциплін – соціології, соціолінгвістики, філології, когнітивної та власне гендерної лінгвістики. Вивчення лінгвістичного матеріалу журналістських текстів дозволяє глибше зрозуміти реальну гендерну ситуацію в сучасному динамічному суспільстві.

Зважаючи на це, актуальними вважаємо дослідження основних характеристик молоді в системі існуючих гендерних цінностей і стереотипних уявлень про призначення чоловіка й жінки, про їхню роль у суспільному процесі за допомогою концептуального аналізу журналістських текстів.

За висловом Я. Приходи, "концепт – це одиниця знання, що містить варифіковані твердження про вибраний об'єкт референції і подана у вербалній формі" [6, с. 5]. Це будь-яка оперативна змістовна одиниця мислення (поняття, образ), що існує в нашій психіці і, маючи статус пізнавальної категорії, виступає посередником між словами та екстрапінгвальною дійсністю, а отже, є частиною нашого розуміння світу.

На думку інших дослідників, зокрема І. Браги, концепт включає в себе всю прагматичну інформацію мовного знака, а також когнітивну пам'ять слова, яка забезпечує зв'язок із системою цінностей носіїв мови [1, с. 9]. М. Дмитрієва називає концепт "пучком ментальних уявлень і знань про світ, що існують у свідомості людини та представлені сукупністю внутрішніх і зовнішніх форм, у тому числі й мовних" [5, с. 126]. Незважаючи на варіативність розуміння сутності поняття "концепт", воно є цілісним але, разом з тим, багатоплановим і різноаспектним.

Джерелами дослідження послужили українські періодичні видання "День", "Україна молоді", "Молодь України", "Студентська газета", "Високий замок", "Дзеркало тижня", "Пік", "Твій" за 2000–2005 рр. загальносуспільної та молодіжної тематики, які містять концепти "чоловік", "жінка", "дівчина", "хлопець", а також тематичні семи, що виникають у процесі змалювання цих понять; заголовки статей та цитати відповідного характеру.

Основним критерієм розуміння гендерних особливостей понять "жінка" / "чоловік", "дівчина" / "хлопець" є усвідомлення їхньої соціальної суті. Адже ті етапи, які проходить молода людина у процесі соціалізації, формують її особистість і впливають на все подальше життя. Саме через конкретизацію значеннєвих характеристик, що описують соціальні сфери життєдіяльності людини, стає можливим подальше дослідження гендерних концептів.

Ідентифікація поняття "жінка" в журналістських текстах, як правило, обов'язково вимагає чіткого усвідомлення означення "чоловік". Зокрема, С. Хрисанова зазначає, що ""чоловіче" – "чоловічий образ життя", "чоловічі стратегії поведінки", "чоловічі етнообрази" можна ідентифікувати тільки через "жіноче", як протилежності в єдності жіночого й чоловічого як у структурі особистості, так і в соціумі загалом" [7, с. 77].

Отже, ці опозиції нероздільні й завжди навіть підсвідомо доповнюють одна одну, їхній зміст розкривається через принцип єднання протилежностей, що перебувають у постійній соціальній взаємодії: Важко міркувати на тему "нового чоловіка", не згадуючи "нову жінку". Адже нові риси з'являються внаслідок взаємин між цими двома (День, 2002. – 26 листоп.). Зокрема, поняття "жінка" у науковій літературі тлумачать як "людина, котра з моменту народження іншими вважається особою жіночої статі, з огляду на наявність у неї відповідних зовнішніх статевих органів; та яка так себе визначає" [4, с. 202]. Аналогічне пояснення соціостатевого поняття "чоловік", по суті, не відрізняється від визначення концепту "жінка", хіба що йдеється про людину іншої статі: "чоловік – це людина, яка з моменту свого народження сприймається іншими як особа чоловічої статі, з огляду на наявність у нього відповідних зовнішніх статевих органів; та яка так себе визначає" [4, с. 215].

Словникові тлумачення цих понять також не відрізняються особливо оригінальним підходом: здебільшого вони формулюються з урахуванням принципу бінарних протиставлень: "жінка" – це "особа жіночої статі, протилежне до чоловік" [3, с. 276], а "чоловік", у свою чергу, "особа чоловічої статі, протилежне до жінка" [3, с. 1381].

У журналістських текстах помітними стають нові тенденції зміщення поняттєвих акцентів у тлумаченні семантичного наповнення гендерних понять. Відбувається перехід від власне біологічних ознак у площину суспільно-функціональних характеристик, що підтверджується зокрема такими авторськими висловами: жінка – не анатомічний факт, а суть людське явище; жінка – нова соціальна сила; справжній чоловік – це не грубуваті манери, це система цінностей.

Структура і зміст гендерних концептів постійно перевіряють під впливом засобів оцінності. Стосовно досліджуваних концептів виділено: оцінні засоби загальної характеристики, а також характерологічні засоби індивідуально-зовнішнього плану та характеристик внутрішньо-ментального змісту. Проаналізований журналістський матеріал дає змогу виділити такі групи слів і висловів з оцінним значенням, що створюють семантико-експресивні нашарування на основне гендерне ядро.

ї уважна матір; годувальник родини, чоловік з гарною душою, серцем і розумом).

Якщо захоплення красою жінки в друкованих мас-медіа, а саме в текстах на молодіжну тематику є цілком природним, то в останні роки несподівано велика увага приділяється зовнішності чоловіків, що в цілому раніше було не властивим гендерній ментальності (красень з реклами Кельвіна Кляйна, блакитноокі красені, оголений торс блискучих красенів). Хоча прояви цього спостерігалися раніше, згадаймо хоча б Доріана Грея, останнім часом серед деяких чоловіків це набуло патологічних прагнень до вічної краси за будь-яку ціну. Хотілося б порадити працівникам ЗМІ не захоплюватися подібного плану характеристикими, не перетворювати чоловіків у нафарбованих і прооперованих "Барбі-менів".

Таким чином, у молодіжному соціумі помітним стає зародження нової гендерної ідеології, яка значною мірою набуває вияву через різноманітні оцінні засоби, актуалізовані образи-символи із площини ідеальності.

У текстах друкованих ЗМІ хоча й спостерігається дотримання традиційних зasad гендерної ментальності, досить сильним є прагнення до розширення та емоційно-змістового оновлення у відповідності до реальності означених концептів (розпусна юна особа; жорстока, логічна й самодостатня жінка; мовчазні молодиці в чорних спецівках). Час від часу в мовленні виринають негативно-оцінні найменування, які спроваді засвідчують об'єктивність, реалістичність журналістського викладу: агресивна самка; чоловік – самець плюс гроши;екс-рабина; заручниціекс-індустрії; юнак-альфонс; гіпер-сексуальна, хтива; сіра мишка тощо.

Варто зазначити також, що дослідження підтвердило думку вчених про семантико-емотивну вагомість заголовків до матеріалів на гендерну тематику як комунікативно-векторних складників сучасного гендерного дискурсу. Семантико-структурний аналіз виявляє типологічні характеристики, котрі дають змогу з'ясувати принципи їхньої змістової побудови. У ці структури заголовків закладаються компоненти, що не тільки орієнтують у темі, якій присвячується той чи інший матеріал, але й часто сприяють виокремленню певної проблеми (Підліток іексуальна революція; Жінка і політика; Королева краси виявилася королем; Вийти заміж за іноземця і багато інших).

Співвідношення мовних засобів у заголовках (заголовкових) комплексах дуже часто відтворює лаконічну, афористичну інтерпретацію гендерних понять (Ідеал жінки: і гейша, і ришка; Мама – вдома, мама – на роботі; Найбезправніші серед безправних (про жінок); Слово "влада" – чоловічого роду).

Роль мовної форми заголовків важко переоцінити. Стосовно розглянутих матеріалів є всі підстави стверджувати, що в наш час журналісти впроваджують яскраві змістові зразки заголовкових формул.

Можна стверджувати, що сучасне молоде покоління України активно намагається подолати існуючі в суспільнстві стереотипи. Саме вони створюють підґрунтя для зміни традиційних вікових поглядів на призначення представників кожної статі. На нашу думку, такий соціокультурний феномен пояснюється загальною тенденцією до зміни суспільних уявлень про роль і місце чоловіка й жінки в соціумі. Цей процес активніше підтримується молоддю, головною рушійною силою будь-яких прогресивних соціальних (у т. ч. гендерних) трансформацій, щоб згодом успішно інтегруватися в більш дорослий соціум.

Гендерні стереотипи, з огляду на їхню суть і період функціонування в мові, можна поділити на традиційні, актуалізовані та нові:

1) традиційні стереотипи мають давню історію вживання і транслюють вікові уявлення народу про характер і призначення чоловіка й жінки в соціумі. Вони формувалися протягом століть, закріплювалися у свідомості не одного покоління мовців і зараз продовжують впливати на світосприйняття сучасників. До них можна віднести номінативи: Адам, Єва, сильна стать, слабка стать, протилежна стать та ін. До традиційних, за змістовим та ідейним наповненням, відносимо також гендерну пару берегиня / годувальник, хоча лексема "берегиня" була інтегрована в український лексикон відносно недавно;

2) актуалізованими називаємо традиційні стереотипні найменування, синхронізовані в сучасний дискурс з урахуванням нових когнітивно-семантических характеристик. Це лексичні гендерні пари: партнер-партнерка, самиця (самка)-самець, принц-Пепелюшка, красуня-красень та ін.;

3) нові стереотипні утворення з'явилися в мові відносно недавно під впливом мінливих умов суспільного розвитку, спираються на сьогоденні реалії життя та нову предметність. Представлені концептами Барбі, супермен,екс-символ,екс-бомба, топ-модель, супергерой та ін. Зберігаючи частку семен традиційних стереотипів, вони формують більш сучасні уявлення про "жіноче" і "чоловіче".

Ці одиниці в мовленні збагачуються додатковими оцінко-семантическими нашаруваннями, що з'являються за рахунок використання різноманітних мовних засобів, які конкретизують та експресивно поглиблюють значення основних, часто ключових, компонентів. Вони активно функціонують у мові, з'являючись у текстах ЗМІ, і є важливим підґрунтям для змін поглядів на призначення чоловіка й жінки в суспільстві, сприяють переорієнтації гендерних характеристик.

Взаємодія традиційних, актуалізованих і нових гендерних стереотипів створюють ту позитивну атмосферу, в якій у злагоді із сенсом і експресією мовних одиниць формуються почуття взаємоповаги, взаєморозуміння між двома началами всього сущого на Землі – чоловіком і жінкою.

Загалом сучасне покоління є яскравим зразком переходу соціостатевих відносин на нові сходинки. У ньому спостерігається еволюція суспільних догматичних поглядів на призначення чоловіка і жінки, злам традиційних і зародження нових гендерних ідеологій.

Засоби масової комунікації є тією важливою соціальною цариною, де закріплюються значущі концептуальні поняття, і це стосується зокрема осмислення ролі й місця чоловіка та жінки в сучасному суспільстві. Залежно від виваженості, вдумливості, відповідального підбору гендерних характеристик, що подаються в журналістських творах, формуються сучасні та майбутні погляди громадян на розуміння таких понять, як "гендерна рівність", "гендерна гармонія", "гендерна чуйність" тощо.

1. Брааа І.І. Мовна репрезентація образу держави у пресі України (кін. 1970-х – поч. 2000-х): Автореф. дис..канд. філол. наук. – К., 2002.
2. Валенцова М.М. Оппозиция мужской / женской в славянской культуре // "Мужское" в современном обществе. – М., 2003. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2004. 4. Глосарій до українського видання Дж. Батлер "Гендерний клопіт: фемінізм та підрив токсамості" / Укл. М.М. Дмитрієва. – К., 2003. 5. Дмитрієва М.Н. Лингвистический эксперимент как инструмент для измерения гендерной чувствительности // Гендер: язык, культура, коммуникация: Материалы III международной конференции 27–28 ноября 2003 г. – М., 2003. 6. Прихода Я.В. Концепт Европа в українській публіцистиці: когнітивно-лінгвістичні аспекти: Автореф. дис..канд. філол. наук. – Л., 2004. 7. Хрисанова С.Ф. Мужчины и женщины как две глобальные социальные общности / "Мужское" в современном обществе. – М., 2003.

КОНЦЕПТ УКРАЇНА НА ШПАЛЬТАХ СУЧASНОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ

Визначено корпус мовних одиниць, прагматична спрямованість яких полягає у створенні концепту Україна, розкрито зв'язок розглядуваного концепту із сучасним образом нашої держави. Проаналізовано стан дослідження обраної проблематики, показано динаміку розвитку цього багатогранного концепту. У роботі простежено еволюцію концепту Україна в суспільній динаміці й висловлено розуміння перспектив розвитку цього поняття як у журналістському плані, так і в загальносуспільному.

The investigation of the master paper has determined the body of the language units, the pragmatic tendency of which lies in the creation of the concept of Ukraine and revealed the relation of the considered concept with the modern image of our country. It analyzes the status of the investigation of the taken problems and displays the dynamic of the development of this many-sided concept. The evolution of the concept of Ukraine in the social dynamic and the understanding of the prospects of the development of this notion both in the journalistic and social aspect have been developed in this master paper.

Концепт Україна і співвіднесені з ним лексеми мають складну еволюцію і широкий резонанс у суспільній та культурній свідомості нації. Він формується вже понад вісім століть і формуватиметься надалі. Але саме тепер друковані засоби масової комунікації як ніколи можуть відіграти вирішальну роль у творенні комплексу зумовлених різними причинами уявлень про Україну.

Концепт – від латинського *conceptus* – думка чи погляд, основне поняття чи ідея, узагальнення, спеціально сформоване з конкретних прикладів. За словникою дефініцією, концепт – це формулювання, розумовий образ, ментальний прообраз, ідея, поняття, саме поняття. У психіці – об'єкт ідеальної природи, образ, що втілює певні культурно зумовлені уявленняносія мови про світ і водночас є прообразом, прототипом, ідеєю групи похідних понять. Умові концепт має певне ім'я, оскільки реальність відбувається у свідомості не безпосередньо, а через мову [2]. Концепт – це фрагмент знання, досвід особистості, що включає як мовну, так і позамовну інформацію [3].

Україна прагнула і буде прагнути до міжнародного співробітництва, до участі у світовій інтеграції на всіх рівнях. Тому велике значення має в суспільстві Україна як когнітивний, ментальний образ – адже саме концептуальне поняття формується у свідомості громадян нашої та інших держав. Неабияку роль у творенні іміджу держави відіграють друковані засоби масової комунікації. "Просування" образу цілої держави – це не робота для якогось великого PR-агентства, цим мають займатися всі засоби масової комунікації України. Адже це не тільки політичний і економічний виграші для українців, але й статус, імідж, рейтинг держави.

Нова українська журналістика покликана реагувати на завдання, які випливають із потреб утвердження авторитету нашої держави не лише на міжнародній арені, але й в очах своїх громадян. Перед нею стоїть необхідність оволодівати новими науковими, прогресивними механізмами роботи з міжнародною інформацією. Ім належить глибоко аналізувати й прогнозувати зовнішньополітичні перспективи України. Таким чином, актуальність звернення до проблеми створення певних концептів семантичного поля Україна вітчизняними ЗМІ зумовлена кількома чинниками, а саме: 1) новою роллю, яку мас-медіа України відіграють у сучасному суспільстві; 2) необхідністю наукового забезпечення (детального аналізу, обґрунтування) процесу становлення та формування концептів, які, між іншим, впливають на зовнішню політику Української держави; 3) потребою визначити, чим саме виступає поняття Україна на шпальтах сучасної періодики. Як зазначає В. Шкляр, "ЗМІ – це автономний політичний інститут, який не лише "реалі-

зув, а й творить політику" [4], тому актуальність питання про соціально-політичні концепти зростає.

Теоретичною базою роботи стали наукові студії з проблем семантики і стилістики мовних одиниць (А. Жовтобрюх, О. Сербенська, Г. Солганик, Л. Шевченко, Д. Шмельов). Особливо хочеться відзначити роботи І. Браги, яка у своїй дисертаційній роботі досліджувала мовну презентацію держави у пресі України, та дослідження Я. Приходи концепту "Європа". Результатом ряду досліджень стало введення в науковий обіг термінів "концепт", "концептуальний аналіз", "концептуальна семантика", "концептуальна картина світу" тощо. Учені досліджують різнопланові за сферою функціонування концепти (наприклад, обов'язок – Т. Булигіна, О. Шмельов, дорога – Ю. Кольцова, прощення та вибачення, іменники із значенням водний об'єкт – С. Мартинек, пам'ять – О. Кубрякова, імені долі – Л. Чернейко, В. Долинський, родина – Н. Лобур, Петербург – Т. Космода, сумління, совість, шлях – Т. Раздієвська та ін.). Спробуємо передусім з'ясувати, що ж таке концепт і як його тлумачать у науковій літературі, а також окреслити суть одного з актуальних сьогодні концептів – Україна.

Концепт Україна, хоча й відзеркалює відносно давні про нього уявлення, але саме за останні 15 років він почав активно набувати додаткових значень. Коли говоримо про Україну як державу, то передусім маємо на увазі її політично-адміністративні та географічні характеристики, врешті-решт їхня цілісна сукупність отримана самостійною Україною не так уже й давно. Географічний чинник, вважають науковці, визначає "долю культури" і моделі майбутнього. У цьому контексті саме "реальна географія України – розташування між Заходом (Європою) і Сходом (Росією) і впливає на досліджуваний концепт. Дуже часто саме "європейськість", чи "азійськість" нашої держави стає причиною для політичних, а отже, і журналістських дискусій з цього приводу: "Кілька років тому лише 36 відсотків українців вважали, що вибір України – це Європа. Сьогодні ця цифра становить 56 відсотків" (Україна молода, 2003, 20 груд.), "хоча географічно Україна – центр Європи, історично склалося так, що її соціально-політичний устрій протягом віків, аж до незалежності, тяжів швидше до азійської моделі влади" (Час 2000, 2004, 4 трав.), "Україна політично "недоспіла": в ній мало демократії, багато політичної корупції, занадто сильно олігархи впливають на політичну ситуацію, є претензії до Президента, багато питань із приводу конституційних змін до виборів Президента. Країна, в якій вибори відбуваються так, як це було недавно в Мукачевому, з погляду європейця, не може бути кандидатом у ЄС." (Дзеркало тижня, 2004, 15 трав.), "хоча географічно Україна і близча

до центру Європи, уся її десятилітня історія красномовно продемонструвала, що "скіфи ми, так, азіати ми..." (Дзеркало тижня, 2002, 28 серп.). "Азіати ми чи європейці" – це питання буде підніматися щоразу, коли розпочинатимуться політичні бої за "східний", чи "західний" електорат. Приклади засвідчують проблемне розуміння концептуальної семантики лексичного поля Україна. Дискурс, який триває в сучасній періоді щодо належності України до Сходу чи Заходу щоразу перед черговими виборами ждаваша.

Концепт держава співвіднесений з концептом Україна, міститься в його семантичному полі. Концепт держава в газетних текстах має різnobарвне семантичне поле. Дуже часто зустрічаємо поєднання концепту зі словом "молоді", хоча незалежна Україна в наступному році святкуватиме своє п'ятнадцятиріччя: "Українська молоді держава не в змозі надати інвалідам належне медичне та інше забезпечення" (Вечірній Київ, 2004, 18 черв.); "В той час, коли молоді держава ледве здіймається на ноги, доцільно було б забезпечити відповідне духовне і моральне збагачення українців" (Сільські вісті, 2004, 03 лип.); "А що вже казати про нинішні ярмарки часів нібито ринкової економіки! А тим більше – про вибори в молоді державі з її безбережно-ярмарковою демократією, коли є можливість внести на люди за щонайвищу ціну (народного депутата, президента країни) і добрякісний, і підіпсований, і прямо-таки небезпечний для того ж таки народу й держави продукт." (Молодь України, 2005, 08 верес.). Журналісти досить часто апелюють до епітету "Молоді", щоб виправдати деякі негаразди, які притаманні Україні. Мовляв, держава подорослішає і виправиться.

За весь час незалежності Україна була президентсько-парламентською державою і характеристика форми влада поруч із концептом "держава" рідко звучала. Як відомо з 1.01.2006 головним органом управління в Україні стане парламент, а не президент. Парламентсько-президентська форма організації управління державою, на яку переходить Україна, викликала в пресі неоднозначні оцінки: "Перетворення України в парламентсько-президентську державу певним чином підкреслить європейські наміри президента" (Київська правда, 2005, 23 квіт.); "Зміни в головному законі держави та перетворення України на парламентсько-президентську республіку прискорять соціально-економічний розвиток країни" (День, 2005, 18 серп.); "Європейська модель парламентсько-президентської держави, до якої прагне Україна, не можлива без визнаної і апробованої світом моделі місцевого самоврядування" (Вечірній Київ, 2005, 14 берез.); "Одномоментний перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської моделі суспільства в сьогоднішніх умовах створить ризикований ситуацію колективної безвідповідальності в державі" (Київський телеграф, 2005, 07 серп.). Усі журналісти сходяться на думці, що Парламентсько-президентська форма організації управління державою є європейським типом управління країною, але триває активна дискусія, чи піде це державі на користь, чи готова Україна до такої форми правління.

Лексема Батьківщина дуже часто вживається в пресі, коли автор хоче поетизувати своє інформаційне повідомлення, або "натиснути" на патріотизм, любов до України та інші світлі почуття до держави: "Єдиний шлях прогресу – це поступова еволюція, єдність

суспільства, єдність духу заради процвітання нашої Батьківщини – України" (Дзеркало тижня, 2004, 13 черв.); "Весняне оновлення, гарне свято кличує нас до єднання, до натхненної звитяжної праці в ім'я процвітання нашої Батьківщини – України" (Урядовий кур'єр, 2004, 29 берез.); "Нашій Батьківщині – Україні треба ще пройти нелегкий шлях, щоб стати квітучою і могутньою, щоб вирішити всі проблеми і зробити всіх щасливими" (Сільські вісті, 2005, 02 лют.). Примітно, що концепт Батьківщина майже завжди вживається поряд зі словом "наша", що, безперечно, об'єднує усіх українців.

Полеміка довкола походження слова Україна починається уже понад два століття. Різноманітних версій і тлумачень існує чимало:

- 1) далека, межова країна;
- 2) земля, яка лежить далеко від Києва;
- 3) країна, яка лежить на кордонах слов'янщини або Європи;
- 4) земля, "україна" плугом і мечем;
- 5) край, волость;
- 6) родова країна, уділ [1].

Яскраво відображається концептуальна структура номінативного простору Україна, яка простежується в організації семантичного поля в мовній свідомості Тараса Шевченка. Письменник палко любив Україну, розумів і знає її всю багатогранність, що часто відображалось у його думках. Як відзначає Іван Дзюба, у поезії Т.Г. Шевченка було дві України: "Україна – мати" і "Україна – розтлінна". Україна "Лицарів" і Україна "рабів". Через усе своє життя, через усю творчість проносить Шевченко це найдорожче для нього найменування – Україна, згадуючи його в "Кобзарі" за підрахунком учених 198 разів.

Концепт Україна завжди мав політичний зміст, що дає підстави вважати його ідеологемою. Назва Україна була синонімом свободи та незалежності ще за часів визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького. Саме це було метою народу з берегів Дніпра впродовж багатьох століть. Саме свободі України віддано мільйони життів, присвячені тисячі поезій і сотні пісень.

Особливо позитивних оцінок з боку своїх і закордонних журналістів Україна заслужила в часи й після Помаранчевої революції: "Наприкінці 2004 року, оцінюючи помаранчеву революцію, світ заговорив про нову Україну" (Дзеркало тижня, 2005, 14 лют.); "До України їде все більше іноземних туристів. У цьому році їх кількість збільшилась на 15 %. Зростання потоку туристів прогнозували ще під час "помаранчевої революції". Туроператори називають її потужною іміджевою акцією, вимір якої – \$ 1 млрд. Саме стільки повинна була б витратити Україна на свою рекламу у всьому світі, якщо б цього не зробили "помаранчеві" події" (День, 2005, 09 лют.); "Файненшл таймс знову пише про Україну на першій сторінці – але цього разу стаття не про радісне майбутнє, яке має настati після помаранчевої революції ..." (Молодь України, 2005, 18 берез.); "В Україні третє тисячоліття почалося з Помаранчевої революції, яка, за свою суттю, була масовою акцією протесту громадян проти антидемократичного режиму" (Київський телеграф, 2005, 23 січ.). Хоча оцінки Помаранчевої революції в Україні були дуже різні. Все залежить від позиції засновників видання. Якщо вони сповідували революційні ідеї, то події, центром яких наприкінці 2004 р. став майдан Незалежності, розцінювалися як історичний злам, початок нової

України без корупції, свавілля чиновників і беззаконня. Ті ж ЗМІ, які представляють інтереси "біло-синіх" з насторого поставилися до таких змін. Вони переважно пророкували, що за безпідставною ейфорією прийдуть важкі часи. Але все ж таки позиція перших переважала як на шпалтах української періодики, так і за кордоном. Україна для всього світу стала прикладом того, що з правлячим режимом, який зловживає своїми повноваженнями, можна й потрібно боротися. Країни, в яких згодом відбулося подібне "відновлення" нації, теж згодом порівнювали з Помаранчевою революцією: "Здається, що "кедрова революція", про яку в останні тижні писала західна преса, порівнюючи її з "помаранчевими" подіями в Україні" (про події в Лівані) (Сільські вісті, 2005, 29 лип.); "Йдеться про свободу слова, зборів, вільну економіку, незалежну судову систему, передає РСН. Президент США нагадав про події, що відбулися за останні півтора року в Грузії, в Україні, в Іраку, Киргизії й Лівані. "Ми стали стали свідками рожевої, помаранчевої, фіолетової, тюльпанової й кедрової революцій, і це тільки початок", – сказав Буш" (Урядовий кур'єр, 2005, 19 трав.). Ставлення до Помаранчевої революції зберігається в словах і емоціях. Потім уже кожне покоління буде виявляти своє осмислення цієї революції. Але значення цієї події для нашої країни, для нашого суспільства є незаперечним.

Окрім політичних оцінок, важливу роль у формуванні концепту Україна відіграє низка спортивних досягнень синів і дочок нашої держави. "Якщо далі так піде, то Україна в Москві і світі буде асоціюватися не з боксерами Кличками і футболістом Шевченком, а з нею, "дурнуватою хохлушки", що вплітає у застільну пісню рядок з гімну і вдягає на голову ідіотський вінок у синьо-жовтих барвах" (Київська правда, 2004, 12 черв.); "А про асоціації України з чимось (кимсь), то наша держава вже показала еталон демократії і асоціюється з А. Шевченко, братами Кличко, Я. Клочковою ..." (Український футбол, 2003, 2 верес.). Саме футболіст Андрій Шевченко, боксери брати Клички та плавчиха Яна Клочкова гордо несуть український прапор у світі спорту. І нещодавно Україна ще раз ствердилася як спортивна держава, нарешті вперше здобувши заповітну путівку на чемпіонат світу з футболу. Спорт – чи не перша вагома частина суспільного життя почав рекламивати Україну за кордоном. Першою, хто примусив світових спортивних функціонерів шукати український гімн, була Оксана Баюл. Саме з першими краплинами сліз цієї тендітної фігуристки було написано першу сторінку української спортивної історії.

У 2004 р. глобальну рекламу держави з берегів Дніпра зробила Руслана Лижичко, здобувши перемогу в пісеному конкурсі "Євробачення", таким чином завоювавши право для своєї батьківщини приймати конкурс в Києві: "Київ повинен постати у всій своїй красі, і витримати екзамен Євро баченням" (Вечірній Київ, 2005, 1 трав.); "фактично 2004 рік у світі став роком України, коли мільйони людей дізналися про Україну не тільки через Чорнобильську АЕС, але і завдяки перемозі Руслани" (Самостійна Україна, 2004, 18 жовт.). На жаль, спортивно-творчі досягнення чи не єдині, завдяки яким країна може викликати позитивні емоції.

На жаль, вистачає уявлень про Україну зі знаком "-". Україна дуже часто на шпалтах сучасної періодичної преси постає з відверто негативними характеристиками. Це держава з корумпованою владою "У відкритому листі мова йде про те, у якій країні ці люди жити не хо-

чуть: "у державі, де корумповані влада на чолі з Президентом перетворює Україну на ... " (Самостійна Україна, за 2003, 18 лют.); країна зі слабкою економікою: "Україна вже давно входить до "союзу жебраків" – так називають країни зі слабкою економікою" (День, 2004, 25 берез.); країна з демографічною кризою "Основними причинами демографічної кризи в Україні є соціально-економічні причини: близько 40 млн. громадян України перебувають за межею бідності" (Київський телеграф, 2005, 18 лип.) тощо.

Тон, яким журналісти висловлюють думку про ті чи інші явища суспільного життя, завжди змінюється. Розглянемо ставлення друкованих ЗМІ до працівників Міністерства Внутрішніх Справ до Помаранчевої революції і після. Порівняймо оцінки правоохоронних органів у пресі: "Причинами того, що наша міліція (прокуратура, СБУ, податкова, митниця,...) стала корумпованою та некомпетентною, є тяжке економічне становище в країні ..." (Київська правда, 2004, 04 черв.); "Українська міліція не готова боротися з хакерами" (Самостійна Україна, 2004, 27 берез.); "Міністр внутрішніх справ Юрій Луценко нагородив колег і просив, щоб у цей день міліціонери пам'ятали: справжніми правоохоронцями вони стали після Помаранчевої революції." (Демократична Україна, 2005, 22 груд.); "Українська міліція вийшла зі стану неплюбої дочки і після оборони в окопах та очищення власних рядів може сміливо переходити в наступ на злочинність." (Вечірній Київ, 2005, 23 груд.). Позитивні оцінки діяльності міліціонерів лунають у першу чергу завдяки цілеспрямованій і систематичній роботі міністра МВС Юрія Луценка. Цей чиновник має стати прикладом для газетярів того, як потрібно піднімати рейтинг усього українського.

Концепт Україна і співвіднесені з ним лексеми мають складну еволюцію і широкий резонанс у суспільній і культурній свідомості нації. Він формується вже понад вісім століть, і формуватиметься надалі. Але саме зараз друковані засоби масової комунікації як ніколи можуть відіграти вирішальну роль у творенні комплексу зумовлених різними причинами уявлень про Україну. Навколо цієї лексеми, починаючи від давніх часів, коли вперше була згадана в Іпатіївському спискові "Повісті минулих літ", і до наших днів, крок за кроком будувалися рівномірні зв'язки між семантико-структурними елементами, які актуалізуються у свідомості залежно від емпатії мовця.

Важливо досліджувати концепт Україна і його зв'язки з іншими лексемами саме зараз. Адже за понад вісім століть існування цього слова дуже багато відтінків концепту набув саме за останні кілька десятків років у суспільно-політичних, ідеологічних і культурних площинах. Адже друковані засоби масової інформації отримали, як і держава, незалежність, а разом з нею змогу і самим обирати фарватер інформаційної політики. Суміжні номінації Україна, держава, Батьківщина безсумнівно перебувають в єдиному семантичному полі. Проте названі лексеми не тотожні, хоча подекуди вживаються для номінації одного й того ж поняття. Сучасна українська журналістика наповнила кожну з них особливим змістом.

1. Наконечний Є. Українене ім'я: чому русини стали українцями. – Л., 2001. 2. Прихода Я. Лексема Європа як культурний концепт // Вісн. Львів. ун.-ту. Сер. Журналістика. – 2002. – Вип. 22. 3. Сельванова Е. Принципи концептуального аналізу // Актуальні проблеми металінгвістики. – К.: Черкаси, 1999. 4. Шкляр В.І. Мас-медіа і формування європейського мислення: національний і світовий контекст // Універсум. – 2002. – № 9–10.

МОВА Й СУСПІЛЬСТВО

УДК 070.448:621.396.7

I. Хоменко, канд. філол. наук

МОВА І ЗМІСТ РАДІОДРАМИ (МОВНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО РАДІОМІСТЕЦТВА)

Розглянуто вплив реальної мовної ситуації в Україні на форму і зміст художніх радіопрограм.

The article is devoted to influence of language situation in Ukraine on the form and content of art radio programs.

Дзеркало не тільки відтворює дійсність, а й змінює її. Побачивши неохайність зачіски, людина намагається причепуритися. Чи навпаки – якщо в суспільстві, до якого вона належить, культ прекрасного поступився культу потворного.

Засоби масової комунікації і є саме таким дзеркалом. З одного боку – вони відзеркалюють мовну ситуацію, з іншого – моделюють її, створюючи зразки для наслідування. Тому автори телевізійних і радіопрограм досить часто опиняються перед вибором. Що краще? Створити натуралистичний ефірний відбиток людського спілкування з усіма притаманними йому недоліками чи ідеалізовану конструкцію, позбавлену як вад, так – на жаль – і мистецької органічності?

Особливо складний цей вибір для авторів художніх і художньо-документальних радіопередач. Адже вони використовують не відео- чи аудіозаписи подій, рівень редагування яких обмежений технічною специфікою монтажного обладнання. А словом, що потім буде озвучено акторами. Аранжовано синтетичними звуковими ефектами. Прикрашено відчуженими від першоджерела, "дистильованими" шумами.

Дискусії з приводу рівня кодифікації мови художніх програм точаться стільки років, скільки існує ефірна драматургія. Деякі дослідники вважають, що мова героїв драматичних програм має бути літературно бездоганною. До них належать такі авторитетні філологи, як О. Земська [4]. Їм протистоїть думка, що радіомістецтво, телебачення і кіно повинно відбивати ту мовну ситуацію, яка існує в суспільстві (Звєрев [3] Алексєєв [1]). Так званий "ефект упізнавання", ототожнення себе з персонажем, який зумовив популярність найвідоміших телевізійних і радійних серіалів, виникає лише тоді, коли людина не помічає суттєвої різниці між мовними характеристиками персонажа і власними мовними особливостями. (З тої ж причини голлівудськими зірками часто стають зовсім не еталонні красені й красуні, а люди, які відповідають середньостатистичним стандартам зовнішності). Своєрідним компромісом є наступна позиція: просторіччя, діалектні говорки, іноземні слова, а також певні паралінгвістичні виразні засоби (специфічний акцент, дефекти вимови тощо) мають в ефірі обмежене право на існування. Виключно як художній прийом. Притому і американська [2], і російська [1] школи радіомістецтва наголошують на дуже обережному використанні цих засобів у поліетнічному чи полілінгвістичному суспільстві. Якщо актор з типово північною вимовою озвучить у США роль планетатора з Атланти – з нього глузуватиме вся Америка. А спроба доручити, наприклад, роль Сталіна актору з Вірменії може взагалі спровокувати міжнаціональний конфлікт. (До речі, легкість, з якою коміки відтворюють на естраді грузинський акцент – оманлива. Не грузинові відтворити майже немітні наголоси на передостанньому складі грузинських слів надзвичайно складно).

Недоречне, неточне чи етично некоректне використання митцями лінгвістичних і паралінгвістичних виразних засобів багато разів призводило до творчих розчарувань

і навіть до людських жертв. Можна сперечатися з Гнатом Хоткевичем, який звинуватив Михайла Коцюбинського в неточному використанні гуцулізмів у повісті "Тіні забутих предків" [9]. Але те, що галас навколо розвідки Хоткевича мало нагадував наукову полеміку й завдав великої шкоди літературознавству – сумнівів не викликає [7; 8].

Ще виразніший приклад небезпеки, пов'язаної з недоречним використанням лінгвістичних і паралінгвістичних виразних засобів, пов'язаний з історією радіомовлення США. У різних джерелах згадується як незаперечний факт, що знаменита радіопаніка 1938 р. виникла тому, що радіопостановка "Війна світів" за сценарієм Говарда Коха і Орсона Уеллса нагадувала радіорепортаж. Насправді це не зовсім так. "Війна світів" не була схожа на документальну передачу ані за композицією, ані за виразними засобами (штучні звукові ефекти, за здалегідь записана музика. До того ж – порушення просторово-часового континууму, неможливе у трансляції з місця події: від запуску ворожих космічних кораблів з Марса до мобілізації та повного знищення армії США у виставі минуло хвилин тридцять). Є всі підстави вважати, що афективну реакцію слухачів спровокували як раз мовні характеристики персонажів. Переконлива манера дикторів, стримана мужність репортера Філіпса, який опинився на напрямку головного удару марсіанських сил, просторічна говорка випадкових свідків, нібито випадково "розчута" мікрофонами пересувних трансляційних станцій Сі-Бі-Ес і – головне – "голосовий грим" актора, що грав роль держсекретаря США, наслідуючи особливості вимови президента Рузвельта. Ось що переконало американців у неможливому. Стало одною з причин масової паніки, унаслідок якої "шосе штату Нью-Джерсі перетворилися на бійню" [5].

Ось один з останніх прикладів того, наскільки важливий для митця доречний вибір "мовного інструментарію". До боротьби на здобуття кінопремії "Оскар" у номінації "краща іноземна стрічка" не було допущено сінгапурський фільм режисера Еріка Ху "Будь зі мною". Як художній прийом у стрічці було використано англомовні діалоги. Позицію організаторів конкурсу пояснив прес-аташе американської кіноакадемії. Він сказав, що англійська – то не іноземна мова.

Дослідження мовних характеристик українського аудіо- і авізуального мистецтва надзвичайно цікаве як з позиції сучасної практики, і в історичному плані.

Відомо, що в першій українській радіоп'єсі "Uber alles" радіодраматург О. Димінський використовував як художній прийом монологи німецькою [10]. Можливо, у такий спосіб він намагався не просто створити настрій вистави, а обминути цензуру, підкреслити зв'язок своїх експериментів з традиціями акустичної драми, започаткованими А. Брауном [8].

На жаль, між сучасним українським радіотелевізійним мистецтвом і радіодрамою доби "розстріляного відродження" існує лише опосередкований зв'язок. Традицію було перервано тоді, коли перших українських радіодраматургів звинуватили у шкідництві, а писати п'єси спеціально для радіомовлення – заборонили.

© I. Хоменко, 2006

Сьогодні перед авторами художніх радіопрограм постають дуже специфічні мовні проблеми, яких не існувало в часи "першої українізації".

Пов'язані вони саме з особливостями лінгвістичної ситуації в Україні. Залишаючись на засадах О. Земської, порівняно легко створювати фантастичні радіоп'єси. Твори, дія яких відбувається в умовному, вигаданому часі й просторі. Нікого не здивує, що, наприклад, учасник космічної експедиції на борту зорельота "Діоген" бачить сині, люди в яких розмовляють правильною і чистою українською мовою (з поправкою на той рівень неформальності, що притаманний живому спілкуванню) [6]. Але спроба "українізувати" реальних історичних персонажів (таких, наприклад, як аристократи з петербурзького оточення українського мецената графа Тарновського-старшого чи шеф губернського жандармського управління Яхонтов, що здійснював оперативне спостереження за письменницею Марією Вілінською (М. Вовчком) потребує великої обережності з боку сценаристів і режисерів. Практика доводить, що в окремих випадках це просто неможливо, наприклад, якщо історичному персонажу був притаманний певний акцент чи інші особливості вимови, які неможливо "транспонувати" в іншомовне середовище.

Порівнюючи досвід автора в галузі створення художніх програм для Українського радіо та для Радіо Росії, можна припустити, що подібне обмеження є універсальним для будь-якої радіостанції, яка працює в подібних умовах. Українець, що розмовляє з російським акцентом ("Соната для Ганса Гейгера інферно", Всеросійська державна радіокомпанія) вийшов неорганічним, несправжнім. Хоча задум був вдалим, актор – високо-професійним. Так само – у виставі "Новорічна казка" (Національна радіокомпанія України) не вдалося створити образ злого чарівника, що викликав би, завдяки своїй вимові, асоціації з тоталітарними диктаторами ХХ ст. Аби уникнути неорганічності, режисер відмовився від запропонованого авторами "голосового гриму".

Якими засобами можна подолати суперечність між сучасними вимогами до мови художніх телерадіопрограм і необхідністю наслідувати мистецькі принципи достовірності й реалізму?

Аналіз досвіду створення художніх радіосеріалів "Пам'ятаймо" і "Незалежність" (НРКУ, 1 програма, автори – В. Фоменко та І. Хоменко) дозволяє визначити чотири драматургічні прийоми.

1. У випадках, коли дія вистави відбувається в далекому минулому (часи Київської Русі) або коли відтворення комунікативних особливостей ситуації неможливо з інших причин, доречно "дозволити" персонажам спілкуватися сучасною українською мовою. Тобто – вийти на рівень лінгвістичної умовності, традиційно притаманний фантастичним творам. Текстам, що є абстрактними моделями дійсності.

Український гуманіст XVI ст. Станіслав Оріховський полемізував зі своїми опонентами-поляками мовою Вергелія і Цицерона. Разом з тим, перенесення його в сучасне мовне середовище цілком віправдано з художньої точки зору:

"Голос: Незалежність – це спрага попри все наблизити для народу кращі часи.

Голос 2: Доба Ренесансу. XVI століття. Польська держава. Видатний український мислитель-гуманіст Станіслав Оріховський-Роксолан одержав несподівану відповідь на своє послання. (луна, акустика собору)

Незнайомець: Мир тобі, Станіславе...

Оріховський: Мир і тобі, незнайомцю...

Невідомий: Дозволь запитати... Ти часом не знаєш, хто такий "зразковий підданий"? Знаєш чи ні? Хтось

анонімно видав трактат, адресований його величності королю Сигізмунду Августу. На жаль, підписаний він тільки оцими словами. "Зразковий підданий". І все.

Оріховський: Хто ти? Чого ти хочеш? Ти вдягнений, як монах... А поводишся як... Як...

Невідомий: Хочу сказати, що справжнє ім'я автора книги "Напущення польському королеві Сигізмунду Августу" – то не є тайна.

Оріховський: Що далі?

Невідомий: Стань біжче до світла, Станіславе... Мені кортить зазирнути тобі в очі... Скажи, ти дійсно вважаєш себе підданим виключно світської влади? Ти справді вважаєш, що намісник Господа на землі, Папа Римський, не має права розпоряджатися твоєю душою, розумом, тілом?

Оріховський: Так. Я підданий своєї совісті і свого короля, а не...

Невідомий: Добже, добже... Але тут, у твоєму трактаті... ось... I про короля написано... (шурхіт паперу) "...старанно дбай, щоб здобути прихильність людей, якими ти правиш. Лише вона є запорукою королів. Без прихильності підлеглих влада королів неміцна і нетривала"... Твої слова? Отак шануєш ти владу, що дано від Бога? А ось... "...король вибирається для держави, а не держава існує задля короля... Отже, закон дорівнює королеві і навіть кращий і набагато вищий за короля". Станіславе, для тебе є бодай щось святе? Ти у щось віриш?

Оріховський: Вірю в Господа нашого... Вірю у чесну і справедливу владу. У право підданих обирати її. А якщо вони помилилися у виборі – то у право людей виправляти помилки...

Невідомий: Знання, вкарбоване в книзі, має небезпечну силу... Друковані істини видаються багатьом міцними і вічними, мов камінь. А насправді... дивися уважно... (роздирає трактат) От. Вони зникають, не залишаючи сліду... Легко рууться. Швидко згорають у полум'ї смолоскипа... Ти не боїшся відповіді на своє послання до короля, Станіславе? Ще не пізно змінити все... Варто тільки сказати: я не писав цього. Це – не мій твір... Твою помилку де слід зрозуміють і вибачать.

Оріховський: Я теж зрозумів свою помилку... Тепер я неодмінно підпишу один примірник свого трактату. Знов надішлю його королю – аби він не мав сумніву в авторстві книги. I буду чекати на відповідь – якою б вона не була.

Голос: Твір Станіслава Оріховського зберігається до наших днів. Гуманістичний пафос цієї праці набагато випередив свій час... Незалежність – це стан душі. Пам'ятаймо. Українське радіо".

2. Якщо персонажі вистави належать до прошарку населення, який ніяк не міг спілкуватися в житті українською мовою – можна використати кінематографічний прийом "закадрового перекладу". Це дозволяє створити переконливу й одночасно літературно досконалу мовну модель. Разом з тим, метод не позбавлений певних недоліків. Головна з них – переклад нівелює нюанси акторської гри. Те, що видається органічним "в оригіналі", втрачається під час "мовного дублювання". Але це краще, ніж викликати в аудиторії підсвідому недовіру до змісту вистави, запропонувавши слухачам художньо недостовірну комунікативну ситуацію. Ось, наприклад, як спрацював цей метод у виставі, присвяченій конструкторові А. Люльці:

"Голос: 1938 рік. Москва. Секретне конструкторське бюро. Фахівці Військово-повітряної академії імені Жуковського вивчають креслення незвичайного авіаційного агрегату.

(звуковий перехід)

Інженер 1: Не понял... Что это?

Інженер 2: Автор предлагает нетрадиционное название. Ракетный турбореактивный двигатель... (мішкується, звучить переклад)

Інженер 1: Що це, не розумію?

Інженер 2: Автор пропонує нетрадиційну назву. Ракетний турбореактивний двигун...

Інженер 1: Ви вважаєте її технічно грамотною? Ракетний і турбореактивний – це різні принципи... Нісенітніця якась...

Інженер 2: Я перевірив розрахунки. У цьому проекті щось є...

Інженер 1: Щось є... Невдовзі на нас чекає війна. Жахлива війна, війна з фашизмом. Сьогодні це вже всім зрозуміло... Німці не гають часу на незрозуміле "щось"... Не намагаються поєднати ракету з турбіною у такий дивний спосіб. То ж і ми не можемо розпорювати сили на сумнівні проекти... Яке паливо, до речі, пропонується використати?

Інженер 2: Гас.

Інженер 1: Хто надіслав на розгляд це диво?

Інженер 2: Люлька.

Інженер 1: Хто?

Інженер 2: Архип Михайлович Люлька з Харкова.

Інженер 1: Чому б товаришу Люльці не віддати свій талант удосконаленню гасових ліхтарів?

Інженер 2: Гаразд. Я підготую висновок...
(пауза)

Інженер 1: Ні, зачекайте. Ще раз усе перевіrimo. Не зважайте на мій тон, колего. Просто я дуже стомився...

Голос: Міжнародний пріоритет у винайденні двоконтурного турбореактивного двигуна належить українському конструктору Архипові Люльці. На літаках з його силовими агрегатами встановлено понад двадцять світових рекордів. І в Харкові, і в Москві революційну розробку Архипа Михайловича зрозуміли не одразу. Своєрідну путівку в життя харківському науковцю дали професор Уваров та його заступник Востріков. Володимир Уваров згадує, що спочатку новаторський задум відався йому маячнею. Але потім – саме він написав близький відгук, що став для проекту доленосним.

Аби відмовитися від старих стереотипів і визнати помилки, потрібна справжня наукова сміливість. Часом не менша, ніж для того, щоб винайти нове.

Пам'ятаймо. Українське радіо".

3. Трапляється, що білінгвізм набуває значення художнього образу. Стас, наприклад, звуковим символом нерозуміння між людьми. Форма в такому випадку стає засобом передачі змісту. Подібний прийом – коли форма репродукує зміст – з успіхом використовував видатний прозаїк Джойс. До речі, радіомовлення зобов'язано Джойсу ще одним винаходом – так званим "інтимістським монологом", чи "потоком свідомості".

Ось як було використано білінгвістичний образ авторами проекту "Незалежність".

Голос: Незалежність – це еміння визнавати істину. Сліпе поклоніння – теж форма внутрішньої залежності. Залежності від неправди.

Голос 2: Наш час. Култури наукової конференції. Суперечка між російським та українським дослідниками. Здається, вони остаточно втратили толерантність і спільну мову...

Росіянин: Русский первопечатник Иван Фёдоров – великий человек!

Українець: Не заперечую, що він непересічна людина. Маю сумнів, що він "руський". І переконаний, що ніякий він не "первопечатник".

Росіянин: Вы хотите оспорить исторические факты? То, что Иван Фёдоров Москвитянин основал в

1563 году первую типографию? А в 1564 году издал книгу "Апостол"?

Українець: Я хочу сказати, що першу європейську друковану книгу віддав Йоган Гутенберга. У 1455 році. За півстоліття до народження Федорова. А перші книги російською мовою, з використанням кирилиці, видрукували Швайтпольт Фоль і Франциск Скорина.

Росіянин: Мы с вами вроде об одном и том же – а на разных языках говорим... Не важно, кто первый додумался изготовить на основе кириллицы типографский шрифт... Важно – что несли оттиснутые на бумаге слова. Издания Франциска Скорины не могли стать знаком славянского духовного единения... По некоторым данным, он даже католичество принял... Символом славянского единства стал как раз труд Ивана Фёдорова и его помощника, Петра Тимофеевича Мстиславца...

Українець: До речі, уродженця не Московії, а Західної Русі... Певно, саме Петро Мстиславець ідею книгодрукування у Москву і приніс... Не виключено – із західноукраїнських земель.

Росіянин: Да какая разница – кем был Мстиславец, украинцем, белорусом или поляком? Важно то, что созданная им и Фёдоровым типография породила новое объединяющее россиян качество... Стала точкой кристаллизации православной духовности...

Українець: Від якої їм і довелося тікати світ за очі... Ніби ви не знаєте, що саме офіційна московська церква ініціювала гоніння на Мстиславця і Федорова... Притулок Іван Федоров змушений був шукати у Львові. Там жив, працював, нову друкарню заснував, друкуваний підручник видав...

Росіянин: Русский учебник! Первый русский печатный учебник! И католиком не стал, сохранил православную веру...

Українець: У Львові він і помер. От вам і "руський первопечатник", от вам і "москвитянин"...

Росіянин: Вы словно не слушаете меня...

Українець: А ви мене ніби не розумієте... (звук обірваної струни)

Голос: Ця розмова досить точно відбиває рівень діалогу між деякими сучасними науковими школами. Та щоб не ділити між різними культурами Івана Федорова і Миколу Гоголя, Миколу Костомарова і Михайла Зощенка, потрібно небагато. Бути незалежним від ідеологічних кліше і – відкритим для правди... Незалежність – це стан душі.

Пам'ятаймо. Українське радіо.

4. Іноді художня достовірність вимагає відтворення мовної ситуації з максимальним наближенням до реальних умов спілкування персонажів. Тоді є сенс використати прийом "обрамлення діалогу". Інакше кажучи, відокремити голоси героїв вистави від "авторського голосу" шумами, відбивками чи акустичним середовищем. І дозволити їм жити самостійним "мовним життям" у межах своїх реплік. Літературна традиція дозволяє персонажам висловлювати думки, які відрізняються від думок автора. (Саме тому прикрай порушенням етики є подання у критичній розвідці слів персонажа як авторської позиції). Екстраполювати цей принцип на мовну ситуацію цілком припустимо. У такому випадку роль "лінгвістичного еталона" доводиться виконувати саме голосам від авторів. Тому варто намагатися робити їх переконливими і різnobарвними.

"Голос: Незалежність – це еміння робити те, що вимагає сумління, хоч би як не спонукали тебе до іншого.

Голос 2: Середина XIX століття. Північна Україна. Поміщик – з тих, кого селяни називали "тютюновими панами" – завітав з візитом до Василя Тарновсько-

го-старшого. Державного діяча, який повернувся на Батьківщину з Петербурга.

Пан: Василий Васильевич, хочу говорити с вами начистоту, как дворянин с дворянином...

Тарновський: Кофейку не желаете?

Пан: Не обольщайтесь, я не преломлю с вами хлеб... Вы ведёте себя, как изменник... Как враг Отечества! Известно ли вам, что среди холопов происходит брожение? И связано оно с вашим именем. Все эти подлые слухи... "Пан Тарновський приде і привезе нам волю... Собьется барская пыха..." Если быдло взбунтуется – невинная кровь прольётся и на вашу голову...

Тарновський: А вы не поступайте со своими братьями во Христе, как с быдлом...

Пан: Значит, это не слухи? Вы и впрямь отважитесь...

Тарновський: Да. Рабство изжило себя. И будет упразднено. Манифест готов. Государь вот-вот подпишет его.

Пан: И вы...

Тарновський: И я – один из тех, кто всеми силами сему способствовал.

Пан: Дворянство проклянет вас. А рабы... Они всё равно останутся рабами в сердце своём. Отродьем Хамовым... Рыбе не стать птицей, свинье – ослом. А малороссийскому холопу – свободным.

Тарновський: Да не были они никогда рабами в душі! Не знаю... Может, в Великороссии не так, не прошло даром для людей татарское ярмо, поистрепались за столетия ига сказания народные... Но украинец – иное дело. Он не покорствует судьбе, а деятельно ей сопротивляется.

Пан: И это говорит шляхтич, чьи предки возведены в графское достоинство королём Сигизмундом! Что ж. Когда ваше имение сгорит в плах, когда... когда ваши дети пойдут по миру, а плитами фамильного некрополя подопрут хлев – вспомните свои слова, вспомните этот день... Простите за беспокойство. Честь имею. Прощайте.

УДК 81'272

В. Литвиненко, студ.

МОВНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Викладено думку стосовно можливих змін в українському законодавстві щодо мовної політики держави. У центрі статті – сучасний стан української мови та можливості її розвитку у світлі їмовірного прийняття чи неприйняття ряду законопроектів Верховною Радою України.

We suggest youth point of view on possible changes in Ukrainian laws in the language government policy. Modern language's status, its possibility of development in connection with adopting or not adopting a number of bills by Ukrainian Parliament is in the center of this article.

Загальновідомо, що кожен етнос має свою оригінальну систему ціннісних пріоритетів. Вони повністю відображають його національну самосвідомість, менталітет, відмінності характеру. Науково доведено, що в найбільш концентрованому вигляді ці особливості той чи інший народ відтворює і розвиває завдяки рідній мові. Вона є головним культурно-духовним чинником, що об'єднує людей – представників конкретної національності. Отже, українська мова є не тільки однією з головних ознак українського етносу, вона – чи не найбільша цінність духовної етнокультури.

Саме в мовній сфері значною мірою відбувається духовна самореалізація нації. В образах своєї культури та мови вона здійснює пошук власного місця у світі. Мова разом із культурою є не просто засобом спілкування, а її чинником розрізнення націй та етнічних груп за характером притаманних тільки кожній із них ознак.

Тарновський: Прощайте...

Голос: Архівні документи свідчать, що, захищаючи право українських селян на волю, Василь Тарновський – старший боляче потерпав від розладу між своїми переконаннями і реакцією аристократичного оточення. У листі синові, Василеві Тарновському-молодшому, він писав:

Тарновський: "Надеюсь, что найду сочувствие в твоей благородной душе и не останусь совсем одинок среди окружающего нас общественного разрата".

Голос 2: Незалежність – це стан душі. Пам'ятаймо. Українське радіо".

Висновки:

1. Створення художніх телерадіопрограм вимагає від авторів урахування реальної лінгвістичної ситуації в країні чи регіоні, на який розраховані передачі, а також історичних мовних традицій і особливостей.

2. Мовна ситуація не є статичним явищем. Суттєвим чинником її оптимізації саме і є вплив засобів масової комунікації, зокрема телевізійного і радіомовлення.

3. Просвітницьке надзвідання буде виконуватися художнім телерадіомовленням найкращим чином, якщо ефірний продукт відповідатиме критеріям художньої достовірності й органічності. Досягненню цієї мети можуть сприяти творчо-технологічні принципи, сформульовані у статті.

1. Алексеев А. Речевые характеристики в радиопьесе // Радиоискусство: Теория и практика. – М., 1983. – С. 93–108.
2. Барноу З. Как писать для радио. – М., 1960.
3. Зверев В. Звук и смысл // Радиоискусство: Теория и практика. – М., 1983. – С. 75–93.
4. Земская Е.А. Русский язык – разговорная речь. – М., 1987.
5. Уэллс О. Война миров. Радиопостановка // Уэллс об Уэллсе. – М., 1990. – С. 268–283.
6. Фоменко В., Хоменко І. Безсилля. Радiodрама (рукопис) / НРКУ. – К., 2005.
7. Хоменко І. Михайло Коцюбинський і радіомистецтво // Сіверянський літопис. – 2001. – № 3. – С. 92–95.
8. Хоменко І.А. Оригінальна радіодрама: Навч. посібник / За ред. В.Я. Миронченка. – К., 2002.
9. Хоткевич Г. Тіні забутих предків // Українська мова та література. – 1997. – № 47. – С. 5–8.
10. Über alles // Радіомовлення, слухання, техніка, аматорство. – 1933. – № 5–6. – С. 192–193.

Надійшла до редакції 14.02.06

Держава, якщо, звичайно, це справді повноцінне державне утворення, береже, плекає й розвиває свою мову. Інакше й бути не може, бо мова є, по-суті, генетичним кодом нації, еталоном державної самодостатності, самоцінності й неповторності. Національна мова, а ми говоримо саме про українську, – це втілена в мовні знаки свідомість, і є основою живлення такого необхідного для утвердження незалежної України морально-психологічного стану, основою самоідентифікації кожного свідомого українця. Слід наголосити, що рідна мова вирішально впливає на формування самобутньої української ідентичності. Значна її роль і в зміцненні життєздатності та національної безпеки держави. Нехтування цим чинником, допущення політичних спекуляцій навколо нього незмінно ведуть до розмивання і руйнування загальнонаціональної системи комунікацій унаслідок поширення небезпечної іноземного впливу. Разом з тим мовна сфера є надзвичайно тонкою і делі-

катною, а отже, дії тут з боку держави мають бути виваженими, гнучкими, чутливими, оскільки головним завданням є творення цілісної національної ідентичності всіх українських громадян. При цьому має бути забезпечена їхня максимально можлива лояльність до державницьких процесів мовного будівництва – без політико-ідеологічних інсінуацій і перекручень.

Ураховуючи те, що кожна мова є своєрідним інтегратором усього національно-державницького, провідником світосприйняття народу, мовні проблеми не обмежуються лінгвістичною сферою. Як показує історичний досвід їм властиво набувати часто гострого соціального, політичного та ідеологічного характеру. І це реальні елементи політичної боротьби, адже мова функціонально творить націю, а нація, у свою чергу, – державу.

Слід визнати ту гірку для нас істину, що важко знайти іншу країну, де державна мова нехтується так, як в Україні. У цьому ж контексті варто зазначити, що ми й справді поквапилися з ратифікацією "Європейської хартії регіональних мов та мов національних меншин". Треба визнати, що для цього не було достатнього історичного підґрунтя. Хартія формувалась в умовах західної демократії, яка має певні відмінності від нашої політичної ситуації. В Європі дія хартії розповсюджується тільки на ті етноси, що не мають власних національних держав. З огляду на це, в Україні на визнання хартією мають право лише кримські татари [2].

Спроби визнати російську мову в статусі другої державної зумовлюють зайву напруженість у політичному середовищі, провокують конфлікти і можуть стати детонатором руйнівних процесів в українському суспільстві, загрозою незалежності держави. Через жорстокі переслідування, навмисне штучне заниження в минулі часи престижу української мови, ареал її функціонування був різко звужений, що досить часто загрожувало самому існуванню повноцінного національного соціуму. Тим часом, мовна проблема в Україні прямо пов'язана з національною безпекою держави, самою перспективою виживання української нації.

Унаслідок цілеспрямованої політики денационалізації, що здійснювалася спочатку Російською імперією, а потім – СРСР, в Україні склався величезний соціальний пласт російськомовних громадян, який навіть домінує в деяких регіонах.

В Україні існують рухи й товариства, які щедро фінансуються з Москви, і свою організовану діяльність спрямовують на те, щоб консервувати підпорядкований стан української мови. Разом з тим слід зазначити, що більшість громадян з розумінням сприймають вимоги щодо утвердження законного статусу державної мови й не чинять опору процесові відновлення історичної справедливості стосовно її функціонування.

Співіснування різних етнічних культур, зичайно, здається породжувати проблеми. Однак практично здійсненою і привабливою, на наш погляд, є така взаємодія мов і культур титульного етносу та інших етнонаціональних груп, що веде до поступової їхньої гармонізації в рамках єдиного суспільства та держави.

Відносна одномовність (українська чи російська) визначається, за даними соціологічних досліджень, переважно двома шляхами. Перший – через усвідомлення особою, що саме ця мова є її рідною (тобто через уявлення про рідну мову свого етносу); другий – частіше, як наслідок вирішального впливу близького мовного оточення (побутового, професійного, специфіки регіону помешкання тощо).

"Що стосується соціокультурного плану, то "українськомовні" і "російськомовні" групи населення просто віддають перевагу застосуванню тієї чи іншої мови, по суті, надаючи політичного підтексту своєму вибору" [1]. Реально ж в Україні переважає стихія двомовності, яка є цілком зрозумілим явищем у період переходу від

фактично напівколоніального статусу до незалежності держави. Серед усіх громадян України (українців і всіх етнічних груп) 46 % є "на практиці" російськомовними (саме стільки відсотків населення України спілкується вдома російською мовою), україномовною – 53 % (за даними опитування, проведеного у 2005 р. фірмою "Соціс" і фондом "Демократичні ініціативи").

Протягом періоду 1992–2005 рр. простежувалися такі тенденції в мовній сфері: з одного боку, істотно зросла частка людей, які спілкуються виключно російською мовою (з 29 % до 36 %), і меншою мірою частка тих, хто спілкується лише українською (з 36,8 % до 39,1 %); з іншого боку, рівень визнання української мови рідною дещо підвищився (з 61,9 до 63,8 %), як і визнання російської – рідною (з 34,9 % до 35,1 %). Певний парадокс полягає в тому, що попри відчутне збільшення застосування або / лише російської мови, або вживання її поряд з українською, залежно від обставин, у нашому суспільстві все-таки зростає сприйняття української мови як рідної. Мовна ідентифікація за цим критерієм української мови серед громадян дещо посилилась. На користь такої тенденції свідчить зменшення прибічників державного статусу російської мови: за період 1995–2005 рр. з 52 % до 34 % (хоча варто зауважити, що різні зацікавлені політичні сили наводять з цього приводу застарілі соціологічні дані). Наведені тенденції підтверджують матеріали Всеукраїнського перепису населення, проведеного у грудні 2001 р. Там, до речі, подано більш точні дані щодо визнання інших мов в Україні як рідних.

Окремої уваги заслуговує проблема функціонування мов етнічних груп. Необхідно зауважити, що досить помітно – у 10 разів знизилось застосування інших мов (без української та російської) на побутовому рівні, а визнання цих мов як рідних зменшилося у 2,5 рази.

Саме тут слід бити на сполох! Адже деякі етнічні групи в Україні, у тому числі й українці, як це не дивно, продовжують в окремих регіонах денаціоналізуватися, втрачаючи свою неповторну національну індивідуальність. Регіональна специфіка накладає свій відбиток на загальну мовну картину. Так, особливо в південних і східних областях, де "уніфікація" культур, а точніше, асиміляція української, особливо за радянських часів, була здійснена найбільш ефективно, ареал поширення української мови є розмитим і навіть маргінальним.

Нині одним з найпринциповіших питань мовної ситуації в Україні є забезпечення прав українськомовних українців у деяких регіонах держави. Цей термін, погодьтесь, видається дещо незбагненим, але, на жаль, він реальний! Хоча важко, аби й заради аналогії, уявити собі існування якихось "російськомовних росіян", скажімо, на Бєлгородщині, Тамбовщині чи деїнде в Російській Федерації.

За даними, отриманими Інститутом соціології НАН України, до категорії "російськомовних" зараховують себе лише 8–9 % етнічних українців. Насправді ж частка тих із них, хто спілкується вдома російською мовою, досягає 30–35 %. Таким чином, більшість навіть "російськомовних" українців усвідомлюють неприродність цієї своєї російськомовності. Ці дані красномовно демонструють конфлікт у свідомості між належною (ідеальною) та вимушеною (реальною) мовною поведінкою русифікованого українського населення. Водночас зrozумілим є й певне роздратування, яке російськомовні українці чи представники інших етносів України висловлюють іноді у випадку об'єктивно некомфортної для людини необхідності засвоєння іншої мови. Міжнародний досвід показує, що в усіх схожих випадках такі зміни супроводжуються відповідними психологічними зусиллями, які не завжди є легкими, і, як правило, переносяться з певним незадоволенням. Важливо те, що легкість вивчення української мови в Україні носіями російської здатна згладжувати гостроту цих проблем.

Нагнітання політичного тиску, роздмухування історії, спрямованих проти утвердження законних прав української мови, відбуваються через використання штучних штампів, на кшталт "нестримної українізації", "дискримінації російської мови", розмов про "нав'язування" її статусу тощо.

З цього приводу варто акцентувати на тому, що проста констатація фактів підважує всі спроби експлуатувати мовне питання в інтересах антиукраїнських внутрішніх і зовнішніх сил. Оперування навіть самими лише статистичними даними (про кількість шкіл, вищих навчальних закладів, театрів, бібліотек, періодичних видань, ЗМК російською та іншими мовами в Україні), які неодноразово публікувались і озвучувались, приводить до спростовування всіх цих інсинуацій.

Політична складова мовного питання існувала впродовж усіх років незалежності України. Вона, очевидно, зберігатиметься ще досить довгий час. Драматичною виявилася та обставина, що поряд з активізацією процесів національного відродження й утвердження національної самобутності, живучими залишилися інерційні процеси, які гальмують мовне відродження та протидіють ренесансові української мови і культури.

Цілком очевидно, що віправлення ситуації, ліквідація мовних деформацій, викликаних репресіями й переслідуваннями щодо української мови, потребуватимуть певного часу і зусиль, своєрідного реабілітаційного періоду. Варто наголосити, що національно свідомі сили в Україні жодною мірою не виступають за поневолення чи пригнічення інших мов, "у відповідь" на гноблення української мови впродовж минулих віків. Українці в цьому відношенні зберігають моральну вищість перед тими, хто силою нищив українську мову, і не опускаються до їхнього рівня. Однак захист законних прав української мови має проводитися рішучіше й послідовніше, відповідно до стратегічних національних інтересів, визначених не кон'юнктурою політичного моменту, а з урахуванням потреб необмеженого в часі існування Української держави й української самобутності.

Принциповим є визнання того, що інерційність у гальмуванні відродження української мови була частково зумовлена неефективною мовною політикою, яка проводилася в Україні в перші роки незалежності. Так, після національного піднесення, характерного для 80–90-х рр. минулого століття, спостерігалося згасання уваги до мовно-культурної сфери, до відродження української мови. Отримавши "в подарунок" державу від національно-демократичних сил, які виборювали її, але не змогли прийти в ній до влади, номенклатурна бюрократія в Україні зайнілась більш "корисною" і "прагматичною" – фінансово-економічною сферою.

Насправді сторони діалогу розуміють, що під цією тезою криється збереження і закріплення панівного статусу російської мови в більшості сфер суспільного життя, витіснення української мови на периферію. Нині в багатьох випадках справедливіше говорити зовсім не про тиск на російську мову, її "дискримінацію", а про набирання русифікацією нових обертів.

Якось так складається кожного разу, що гасла про "утиски" російської мови лунають саме тоді, коли йдеться про необхідні заходи, які належить втілювати в мовній політиці щодо державної мови. Йдеться про природне право української мови на застосування в органах державної влади та місцевого самоврядування; про викладання державною мовою у школах та вищих навчальних закладах; про друковані видання українською мовою (кількість і розмір річних накладів яких стрімко зменшується); про застосування української мови у телевізійному та радіомовленні (адже частка мовлення російською незрівнянно перевищує українську).

Через втрату цілими суспільними верствами й регіонами України української мови перерваним виявився зв'язок між поколіннями, яким завжди гарантувалось збереження історичної пам'яті народу й життєздатність національної свідомості. Через ці ж причини в Україні утворилася шкідлива для її державної єдності й незалежності ситуація в усій мовно-культурній царині, яка водночас для кожного суспільства в кожний історичний момент служить протилежному – зміцненню потенційних сил нації.

Нині на розгляд до Верховної Ради України подано 16 законопроектів про державну мовну політику. Їхнє деклароване завдання – внести в мовну ситуацію України довгоочікувану гармонію і порядок, адже ми досі мусимо користуватись законом про мови Української РСР від 1989 р.!

Законопроекти можна поділити залежно від того, чи визнають вони статус української мови як державної в усіх сферах життя, чи змушують її існувати в режимі жорсткої конкуренції з російською мовою. "На цю класифікацію впливають деякі положення, ... які нагадають нам, що, крім російської, в Україні є ще десятки мов національних меншин" [3]. Намагання включити російську мову до складу "мов національних меншин" викликає в багатьох її захисників справжнє обурення. Раз у раз лунає незадоволення тим, що російську мову ставлять на один щабель із гагаузькою (на відміну від росіян, гагаузи – етнос недержавний, і їхня мова справді потребує захисту). Тож не дивно, що особливий статус для російської мови передбачають дев'ять з поданих законопроектів.

У законопроектах О. Царьова, О. Мороза (у другому варіанті), П. Порошенка, а також Н. Шуфрича та його співавторів М. Шульги й І. Гайдаша (законопроект 2004 р.); Є. Фікса та В. Воюша (законопроект 2005 р.) немає жодного відкритого твердження про особливий статус російської, натомість є шанобливе визнання української мови єдиною державною. І водночас, у цих законопроектах знаходимо вимоги користуватися двома мовами: видавати документи, що посвідчують особу, робити оголошення в транспорті, застосовувати російську мову "поряд з українською мовою, як державною, та на умовах рівності з нею в регіонах, де жодна з поширеніших мов не використовується більшістю населення". "Законопроект Шуфрича – Фікса – Воюша ще й зумовлює обов'язкове володіння російською мовою для держслужбовців і працівників місцевого самоврядування" [4]. Тобто російській мові фактично надається частина функцій державної.

Інші депутати спробували і прихильників особливого статусу для російської мови задовольнити, і захисників єдиної державної не дуже роздратувати. Для цього вони витягли з анналів світової практики термін "офіційна мова". Ніби й не державна, та все одно особлива. Конституційний суд уже сказав своє категоричне "ні" такому розмежуванню і визнав тотожність офіційної та державної мов. Після цього рішення втратили родзинку законопроекти М. Баграєва й В. Горбачова – С. Матвієнкова – С. Іванова. Не забудьмо також про перший варіант проекту О. Мороза, а також про законопроект В. Мироненка, що скористався терміном "робоча мова", який ще не потрапив у поле зору Конституційного суду.

Названі законопроекти суттєво полегшують життя тим, хто не зміг чи не захотів опанувати українську настільки добре, щоб послуговуватися нею в офіційній і професійній сфері. Але це, по-перше, не узгоджується з 10 статтею Конституції про те, що державною мовою в Україні є лише українська. По-друге, друк і копіювання всіх державних актів, документів тощо двома мовами потребує неабияких коштів. Краще використати їх для розвитку тієї ж беззахисної гагаузької мови. І нарешті, уведення другої державної мови автоматично зобов'язує нас її вивчати.

Уведення спеціального статусу регіональних мов фактично передбачено законопроектами О. Царьова, О. Мороза, Н. Шуфрича – М. Шульги – І. Гайдаша, Я. Сухого – Г. Дащутіна – Ю. Іоффе, П. Порошенка, Шуфрича – Фікса – Воюша. Проте, згідно з ними, регіональна мова у своїй місцевості є обов'язковою для вивчення й офіційного спілкування. Така ситуація фактично обмежить можливості українців на пересування, а тим самим їхні громадянські права. Бо молодий українець, який російську вже не вивчав і приїхав із західних регіонів, скажімо, на схід, тим самим буде позбавлений можливості працювати в місцевих державних установах. Діти цього українця, володіючи державною мовою, через незнання регіональної матимуть проблеми з освітою, у тому числі й з вищою. Зате не будуть мати права опротестувати цю ситуацію, оскільки від них вимагатиметься "повага до географічних кордонів". Усередині України! Чи це не зазіхання на унітарний устрій країни? Прикладом тому може бути Канада, де не так давно, а саме в середині 1990-х, лише одного відсотка голосів не вистачило на референдумі для того, щоб франкомовна провінція Квебек офіційно відділилася від Канади (налякані цим США невдовзі прийняли закон про державну англійську мову).

Поділяємо позиції авторів мовних законопроектів П. Мовчана – К. Ситника, І. Юхновського та І. Юхновського – Л. Каденюка – С. Давимуки – Л. Танюка – В. Литвина – Б. Губського – О. Климпуша – В. Майстришина – І. Зайця – В. Зубанова – С. Гавриша – О. Білоруса – О. Зарубінського – М. Косіва – І. Сподаренка – І. Бокія – Б. Беспалого – В. Кафарського, які відстоюють єдину державну мову. В одному законопроекті список сфер функціонування державної мови повніший, у другому – більш узагальнений, але і в першому, і в другому визнається, що державна мова – єдина, і вона – українська. Передбачається також кримінальна відповідальність за порушення статей цього закону, власне, як і в законопроекті П. Порошенка. Тільки тут пропонують карати за вживання російської замість української, а там – за обмеження в користуванні російською. Такі кардинальні розбіжності в поглядах навіть однофракційників наводять на думку про те, що у провладній команді не існує єдиної думки щодо державної мовної політики. Серед ефективних стимулів вирівнювання мовної ситуації пропонується також система штрафів, квоти для різних мов у ЗМК і диференційовані податки, наприклад, на зовнішню рекламу залежно від мови виконання. Хотілося б щоб становище української мови сьогодні в багатьох регіонах України стало помітно кращим. На жаль, реальною сферою повноцінного невимушеної існування мови є кухня, село, вузьке коло

інтелігентів. Можна згадати ще кафедри української мови в освітянських закладах.

Тож депутати мусять добре подумати, перш ніж приймати закон про мовну політику в Україні, передусім ті, хто відстоює особливий статус російської. Не говорячи вже про те, що в цьому крок праворуч, крок ліворуч прирівнюється до втрати чималої кількості голосів напередодні парламентських виборів. У суспільстві все ж таки справедливо прагнуть негайно змінити ситуацію в регіонах і засобах масової комунікації на користь енергійнішого впровадження державної мови. З іншого боку, вибори – той переломний момент в історії суспільства, одразу після якого воно в принципі морально готове до різних несподіванок.

Можливо, завдання парламентарям полегшить те, що законотворці – прихильники наполегливої українізації не забивають і про мови національних меншин. Вони не відмовляють їм у збереженні їхньої культури, освіти та ментальності приватного життя. В інших сферах, наприклад судочинстві чи слідстві, тим, хто цього потребує, пропонується надавати перекладача. Щодо сфері освіти та культури, то вона настільки широка й важлива для майбутнього держави, що, як здається, вимагає уважнішого ставлення, ніж кілька фраз у законопроектах П. Мовчана – К. Ситника та І. Юхновського – Л. Каденюка – С. Давимуки – Л. Танюка та ін. Візьмімо дошкільну освіту. Український мовознавець О. Потебня писав про те, наскільки важливо, щоб у ранньому дитинстві малюк навчався і виховувався однією – рідною мовою. Звичайно, сцена, коли мама звертається до свого чотирирічного малюка російською мовою, а він відповідає їй українською, виглядає трагічно. Між тим, це – духовний розкол у сім'ї та свідомості дитини. З одного боку – батьки та їхня мова, з іншого – дитячий садок, цей перший великий світ, в який приходить дитина, шукаючи там визнання й любові. Але визнання важко здобути в ситуації, коли ти і світ говорите різними мовами.

Важливо також, щоб відродження української мови сприяло консолідації українського суспільства і нації, а не навпаки. Ніяким чином не можна допускати "ворожнечі" прихильників того чи іншого правопису, того чи іншого шляху, а чи темпів відродження української мови. Мовне відродження в Україні має об'єднувати, а не роз'єднувати громадян. Розуміння такого значення мови приводить до ситуації природного політичного та емоційного розвантаження мовного питання в українському суспільстві.

1. Власенко О. Українська мова, преспективи та реалії // День. – 2005. – 08-15 верес. 2. Інформаційна безпека України // Бюллетень НДІ Українознавства. – К., 2005. 3. Крук С. Мовні перепетії // Дзеркало тижня. – 2005. – 08-15 верес. 4. Офіційний сайт Верховної Ради України www.rada.gov.ua.

Надійшла до редакції 24.02.06

УДК 1.16:070.41

О. Сухомлин, магістр

ПРОБЛЕМА СУРЖИКУ НА ЖУРНАЛІСТСЬКИХ ТЕРЕНАХ

Розглянуто проблему суржiku в контексті журналістської грамотності. Увагу зосереджено на багатоаспектному функціонуванні суржiku в мові ЗМІ. Запропоновано типологію основних мовних вад у медіа.

This article enlightens the problem of the surzhik in the context of the journalistic literacy. The author focuses her attention on the multilevel surzhik operation in the mass media and suggests the typology of the main imperfections of the mass media language.

Українська літературна мова на сучасному етапі характеризується відчутною лібералізацією норм: збільшується варіативність мовних одиниць і словоуважання в цілому, розхитуються мовностилістичні та правописні норми, послаблюються й розмиваються стилізові та стилістичні обмеження [5]. На цьому загальному ослабленому мовному тлі посилюється функціонування ін-

терферем, тобто мовних елементів і різних засобів, що не відповідають літературній нормі. Інтерференція може підстерігати недбалого мовця на фонетичному рівні (спотворення звукового комплексу, оформленого як слово, окремого звуку, наголосу), морфологічному (плутанина граматичних форм, нечітке розрізнення граматичного значення слів, неправильне словотво-

© О. Сухомлин, 2006

рення), синтаксичному (порушення у граматичній організації словосполучень і речень) та ін. Нагромаджуючись, інтерфереми утворюють різні комбінації і, як наслідок, мова втрачає свою правильність і врешті перетворюється на суржик.

Вивченням цієї проблеми займалися провідні мовознавці: О. Сербенська, Л. Борис, М. Яцимірська, Л. Савицька, Л. Масенко та інші, виділяючи різновиди суржика, визначаючи сфери його функціонування та аналізуючи його загальнокультурні й лінгвістичні ролі.

У науковій літературі зустрічаємо різні підходи до вивчення суржiku. Так, Олександра Сербенська розглядає цю проблему з погляду формування мовної особистості. Зокрема йдеться про "соціолінгвістичний, психологічний, лінгвістичний, педагогічний, естетичний", зазначається можливість виокремлення й соціально-політичного аспекту: якраз суржикомовним буває складно визначити свою національну належність, вони легше піддаються різним політичним впливам, усвідомлюючи свою так звану меншовартісність – і в цьому їм усіляко й дуже фахово "допомагають", що саме й призводить до переходу в категорію російськомовного населення [13]. У контексті лінгвістичного аналізу мовознавці зазначають деякі відносно сталі характеристики явища "суржик". Автор пропонує виділити основні, а саме: 1) **штучність**, тобто суржик є неорганічним поєднанням елементів різних мов. Ця ознака випливає вже з самого визначення явища "суржик", що його наводять довідкові видання [1]; 2) **мінливість** суржiku. Для прикладу, Лариса Масенко зауважує, що "навіть найменш півладний змінам граматичний кістяк мови в суржiku розхитаний і плинний. А вже фонетичні варіанти слів настільки різняться, що лишається проблематичною сама можливість встановлення чітких фонетичних характеристик цієї субмови" [7]; 3) **вторинність**, тобто разом із запозиченням елементів мов, з яких суржик утворився, він успадковує і певні закони функціонування цих мов, у свою чергу подібна мішаниця породжує свої так звані "правила утворення безладу". Існує навіть думка, яку відстоює професор Гарвардського університету Майкл Флаер, що суржик – це самостійна "низька" мова зі своєю граматичною та фонетичною системою [13].

Метою цього дослідження є аналіз явища суржiku в суті лінгвістичному аспекті, а саме спроба узагальнення найтипівіших інтерферентних конструкцій у матеріалах українських ЗМІ з пропозицією типологізації суржiku як найбільшої вади журналістських текстів за рівнями (аспектами) його функціонування. У роботі використано моніторинговий, описовий і порівняльний методи. Зокрема, автором протягом останніх двох років було зібрано архів із журналістських матеріалів, уражених суржиком, у дослідженні зроблено спробу систематизувати приклади, проаналізувати мовні ситуації, що породжують мовні вади, зіставити інтерферентні конструкції та виявити закономірності зниження мовної культури журналістів.

В умовах, коли ЗМІ працюють у так званій "стихії живої мови", не гребуючи жаргонізмами, арго, вульгаризмами та суржиком, виникає потреба говорити про проблеми мовної освіченості журналістів, де демократизму й динамізму професійного мовлення протистоять невігластво. Мовна культура охоплює такі місткі поняття, як культура мислення, мовна свідомість і мовне самовідчуття. Журналістам, які є (або повинні були б бути) чи не найфаховішими мовцями, варто усвідомити, що мовна культура є нічим іншим, як виявом рівня їхньої освіченості, у тому числі й професійної самодостатності. На жаль, мовно-культурна освіта, тобто "постійна потреба удосконалювати власну літературну мову,

збагачувати індивідуальний словник новими словами, крилатими висловами, літературними цитатами, активно використовувати граматичну стилістику" [16] залишається перевагою меншості журналістів. Натомість "розкішть працівників сучасних ЗМІ у висловленні думок" [3] позначається на якості журналістського тексту – друкованого, аудійованого чи візуалізованого. Мірилами якості виступають норми, утвержджені культурою мови: лексичні (розвіднення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності), граматичні (вільне володіння граматичними категоріями, формами та значеннями, граматичною організацією словосполучень і речень), стилістичні (доцільність використання мовно-виразальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідні ситуації спілкування), орфографічні (вимова), орфографічні (написання). Поняття "літературна мова" базується на розумінні та сприйнятті поняття "мовної норми". Норма, за визначенням О. Пономарєва, є сукупністю загальновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними та зразковими на певному історичному етапі. Одним з показників досконалості кожної літературної мови є сталість норм. Цей засаді не суперечить така риса норми, як історична змінність [12]. Суржик, як уже хронічна неміч нашої мови, активно функціонує в межах кожної з норм. Отже:

Аспект перший – лексичний. Суржик як сукупність елементів двох або більше мов, об'єднаних штучно, без додержання норм літературної мови [1], первинно існував у лексичному вимірі, оскільки лексика – "найменш консервативний елемент мовної системи" [14]. Першими запозиченнями були слова на позначення побуту та звичаїв сусідів, тобто так званої маргінальної лексики (тут важливо не плутати з екзотизмами – словами, що називають поняття й реалії з життя певного народу або групи народів; відмінність полягає в тому, що екзотизми не мають відповідника через відсутність позначуваної реалії в житті носіїв іншої мови, тоді як інтерференою є введення в мову паралельної "чужої" назви для поняття навзамін рідній, автентичній: "забор" замість українського "паркан", "ступені" замість українського "східці"). У цьому контексті можна було б наводити безкінечний ланцюг прикладів зі ЗМІ від примітивних "утюгів" і "клюкв" аж до "мова йдеється", адже на лексичному рівні суржик є найпомітнішим. І саме в лексичному аспекті суржик виходить за рамки традиційного визначення як українсько-російська мовна мішаниця, адже українська мова прикро "уражується" не тільки російськими, але й польськими, англійськими, німецькими лексемами. "Якщо додати сюди американізми, то є всі підстави твердити про маргінальність нашого мовного життя" [13]. Наприклад, в одному з львівських часописів авторка даної статті натрапила на вислів "що забардzo, то не здоров". Таке викривлене відтворення польського прислів'я є недоречним, бо, по-перше, можливий переклад дослівний: що занадто, то погано; по-друге, маємо свій автентичний відповідник із цим же змістом, а оскільки контекст журналістського матеріалу не мав жодного стосунку до Польщі та поляків, то він цілком прийнятний.

Окремої уваги потребує американізація мовного простору українських ЗМІ: "хвора на відступництво совкова "інтелігенція" нині цурається навіть звичних українських чи загальнослов'янських еквівалентів... Ця псевдолатинсь сьогодні розведена до рангу божественної літургії, варто всілякого поширення, наслідування і запровадження до вжитку з метою "окультурення" та "осучаснення" затурканого Українця" [10]. Українсько-американський суржик уже став самостійним явищем нашого медійного простору: римейки, юзери, тінейджери, лузери, райтери заполонили наші екрани.

Що ж до "класичного" українсько-російського суржiku, то тут варто говорити про цілі системи інтерферемних конструкцій. Наприклад, останнім часом усе частіше можна зустріти такий вислів, як "законослухняні громадяни" (українською органічніше було б сказати "законопокірні", "лояльні", "свідомі"). Такі кальки, як "мені повезло" (замість "мені пощастило"), "ні в якому разі" (замість "у жодному разі"), "співпадати в часі" (замість "збігатися в часі") тощо не тільки свідчать про мовне невігластво автора, вони засмічують і лібералізують літературну мову, розхитують її норми. Далі: "результати податкових перевірок не примусять довго чекати" (укр. "не забарятися"); "по праву на це місце претендували" (правильно "справедливо"); "питається, яка вартість такого договору" (російське "спрашивается", треба було перекласти варіантом складнопідрядного речення, головна частина якого – "Постає питання...");

Русизми набули ознак традиційних елементів української мови, особливо у сфері ЗМІ. Причини передусім історичні: "Витіснення української мови з багатьох сфер публічного спілкування призводило до нехтування її функціональними можливостями, до "завмирання" багатьох природних форм вираження, на зміну яким за умов потужного тиску зросійщення приходили форми спотворені, аж до так званого суржiku" [2]. "Державна машина стала вимагати вживання певних форм і забороняла вживати інші. Заборонялося вживати питомі українські форми – такі як "просвіта", "живе срібло", "тедзь" тощо. Натомість вимагалося вживати форми, штучно скопійовані з російської мови. За останні 65 років українська мова "збагатилася" на такі перли: "бліскавковідвід", "гірничорятувальний", "лікарняний лист", "марнославство", "моєленнєвий етикет", "община", "площа січіння", "показання свідків", "правляча верхівка", "променепереломлюваний", "швидкопусувний" тощо" [4]. Є причина й банальна, та від того не менш болюча: "Київське урбаністичне середовище створює психологічно комфортні умови для російськомовної частини населення і дискомфортні для тих, хто зберігає вірність рідній мові. Говорити українською в усіх ситуаціях міських контактів означає повсякчас долати опір мовного середовища. Можна сказати, що мовно-культурна атмосфера наших міст зробила російську мовою пристосування, а українську – мовою протистояння" [8].

Аспект другий – граматичний. Лексичні інтерфереми не такі підступні, як ті, що функціонують на рівні граматики. Граматичний суржик, тобто такий, що стосується будови мови (будови і форми слова, речення і словосполучення), небезпечний тим, що втручається у внутрішню систему мови. Подібне втручання дестабілізує основні закономірності функціонування мови, руйнує підвалини, на яких надбудовується вся складна структура загальноприйнятих мовних правил і законів. Не завжди пересічний глядач, слухач або читач може розпізнати граматичні інтерфереми, натомість щоденний суржик ЗМІ виховує в ньому недбалість до своєї мови. Прикладів граматичного невігластва українських ЗМІ може навести аж надто багато, тому зупинимося на найпоширеніших категоріях інтерферем.

Розповсюдженим недоліком, що спотворює українську так звану "ефірну" мову, є плутаниця з родом і чи-слом іменників. Якщо більшості журналістів вдалося запам'ятати українського собаку, який наполегливо відстоював і таки відстояв свій чоловічий рід попри варіативність вживання слова палуга, хоча більш природною є форма жіночого роду, тому ми досить критично ставимося до перекладу з російської "Клуб Білій Палуга". У нашому медійному просторі можна натрапити й на такі словесні витвори, як пани міністри (хоча малися на

увазі не представники панівного класу, а множина у звертанні безвідносно до класової належності (правильно панове); "невидимі чернила" (тоді як "чернило" середнього роду). На жаль, трапляються пригоди навіть із прикметниками, дієприкметниками, а саме зі ступенями порівняння – не всі журналісти можуть дати їм раду у своїх матеріалах. Тому й натрапляємо на: "версія законопроекту продуманіша та більш зваженіша", "щодня ситуація на ринку м'ясопродуктів стає краще", "хто з них найкраще".

До окремої категорії помилок, які мають масовий характер, можна зарахувати помилки, викликані несприйняттям українських закінчень і наголосів при відмінюванні різних частин мови та керуванні: "їм зацікавилися компетентні органи" ("ним"), "подякувати вас" ("вам"), "запобігти нещасних випадків" ("нещасним випадкам"), "приймати рішення по двом законам" ("по двох законах"), "коли малюку дати іграшку, він не вистачає" (в останньому варіанті абсурдність фрази можна розгадати тільки методом логічних розмірковувань: вочевидь автор цих рядків таким примітивним способом переклав рос. "ее хватает").

Периферійно все ще залишається форма кличного відмінка: "пан професор, як ви можете відреагувати на закиди" (потрібно "пане професоре"), "Віктор Андрійович, як ви прокоментуєте вашу заяву" (звичайно, треба Вікторе Андрійовичу). Часто російськомовні журналісти, які намагаються "підкорити" українську мову, припускаються помилки щодо відмінювання українських чоловічих прізвищ на -ко, тому дуже поширеними стали варіанти: "уряд Президента Ющенко", "група активістів звернулася до Віктора Ющенко", "експерту Андрію Коваленко вдалося довести непропустимість запропонованих заходів".

Незнання українських суфіксів і префіксів, чергування кореневих голосних зумовлюють появу таких покручів, як "релігіозна сім'я", "десять тисяч евакуйовано з місць катастрофи", "біблейські істини", "баночне пиво", "почнуться судороги в енергетичному секторі", "експозиція відкривається у центральному виставочному залі", "кубок Великого шлему" і т. д. (правильно було б мовити "релігійна", "евакуйовано", "біблійні", "банкове", "почне судомити", "у виставковій залі", "шолому") [10].

Викорінення "граматичного" суржiku в майбутніх журналістів є нагальною проблемою, проте можна прищепити лише потребу підвищувати рівень своєї освіченості, а не саму освіченість як таку. Варіантом мотивації до цього має стати постійне й наполегливе демонстрування та коментування прикладів недолугого користування професійною мовою.

Аспект третій – стилістичний. Як пише В. Костомаров: "Характеризуючи сьогоденний стилістичний смак, слід зазначити, що не просто насичення мови сумнівними словами і зворотами малюється його сутністю, але й загальна свобода, не просто зняття заборони, але принциповий допуск будь-яких у даному випадку відповідних засобів виразу у мові газет. Іншими словами, він (тобто смак) характеризується ставкою на змішання, суміщення, зчленовування будь-яких одиниць мови, на неоднорідність мовної форми спілкування, на гетерогенність кожного окремого тексту" [5]. Звичайно, така мішаниця не сприяє підвищенню рівня національної культури. Суржик розмиває стильові межі журналістських текстів, перетворюючи матеріали професійних мовців на "вуличну" балаканину. Йдеться про калькування російських словосполучень і приказок без ані найменшої натяку на милозвучність і багатство української мови: "йти на повідку" ("на мотузку", "сліпо

коритися"); "схоже на те, що цього разу Тимошенко побила горшки не тільки з командою, але й Президентом" (по-перше, рос. "похоже на" – укр. "здається, що...", по-друге, в українській фразеології б'ють горщики, глеки, макітри); "буйна уява" ("бурхлива", "пишна"); "розширити кругозір" ("світогляд"); "губа – не дура" (але ж у нас є такий прекрасний і влучний відповідник – "ласий на чужі ковбаси") і т. ін.

На жаль, наша білінгвальна дійсність породжує неприпустимі плеоназми у фаховому мовленні журналістів. Зайвим словом є той русизм, який першим спадає на думку (скажімо, під час прямих ефірів), і коли журналіст таки знаходить правильний український відповідник, то виходить таке: "депутати з усією статранністю розглядали законопроект...", "рішення було предвзятим упередженим..." і т. ін.

Суржик у журналістському тексті порушує функціонально-стильову систему, унеможливлює стилістичну диференціацію засобів вираження. У контексті стилістики варто говорити й про так званий "суржик для інтелігенції", тобто той масив лексики, який більшістю словарників уводиться до мовного обігу, проте за пильнішого аналізу все ж виказує свої стилістичні вади. Йдеться насамперед про використання синонімів: "радувати" (можна й "тішити"), жирне молоко (а є й такі варіанти "мастке", "масне", "ситне"), "жителі" (а чи не краще "мешканці") і т. ін. Звичайно, деякі питомо українські варіанти не є такими поширенім, проте кому ж братися за стилістичне збагачення, а подекуди – "опритомнення", нашої мови, як не журналістам.

Аспект четвертий – орфоепічний. Незважаючи на те, що мова – це звукова система, багато журналістів легковажать у поводженні зі звуком. У той же час В. Різун застерігає: "Звукова матерія мови має критичну точку впливу субстанції на зміст висловлювання. Як тільки звук спотворюється до невідзначення – губиться зміст, а спілкування стає неможливим". Журналісти ж регулярно забувають основні правила наголошення та вимови, тому й спостерігаємо такі мовні покручі, як: "товари ладарожчали", "лагодження з урядом", "Хельсінкі", "Чірнобиль", "ханьба", "міністерством рекомендустса", "ува^{га} світу" тощо.

Однією з найважливіших характеристик літературної мови є взаємодія писемного (книжного) і розмовного мовлення, проте українська мова не повністю відповідає цьому параметру. "Це засвідчує нинішній занепад культури українського мовлення, спричинений порушенням балансу у співвідношенні двох зазначених форм існування мови" [9]. Українська мова активно витісняється російською з побутової сфери усної комунікації, відсутність мовленнєвого середовища значно ускладнює процес оволодіння нею. "Нині процеси спонтанної й офіційної суржикізації настільки замулили живомовні народні джерела, що звертається у справі нормування літературної мови до усно-розмовної бази... слід із великом застереженням" [9]. Там, де журналіст втрачає пильність, з'являється "фекання" та "акання". Біда в тім, що незнання елементарних, первинних, правил української орфоепії більша частина медійних мовників не вважає за недолік.

П'ятий аспект – орфографічний. На щастя, орфографія найменш уражена суржиком у вимірі мовлення ЗМІ. Комп'ютеризація журналістського фаху дає змогу частково вирішити проблему правильного написання.

Підсумовуючи наведене вище, мусимо визнати, що маємо критичну ситуацію з поширенням суржiku в українській мові. Демократизація норм і лібералізація мовних законів неминуче провокує занепад літературної мови. ЗМІ набувають ознак не вихователів і пропа-

гандистів вищої культури, а стають смітниками нейкісної "низької" мови. Проникнення суржiku у фахову мову журналістів розхитує норми української мови, засмічує і лібералізує її. Суржик сприяє дестабілізації та розмиванню стилів, що у свою чергу провокує руйнування самої структури мови.

З лексико-семантичного та стилістичного рівнів суржик легко перекочував на рівні орфоепії та граматики, втрутivшись у мовну систему. Аналіз функціонування суржiku в аспекті кожної з норм дає можливість глибшого розуміння проблеми насиченості журналістського тексту інтерферемами, – у цьому й полягає практичне значення роботи.

Підступність суржiku виявляється в тому, що непрофесійний мовник не завжди може розібратися в наявності в тексті інтерферемних одиниць і конструкцій, а тому й беззастережно вводить їх до свого словника. А тут уже йдеться про загальну культуру аудиторії, яку частково покликані формувати ЗМІ.

Головною проблемою залишається непрестижність української мови в суспільстві. На думку Івана Дзюби, "якщо українська мова асоціюватиметься з ідеями та цінностями, що мобілізують суспільство для досягнення демократичних і гуманістичних цінностей, вона стане привабливішою і престижнішою більше, ніж цього можна досягти будь-якими конституційними кроками чи адміністративними заходами, – хоч і вони бувають потрібні" [2]. Відомі мовознавці Анастасія Мамалига та Ольга Пазяк теж говорять про обов'язковість наполегливої активізації процесу утвердження української мови. Вони вважають, що "важливим чинником у виробленні зацікавленого ставлення до української мови є створення доброзичливого психологічного клімату в процесах її утвердження. Потрібно зняти різні страхи, побоювання щодо критичного ставлення до спроб використання української мови у спілкуванні. Слід виховувати громадянську солідарність серед різних її носіїв щодо поширення цієї мови в суспільстві: ті з них, які краще володіють українською мовою, зобов'язані заохочувати тих, хто прагне опанувати мову, але або соромиться заговорити нею на початку спілкування, або слабше знає її" [6]. Мовне самовідчуття відродиться лише за умови чіткої національної самоідентифікації, проте й цю ідентифікацію у більшості наших сучасників потрібно наполегливо виховувати своїм прикладом, стійкою позицією та безапеляційними аргументованими переконаннями.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2005. 2. Дзюба І. Починаймо з поваги до себе. Статті, доповіді. – К., 2002. 3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. – К., 1999. 4. Караванський С. Пошук українського слова, або Боротьба за національне "Я". – К., 2001. 5. Линник Н. Вживання зниженої лексики у мові ЗМІ та її вплив на норми літератури. – www.nbuu.gov.ua. 6. Мамалига А., Пазяк О. Зміни у лексиці й термінології нашої доби // Українське народо-знавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків. Міжнародні науково-практичні читання. – К., 2002. 7. Мацюк Р. Суржик для інтелігенції: довідник з історії найновішого поступу 1998–2001. – Л., 2002. 8. Масенко Л. Мова і політика. – К., 1999. 9. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні (Соціопсихологічні чинники формування) // Дивослово – 2001. – №10. – С. 7–10. 10. Масенко Л. Слово писане – слово мовлене // Дивослово. – 2003. – № 2. – С. 22–24. 11. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посіб. – К., 2001. 12. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. – К., 1993. 13. Сербенська О. Суржик: "низька мова", безлад чи мовна патологія? // Мовні конфлікти та гармонізація суспільства: Матеріали наук. конф. 28–29 травня 2001 р. – К., 2002. 14. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарєва. – К., 2001. 15. Флаер М. Суржик: правила утворення безладу // Критика. – 2000, червень – С. 16–17. 16. Яцимірська М. Культура фахової мови журналіста. – Л., 2004.

Надійшла до редакції 24.02.06

АКТУАЛЬНІ МОВНІ ПРОБЛЕМИ ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК 070:351.858(159.946.3)

В. Лизанчук, д-р філол. наук, проф.

НАЦІОНАЛЬНО-МОВНА СВІДОМІСТЬ ЖУРНАЛІСТА – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

Проаналізовано, осмислено проблему усвідомлення журналістами себе як важливої частини української спільноти, оцінки себе як носія національних, морально-духовних цінностей народу – велими важливих чинників сучасного стандарту професійної журналістської праці.

It is analyzed the problems of consciousness of journalists as a significant component of the Ukrainian association, their appraisal as a transmitter of national, moral and spiritual values of the people – the important factors of the modern professional journalistic activity.

Відзначення всесвітнього Дня свободи преси в 2005 р. збіглося із знаковим числом – 100 днями нового Президента України. І журналісти, і політичні та громадські діячі, журналістикознавці підкреслювали, що ситуація із свободою ЗМІ в Україні поліпшилася після кримінального, корумпованого розгулу, який набрав найбрутальніших, найзловісніших обертів перед і під час виборів Президента України восени 2004 р. Тоді високі поняття честі, совісті, національної гідності, елементарної порядності в людських стосунках відверто підмінювалися вільно конвертованою валютою, за яку все продається й купується. Цинізм, брехня були методом політики багатьох найвищих державних "керманичів", аморальність просякнула чимало засобів масової інформації. Тому не було підстав констатувати, що свобода слова в Україні стала сподіваною, бажаною передумовою прискорення духовної інформаційної мобільності української нації. Свобода слова у період кучмівського режиму оберталася свободою низьких стандартів, огульним порушенням принципів і функцій діяльності ЗМІ. Це також є однією з причин, що досі в Україні немає єдиного національного інформаційного простору, як, до речі, і єдиного українського культурного простору.

У цьому контексті реалістичні слова сказав Президент України Віктор Ющенко 3 травня 2005 р. З одного боку, він називає аксіомою існування вільних ЗМІ в Україні, однак вважає, що в країні повинна пройти серйозна дискусія стосовно нинішніх стандартів журналістики. "Одним із гасел Майдану була свобода слова. Майдан звільнив журналістів", – відзначив президент і підкреслив, що сьогодні перед українськими журналістами стоять серйозні виклики, адже Майдан поставив високу планку відносно демократизації суспільства й професійних стандартів. В. Ющенко висловив упевненість, що суспільству вдасться пройти це випробування.

Крім цього Президент відмітив важливість функції медіа "бути неупередженим і чесним контролером дій влади". "Безумовно, преса виконує роль четвертої влади, але ми повинні бути єдині в одному: в захисті національних інтересів" [13], – заявив він.

Дискусія щодо стандартів української журналістики, до якої закликав Президент Віктор Ющенко, триває. Попуті її дещо раніше розпочала головний редактор газети "День" Лариса Івшина. В інтерв'ю Інтернет-виданню "Телекритика" (www.telekritika.kiev.ua) вона сказала: "Помаранчева революція сама по собі не є помахом чарівної палички, яка приведе нашу розтерзану протиріччями та різними неблаговидними справами журналістику – через місток – у гарне майбутнє. Цей міст необхідно побудувати...". На її думку, потрібно створювати умови для появи авторитетних журналістів і політиків, яким можна довіряти. І вони зростатимуть у справжній боротьбі, а не виникатимуть за політичними замовленнями. А тепер, зазначила Лариса Івшина, відбувається

імітація. Насправді потрібна відкрита розмова про те, що відбувається в нашій журналістиці. Рівень антисанаторії в журналістиці такий, що загрожує загибеллю всьому організму. Потрібно казати правду – не ту, коли кажуть: у кожного своя правда. Ми знаємо, що існують об'єктивні речі. Ось про них і треба говорити. У ході відкритої внутрішньої дискусії. Ми не можемо сьогодні розраховувати на політиків. У них на журналістів свої плани. Нині немає таких політиків. Вірніше, вони є, але вони не мають достатніх ресурсів, аби сприяти створенню нової журналістики [13].

Погоджуючись в основному з думкою Лариси Івшиної, підкреслюємо, що фундаментальною основою нинішніх високих стандартів журналістського професіоналізму має бути українська національна свідомість, висока моральність і духовність, патріотизм і громадянська мужність.

Важливе надбання українців – вибрана впродовж століть незалежність, демократизація суспільства, політичний та ідеологічний плюралізм без глибоко продуманого, прозорого механізму контролю, захисту, регулювання перетворюється на непримиренну протилежність: з одного боку, – демократичний принцип свободи слова, вибору, діяльності ЗМІ, а з іншого, – нехтування українськими національними інтересами, яке може привести до повної втрати незалежності: психологічної, духовно-моральної, культурної, економічної, державної.

Національний, самобутній інформаційний простір є запорукою стійкості, незалежності держави. Адже людські спільноти творяться мережами інформаційних комунікацій, через які передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. Національна мережа засобів масової комунікації – це один з "трьох китів", на якому базується державна самосвідомість, поряд з національною інтелігенцією та національною політичною елітою. Відповідно, політична еліта забезпечує умови (комунікативну мережу) для донесення до громадськості результатів праці інтелігенції. У сучасних умовах вирішальна роль у творенні людських спільнот належить телебаченню, газетам, радіо, літературі для масового читача, аудіо й відео, а також сфері діловодства.

Однак, слушно підкреслює кандидат історичних наук Василь Балушок, в Україні дуже слабка система комунікацій – "свостідна мережа судин, якими кров – інформація – пульсує від виробників української продукції до ті споживачів. Звісно, у нашій країні є мережа засобів масової комунікації, дуже потужна. Тільки не українська, а російська" [2].

Отже, наші національні судини забиті таким-от "холестерином" (В. Балушок). Де вже через них пробитися до громадськості з правдивими історичними дослідженнями чи з різновидами національного мистецтва, новинками вітчизняної науки чи педагогічної думки. Усе це, звісно, не вивірюється, а осідає на полицях бібліотек

чи архівів. У "мозку" складається враження, що він працює марно, а громадяни в більшості не знають, що відбувається в їхній країні. "Більше того – "холестеринова" мережа у так званих "розважальних" текстах, радіо- і телепрограмах щодня невтомно переконує нас, що наша рідна Україна за своєю природою недолуга, люди – розяви й ледарі, нездатні до самостійного життя, отож і країні, і людям-невдахам не обйтися без опіки. Опікуватися, звісно, є кому. У цьому контексті високим професіоналізмом володіє Росія. Утім про ці маніпуляції із свідомістю людей також мало кому відомо: судини такої інформації не доносять. Світовий досвід свідчить, що в умовах безпосереднього сусідства новоутвердженних націй з колишніми метрополіями витворити власну мережу інформаційних комунікацій, відмежовану від старої "покровительки", можна тільки використавши мовну відмінність. Маємо переконливі приклади Ірландії та Білорусі, які так і не звільнілися остаточно з-під впливу метрополій. На відміну від американських колоній Англії та Іспанії, яких від "покровительок" у часи здобуття незалежності відокремлювали Атлантичний океан, поряд з Україною – брутально сильна Росія, яка ну нікак не полішає великороджавницьких намірів. Тому всі регіони України, в яких переважає російська інформаційна комунікація, як пилососом, всмоктуються в орбіту московського впливу. "Українські, але російськомовні засоби комунікацій (включаючи сферу діловодства), привчаючи людей до споживання російськомовної продукції, прокладають цій продукції шлях із Росії в Україну. І групи населення, виключені зі сфери української мови, й досі залишаються майже повністю включеними до сфери дії російського інформаційного поля. А воно дуже потужне і виховує своїх споживачів спрямовувати свої інтереси на Росію і саме з нею пов'язувати свої сподівання на майбутнє" [2].

Безперечно, самостійна, вільна особа, її громадянський, державницький дух, всеобщий моральний розвиток можливий лише в національно-культурному і високодуховному середовищі, за межами брехні, лукавства, насильства, зневаги, асиміляції. Воля здійснюється в Духові, а Дух – у національному Слові, яке покликане служити насамперед порозумінню, злагоді, об'єднанню, інтеграції української людності, будівництву та утвердження соборної, незалежної, демократичної української України. Адже повноцінно Українська держава може бути тоді, коли з допомогою ЗМІ синтезує в собі національно-культурні, політико-ідеологічні компоненти на засадах високої моралі й духовності.

Підкреслюємо, що після національної революції, яку називають Помаранчевою, створилися умови для вироблення в суспільстві сучасної філософії свободи слова, професійної незалежності журналіста, утвердження високоморальних стандартів функціонування засобів масової інформації. При цьому треба враховувати, що нині протистоять два погляди щодо покликання ЗМІ, журналістського слова: "американська полягає в тому, що ЗМІ – це винятково економічні товари, і, отже, концентрація чи розширення власності мають підпадати під дію лише загального антимонопольного законодавства. Більшість опонентів у Європі намагаються захищати іншу точку зору: ЗМІ представляють собою особливий культурний і демократичний ресурс і повинні бути захищені як такі" [12, с. 17]. На жаль, у більшості ЗМІ України вважають, оцінюють інформацію, журналістське слово лише як товар – не інакше, не дбають, щоб газетний матеріал, теле- чи радіопередача були насичені українською гуманістичною життєстверджуючою ідеєю, переважно пропагують "естетику зла". Тільки свобода слова, яка не є синонімом безвідовідальності, хамства, зневаги до національних інтересів

українців, їхньої мови, культури, духовності, може створити моральні правила гри, професійні стандарти, за якими виграватиме все суспільство, усі громадяни України. Українська держава, що існує на власних етнічних землях, не може бути маргінальною, а тільки – традиційно національною, що створює також належні умови для розвитку національних меншин.

Щоб свобода слова працювала на розбудову української України, на духовно-національне збагачення всяких сущих у ній, потрібна політична воля законодавчої, виконавчої і судової влад, державна економічна підтримка тих засобів масової інформації, які сприяють розвиткові та зміцненню української України. Свобода слова мусить бути законодавчо не лише окреслена, а й забезпечена, щоб політичні узуратори не обмежували його добротворчу енергію, активно розвивали кращі традиції демократизму, а не свавілля, політичний розбій чи антиукраїнське ідеологічне піратство.

На превеликий жаль, чимало політиків, у тому числі депутатів і журналістів, користувалися та ще й нині не всі відмовилися від колишньої комуністичної цинічної лексики. Слово ще не стало реальним морально-духовірним началом у життєдіяльності людей. Ми були і є свідками, навіть більше – учасниками аморального процесу знецінення слова, варваризації інформаційного простору в Україні, маємо справжній апофеоз т.зв. "ненормальної лексики".

"Коли більшовицькі кремлівські лідери вирішили покласти край українському духовному відродженню, до столиці України був посланий Молотов, – зазначав Олексій Братко-Кутинський. – Не скидаючи шапки, він вийшов на трибуну і покрив відбірним матом весь український провід, що зібрався вершити подальшу долю України. Цей вчинок Молотова викликав шок, розгубленість, відчай. Слухачі були повністю деморалізовані, що полегшило присланим з Москви чекістам і місцевим негідникам досить легко розправитися з урядом і партійним керівництвом України. За короткий час вони були роз'єднані, ошельмовані і постріляні" [3, с. 107].

У сучасних умовах особливо загострилися дві світові тенденції: а) глобалізація (економіки, торгівлі, інформаційних процесів тощо) і б)renaціоналізація світу, тобто духовне й національне відродження народів і народностей, творення їхніх нових держав. Однак вектори цих тенденцій "не лише не збігаються, а часто є протилежними за дією, за національними інтересами держав, особливо колишніх метрополій і колоній, – підкреслив професор С.Й. Вовканич. – Відсутність рівнопартнерського діалогу не сприяє виникненню синергетичного (додаткового, спільнодіючого) ефекту співпраці світової спільноти" [4]. Це яскраво видно на прикладі ставлення Росії до України. Прикро про це писати, але Росія за будь-яких умов намагається утримати Україну у своїх лабетах, духовне каліцтво українців триває. Нинішнє тотальне російщення органічно переплелося з глобалізацією, яка призводить не лише до американізації, а й – африканізації України, нівелляції національного життєвого середовища.

"Я маю бабусь – на Луганщині і Волині, а сама живу в Києві. Тому точно знаю, що немає різниці між нами, українцями, – підкреслює Віра Орлик. – Протидії заходу і сходу нема, просто інколи двоє хороших людей не розуміють одне одного. І це не війна, а лише небажання розуміти і поважати точку зору іншої людини. Річ не в мові спілкування, а у ставленні до неї, у повазі й любові до рідної української. Чому замість того, щоб об'єднуватися, ми боремося самі із собою. Ми пошкоджуємо частинки власного тіла замість того, щоб його лікувати, і стаємо слабкими; ми руйнуємо себе ізсер-

дини. Ми не можемо зрозуміти, що Україна – неподільна, що кожне найменше селище по обидва боки Дніпра створює її самобутність. І я щаслива, що живу в Україні, такій бідній і такій багатій..." [11].

Аморальними, злочинними є перепони на шляху повернення української мови в Україні до свого природного стану функціонування, в якому вона уже була б, якби не чужі й доморощені асимілятори. Швидкість і оперативність, з якою Росія здійснила окупацію нашого інформаційно-культурного простору, забезпечили два чинники: асиміляція населення на сході країни, що зруйнувало мовний кордон із Росією, і проросійська орієнтація влади.

Новітні асимілятори через ЗМІ наполегливо поширяють міф про лінгвістичну близькість української і російської мов, мовляв, природно, що російська мова для українців є рідною. Якоюсь дивною однобокістю характеризується ця "блізькість" – лише на користь Москви. Але погляньмо на таблицю "Лексичні відстані мов", що в лінгвістичному музеї Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Що бачимо? Українська мова відрізняється від польської на 30%; від болгарської – на 32%; від чеської – на 36%; від російської – на 38%. Отже, причина засилля російської мови в Україні не в лексичній близькості, а в політиці, метою якої є вигублювання українського етносу, недопущення розквіту української України. Питання "бути чи не бути українській мові", "національному інформаційному просторові" означає "бути чи не бути українській Україні". Тому таке гостре мовно-культурне протистояння в Україні, яке підживлюється багатьма ЗМІ, працівники яких ігнорують національними, загальнолюдськими, морально-етичними стандартами професійної праці.

Збереження і розвиток української мови, культури, духовності є основою безпеки української нації. На її захист мають бути спрямовані охоронні дії органів державної влади, засобів масової інформації, громадських, політичних органів, кожного жителя України. Адже людина виступає не планетарною особиною, планетарним громадянином, а конкретно-історичною, національно-культурною індивідуальністю.

На жаль, в Україні багато керівників ЗМІ, чимало високих посадовців з оточення нинішнього Президента і Прем'єр-Міністра, значна частина депутатів Верховної Ради досі не усвідомили, що українська мова – це генетичний код української нації, який поєднує минуле з сучасним, інтегрує її, програмує майбутнє й забезпечує буття нації у вічності. Яскравим прикладом їхнього байдужого, нігілістичного ставлення до української мови є проект указу Президента "Про захист прав громадян на використання російської мови та мов інших національностей України". Відомо (а може ті, хто пише укази Президентові України, не хотять про це знати?!), що за майже 350 років панування Московії над Україною було видано 479 циркулярів, указів, розпоряджень, спрямованих не на захист, а проти української мови, на її знищенння. Це привело до зросійщення, морально-духовного каліцтва мільйонів українців. Дискримінаційне становище, в якому опинилася українська мова внаслідок її упослідження російськими колонізаторами впродовж століть, сьогодні декому з ешелонів вищої влади дуже кортить за консервувати. Будучи секретарем Ради національної безпеки і оборони України, П. Порошенко на всю Україну заявляв про необхідність російськомовних груп навчання у ВНЗ (ніби на Сході й Півдні конституційне право студентів-українців на навчання українською мовою задоволене). А ще йому потрібний спеціальний телевізійний канал для російськомовних (ніби всі теперішні телеканали не є російськомовними).

Проект указу Президента спрямований не на захист прав громадян на використання російської мови, яка проникла в Україні в щонайменші шпарини, а на захист прав і росіян, і зденаціоналізованих українців, тобто малоросів, хто волів би загалом не володіти та не користуватися в Україні державною українською мовою (А. Погрібний). Отже, йдеться про санкціонування офіційної двомовності (тобто одномовності – російської), надання російській мові в Україні статусу офіційної (тобто державної) і творення передумов для занепаду української мови в Україні. На це спрямований також проект Закону про мови головного соціаліста О. Мороза. "Цілять справді у кореневу систему, де немає першорядного чи другорядного, бо все велике, – зазначає Борис Олійник. – І паспорт, з якого викреслили як "релікт тоталітаризму" позначку національності. І сегментована церква, де в самому православ'ї маємо чотири сегменти, і один із варіантів майбутньої регіоналізації, за якою чітко вгадується федералізація" [10]. Єдиний серед комуністів в Україні Борис Олійник підкреслює, що "треба не забувати, чиого ми роду, бо інколи складається враження, що деякі мої колеги бояться назвати себе українцями – видно, давить ще 37-й рік, де всіх, хто любив своє обзвивали націоналістами. Але ж нормальний націоналізм – це патріотизм. Нормальний націоналізм – це здорове начало. Якщо своїх не любиш – ніхто не повірить, що ти любиш інший народ. Антипод патріотизму є націонал-шовінізм" [9].

Але так не думає переважна більшість комуністів в Україні разом з прогресивними (Н. Вітренко) і звичайними (О. Мороз) соціалістами, соціал-демократами об'єднаними, регіоналами, союзниками Костусєва, а також чимало свіжоспечених "помаранчевих" чиновників. Вони зовсім не розуміють, що чужа інформаційна агресія нав'язує нині українцям чужі ідеали та інтереси; асіюлогічна агресія нав'язує менталітет чужих держав і їхніх народів; агресія культурна нав'язує чужі звичаї, мову, психологію. Ці та інші форми агресії спрямовані на те, щоб усі українці остаточно втратили національні морально-психологічні засади рідної мови, культури, духовності, щоб назавжди було знищено українське життєве середовище, національний мікро- і макросвіт, щоб не дати утвердитися українській Україні.

До найтипівіших форм зовнішньої інформаційної агресії належить масове завезення з Росії в Україну досить дешевих (у порівнянні з вартістю українських) російськомовних газет, журналів, відео- та аудіокасет, заполонення українського ефіру російськими телерадіопрограмами, насичення українського побуту чужоземною (російсько- і англомовною) "масовою культурою" (агресивною, цинічною, насильницькою, порнографічною). До внутрішніх форм агресії належить заснування і видання в Україні дуже великої кількості (у порівнянні до потреб росіян, які є громадянами України) російськомовних газет, журналів, книжок, засилля російськомовних теле- і радіоорганізацій, а також демонстративне ігнорування, зневаження української мови, культури, духовності багатьма працівниками – від найвищих до найнижчих владних структур. На це негативне явище також звернула увагу 13-річна дівчинка Анна Вакуленко із с. Михайлівки Олександрійського району Кіровоградської обл., яка в листі до редакції газети "День" запитує: "Чому народні депутати України виступають на сесії російською мовою, чому більшість телепередач, газет російськомовні; чому сільська інтелігенція не передплатає газети й журнали, обмежується лише маленькою газеткою з програмою ТБ, а їхні диспути зводяться тільки до обговорення "Вікон" Нагієва; чому відсутній українськомовний сектор Інтернету; чому, купуючи книжечку

про тварин рідною мовою для молодшого братика, я заплатила 18 гривень?.." (День, 2004, 7 квіт.).

Зрозуміло, що люди, які вирішили стати провідниками українського суспільства, мають бути з твердою воною та послідовними у своїх національно-моральних переконаннях. "...Чому б політикам і чиновникам не продемонструвати свою непохитність та принциповість і, незалежно від ситуації, розмовляти рідною мовою? Це, крім іншого, сприяло б і вдосконаленню вимови та скороченню часу для перекладу думок на потрібну мову" [7], – підкреслює Сергій Мекеда з Київської обл.

Мабуть, ніхто не буде отак зразу дискутувати з народним депутатом України Володимиром Гошовським з Харківщини, який стверджує, що "можна говорити російською і широко любити Україну" [5]. Таких прикладів є багато. До того ж в Україні не переслідують за спілкування російською, івритом, китайською або іншою мовою. Чим більше людина знає мов, тим вона є освіченішою. Але після століть зневажання, приниження, переслідування, заборон української мови і примусового російщення українців національно свідома державна еліта мала би своїм прикладом виховувати повагу, любов до державної української мови, як це роблять в Росії, Польщі, Ізраїлі, Франції..., а не закликати консервувати аморальну ситуацію, тобто зросійщеність мільйонів українців, не відтворювати нав'язану царським і комуністичним режимами малоросійську, хахлуйську психологію. Дивно, що народний депутат України В. Гошовський протиставляє патріотизму і націоналізму. Ці поняття взаємозалежні: високий дух націоналізму випливає із справжнього патріотизму, щирий патріотизм живиться гуманістичним націоналізмом. На жаль, цього не розуміє чимало працівників ЗМІ. Патріотизм і націоналізм єдиний, одухотворений морально-психологічний стан людини – українця, єрея, німця, росіяніна, поляка, японця...

Переконаний, що саме за таке відчуття патріотизму і націоналізму були покарані земляки народного депутата України В. Гошовського. "1951 (!) року за вироком закритого судового засідання розстріляли 33 студентів Харківського університету за ... відмову складати іспити російською мовою, 800 – репресували; так, нізащо, загубили життя юних обдарувань, словнених кращих сподівань. Ось у який спосіб Харків став "руським городом" [1]. А нині народний депутат України В. Гошовський дуже вболіває, щоб не було "насильницької українізації освіти", бо це, мовляв, "порушення прав людини". Невже добродій В. Гошовський не знає, що модель світу задається мовою. І якщо людина говорить російською мовою, то рано чи пізно вона стає росіянином за глибинними зasadами психіки. Щоб відтворювати, успішно формувати українську свідомість, то передусім необхідне становлення, утвердження національної культури, а вона народжується, виникає, розвивається на цілісній мові. Тому надто важливими є нині є думки відомого демографа Артура Вірта, який справедливо переконував у тому, що синдромами занепаду нації є зменшення народжуваності в країні, еротизація мистецтва, схиляння перед чужим і занепад національної мови. Подібну, ситуацію, на жаль, спостерігаємо в Україні. Наприклад, вірус російщення уже проник у найдальші гірські села Західної України, де на весіллях витанцюють під Машу Распутіну, м'ясоєдовську, низькопробну попсу "целуй меня везде".

Відомий мовознавець, член-кореспондент НАН України, автор книжки "Українська мова і мовне життя світу" Орест Ткаченко визначає нинішнє становище української мови як близьке до кризового, оскільки вона не стала не тільки мовою загальнотериторіального поширення, як це мало б бути де факто відповідно до її державного статусу, – її не можна віднести до мов загаль-

ноетнічного поширення, оскільки на Сході значна частина українців вживає російську в побутовому спілкуванні.

Для того, щоб українська мова, як і інші державні мови, досягла рівня загальнотериторіального поширення, необхідно шляхом відповідної мової політики, що її впроваджує керівна еліта, засоби масової інформації, синхронізувати мовний розвиток Західної і Східної України, тобто українська мова має стати мовою загальнотериторіального поширення не тільки на заході, а й на сході. Лише після цього вона зможе стати й мовою міжнаціонального спілкування в Україні, отже, стати мовою загальнотериторіального поширення, як це властиво абсолютній більшості державних мов інших країн.

Боротьба за українську мову – це боротьба за майбутнє життя українців. Утвердживши в Україні українську мову – збережемо Україну як європейську націю, піднімемо в кожного українця дух національної свідомості. Адже мова – дім нашого буття, категорія духовна, світоглядна, націєтворча, – це матеріалізована свідомість, яка є основою формування і утвердження морально-психологічного явища – україноцентризму.

Кожний із журналістів, який сповідує високі професійні стандарти, усі інституції (державні й недержавні) покликані пропагувати й утверджувати в народній свідомості переконання україноцентризму, сутність якого визначається категоріями патріотизму, національної гідності, поваги громадян до України, цілеспрямованою працею задля добробуту і всебічного розвитку всіх життєвих сфер, необхідністю розглядати всі політичні події у світі та в Україні крізь призму національних інтересів України, її духовних і культурних цінностей, потребою обстоювати добре ім'я та рівноправність України у світовому спілковаристві. Щоб вижити, міцно стати на ноги, досягнути благополуччя, українцям за будь-яких обставин обов'язково треба вирватися з морально-психологічного рабства чужих думок, звичаїв, традицій, облудної комуністичної химери, утверджувати українську мову, національну свідомість, а не консервувати малоросійство, не розвивати хахлуїство.

Йдеться не про будівництво "китайської стіни" між Україною та Росією, приниження чи ігнорування російської мови і культури, мов інших національних меншин в Україні, а про відродження і піднесення пониженої, поруйнованої, упослідженій української мови, культури, духовності. То ж нехай ніхто не заважає зросійщеним українцям реалізувати своє природне право повернутися до національного джерела, до національного буття. "Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов'язків, не може бути робітником пера" [8, с. 24], – підкресловав Іван Огієнко. Український журналіст мусить глибоко вірити в те, що пише для газети, говорити по радіо, показує по телевізору, усвідомлюючи свою моральну, громадянську відповідальність за усне чи писемне слово, за кожну думку, за кожне твердження. "Особа, яка добре не знає своєї літературної мови, яка глибоко не збагнула свого національного обов'язку й яка не усвідомила собі потреб своєї нації, – не сміє бути журналістом та взагалі працівником пера" [6, с. 314, 315], – наголошував К. Костів. Надто категорична думка, але небезпідставна, і нині досить актуальна, коли йдеться про складники українського стандарту журналістської праці.

Україна – не єдина у світі країна, яка потерпіла й нині терпить від імперіалізму чужого слова. Однічна боротьба Правди і неправди, Добра і зла й тепер ворохобить життям. З глибини століть закликає нас великий князь Володимир Мономах "не хулити розмовою, гнів подавляти, помисел чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла Господа ради". Дуже важливо повернути до-

віру до слова й побороти руйнівний скепсис у суспільстві. "Бо принцип довіри до слова є зараз визначальним у розбудові України", – підкреслив Віктор Ющенко в листі до керівників засобів масової інформації. Повноцінно жити і правильно будувати – значить користуватися правдивою інформацією. Державотворення повинно здійснюватися на фундаменті, який залучається правдивим словом у книжці, газетній статті, радіо- і телепередачі та сприяє процесам національної ідентифікації й самоідентифікації, утвердженням почуття українського громадянина-патріота. Як оцінювати журналістські матеріали на четвертий день після інавгурації Президента, у яких "борці за свободу слова" обурювалися тим, що ще нічого не зроблено для "улучшення життя трудящихся"? Яка мета таких публікацій?

Тому будь-яка інформаційна діяльність, що торкається інтересів і потреб тієї чи іншої людини або українського суспільства загалом – незалежно від того, чи стосується вона соціальних проблем, політики, культури, економіки, – повинна базуватися на високих професійних стандартах (принципах), бути спрямована не тільки на інформування своєї аудиторії, а й на формування високих моральних якостей, національної свідомості, громадянської гідності. Інформування глядача, слухача й читача має ґрунттуватися не тільки на правді, а й на турботі про духовний стан людини й суспільства, що включає розкриття позитивних рис української ментальності, національних ідеалів, а також боротьбу з розповсюдженням зла, гріха, пороків. Засоби масової інформації не повинні пропагувати насилия, ворожнечу й ненависть, національний, соціальний і релігійний розбрат, а також гріховні людські інстинкти, хоча б заради

комерційних інтересів. Працівники ЗМІ, які володіють потужним впливом на аудиторію, несуть моральну відповідальність за виховання людей, особливо молодого покоління і дітей. Постійне злорадство, кепкування над вадами української ментальності породжує почуття невпевненості, загнаності, пессимізму, ущербності. Не применшуючи, не забілюючи негатив, потрібно підносити, пропагувати шляхетні, геройчні, патріотичні, жертвенні риси українців. Дивитися на істинне треба істинно, міряти велике належить великими мірками. Українська нація цього варта, вона дотримується принципів гуманності, толерантності, поваги до інших націй, їхніх культур, але на своїй землі вона має природне право бути повноцінним господарем. Цьому активно сприяють ті журналісти, які дотримуються високих професійних стандартів, що базуються на моралі, духовності, українській національній свідомості.

1. Албул С. Студентів Харкова розстріляли за відмову складати іспити російською мовою // Молодь України. – 2000. – 28 верес.
2. Балушок В. На стороні нації – власні комунікації // Україна молода. – 2005. – 25 трав.
3. Братко-Кутинський О. Феномен України. – 1996.
4. Гошовський В. Не треба плутати патріотизм і націоналізм // Голос України. – 2004. – 12 жовт.
5. Костів К. Моральні й етичні засади журналіста // Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989–1990.
6. Мекеда С. Наскільки українські політики є українськими // День. – 2003. – 10 жовт.
7. Оаєнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів, 2001.
8. Олійник Б. З українцями не можна довго жартувати // День. – 2005. – 17 черв.
9. Олійник Б. Наша доля – в наших руках // Літературна Україна. – 2005. – 9 черв.
10. Орлик В. Я – українка // Голос України. – 2004. – 29 жовт.
11. Хел Гіла. Свобода слова та інформації в засобах масової інформації в Європі // Журналіст України. – 2001. – № 3.
12. Денисенко В. Зміни є застереженнями // День. – 2005. – 6 трав.

Надійшла до редакції: 22.02.06

Ю. Єлісовенко, канд. пед. наук

ІНТОНАЦІЙНА ДИФЕРЕНЦІЙОВАНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО, АНАЛІТИЧНОГО ТА ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕЛЕ- І РАДІОМОВЛЕННЯ

Розглянуто проблему диференційованості (визначеності) основних елементів інтонації в різних видах теле- і радіомовлення. Інтонація в кожному з них осмислюється як частина існуючих професійних стандартів мовлення. З метою порівняння та уточнення інтонаційних відмінностей подано таблицю інтонаційних параметрів у різних видах теле- і радіомовлення.

It is studied the problem of definiteness of the main elements of intonation in the different types of television and radio broadcasting. The intonation in every of them is studied as a part of professional standards of broadcasting. Aimed at comparison of intonation differences it is presented the table of intonation parameters in different television and radio broadcasting.

У минулому столітті справедливо вважалось, що мовлення дикторів радіо й телебачення є зразково-показовим, а тому для пересічних громадян може бути прикладом, гідним наслідування. Чи є таким мовлення сучасних професійних ораторів українського телебачення і радіомовлення?

Демократичні й гуманістичні процеси, що відбуваються впродовж останніх 15 років у нашому інформаційному просторі, звичайно, мають свої позитивні й негативні наслідки, що позначились не тільки на долі українського телебачення і радіо, а цілком закономірно й на долі України. До надбань, пов'язаних із цими процесами можна віднести свободу слова, що панує тепер не тільки в ефірі, а й у державі в цілому, упровадження професійних стандартів журналістики, які зміни в інформаційному мовленні. До втрат – послаблення вимог до журналістів, що виходять в ефір, стосовно бездоганного володіння ними українською мовою. Як наслідок цього – засмічений мовними покручами ефір, щоденне тиражування мовних помилок, катастрофічний рівень культури і техніки мовлення не тільки на телебаченні й радіо, а й в українському суспільстві в цілому. Не дивно, що своє брутальне ставлення до державної мови демонструють і представники влади, призначаючи на високі державні посади лю-

дей, які не володіють і за таких умов ніколи не будуть володіти державною мовою.

Незважаючи на ті негаразди, що мають пряме відношення до державної мови, існує ще й низка проблем, які очікують свого наукового розв'язання. До них належить і питання інтонаційної диференційованості інформаційного, аналітичного та художньо-публіцистичного теле-, радіомовлення. Особливо гостро воно постає перед молодими журналістами, що починають свій творчий шлях у телеві радіожурналістиці. Проблема загострюється також через те, що практично немає прикладів бездоганного професійного мовлення, тобто професійних зразків якості та мовленнєвих стандартів. Недостатньо, на жаль, яскравих професійних ораторів на українському телебаченні й радіо, які б щодня демонстрували зразки публіцистичного, аналітичного та інформаційного мовлення. Часто буває так, що цілком професійному журналістові бракує якихось навичок – чи правильного фонакційного дихання, чи аритмії голосних і приголосних звуків української мови, чи дикції, чи орфоепії. Але, як відомо, останнім щаблем у справі оволодіння культурою мовлення, як власне й у мовленнєвій діяльності, є та доцільна, адекватна цілям і змісту, отже, і відносно диференційована інтонація, якою озвучується будь-яка думка.

© Ю. Єлісовенко, 2006

УДК 31'342.9:621.397.13;534.86

Науковому осмисленню означені проблеми, жаль, приділяють недостатньо уваги, хоча в українському мовознавстві різними аспектами проблеми інтонації займалися відомі вчені. Це Д. Баарнік – інтонації усного мовлення та монологічного, І. Борисюк – інтонації риторичного запитання, П. Коструба – інтонації висловлення, В. Кузьмичова – інтонації як важливого елементу культури мови, Д. Ревуцький – інтонування живого мовлення, М. Стельмахович – інтонаційні барви усного мовлення. До проблем інтонації звертались у своїх працях також А. Багмут, М. Жовтобрюх, І. Качуровський, А. Мамалига, Г. Олійник, В. Різун, В. Русанівський, М. Пентилюк, А. Ткаченко, Л. Шевченко, І. Ющук. Ними сформульовано певні дефініції інтонації, викримлено низку елементів, з яких вона складається, простежено зумовлені синтаксичними відношеннями зв'язки інтонації з текстом. Проте інтонаційний склад професійного журналістського мовлення та його диференційованість до цього часу не були предметом наукового дослідження, принаймні авторові вони невідомі.

Отже, метою цієї статті є теоретичне осмислення інтонаційної диференційованості інформаційного, аналітичного та художньо-публіцистичного мовлення в телеві радіожурналістиці.

Звичайно, існує нагальна потреба продовження досліджень інтонаційних барв кожного з означених вище жанрів. Проте порівняльний аналіз інтонаційного складу мовлення дасть можливість означити інтонаційні параметри кожного з досліджуваних видів (жанрів) мовлення, створити певні професійні стандарти, а разом з цим віднайти ключ до оволодіння професією наступним поколінням журналістів.

Переважна більшість мовознавців цілком логічно виводить дефініцію поняття "інтонація" з першоджерела – латини. При цьому здебільшого подають єдиний переклад – "голосно вимовляю" та не вдаються в подробиці етимології латинського відповідника, не звертаючи увагу на префіксальну його частину "in", яка цілком імовірно колись могла бути й прийменником – "в". Тому латинське "intono", крім "голосно вимовляю", має ще одне, можливо, соголосне основному цієї лексичної одиниці значенію – голосно вимовляти в тон, адекватно змістові висловлюваної думки. Принаймні адекватність не викликає жодних сумнівів, якщо йдеться хоча б про мінімальну мовну структуру. Тут, звичайно, можна говорити про сукупність "адекватностей" не тільки змісту думки, а й мети, інтелекту, характеру, психологічного стану, обставин, мотивів, настрою, статусу, ставлення, місця, часу та ін.

Учені-мовознавці майже одностайно визначають компоненти чи елементи інтонації. До них відносять: мелодику, ритм, тембр голосу, паузи, а також фразовий, логічний і емфатичний наголос. Спостерігається певна логічна структість у визначені сутнісних характеристик кожного елементу та його функціонального навантаження. "Так, за допомогою мелодики (поряд з іншими засобами) 1) розрізняються речення за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні); 2) оформлюються безсполучникові речення; 3) членуються речення на синтагми; 4) виділяються вставні слова та речення, звертання, відокремлені члени речення; 5) оформляється однорідність тощо" [2, с. 31].

Значно менше уваги, на жаль, приділяють основній частині просодії, що стосується власне наголосу. Адже від останнього залежать озвучення тих чи інших смыслових значень – прямих, другорядних, відкритих, прихованих, основних, побічних, таких, що закладені в тексті або містяться в підтексті, підкреслених чи змішуваних, нових чи вже відомих, закономірних чи випадкових).

Відомий мовознавець Д. Ревуцький основою мелодики мовлення вважав логічні підвищення та зниження тону, що також певною мірою присутні у звуковому

оформленні наголосу, а отже, і в інтонації. "Голосний звук має щодо своєї виразності дві коштовні властивості. Перша – це здатність звуку протягуватися, друга – підвищуватися й знижатися. Без першої не було б другої. Тільки на підставі протяжності може змінюватися звук по висоті" [2, с. 50].

Цілком природно, що у звуковому наголосі слів у нашій мові є не лише підвищення чи пониження тону. Звичайно, присутня й перша властивість голосних звуків, на якій наголошував Д. Ревуцький – протяжність. Такі наголоси мовознавці називають довготними. Українські мові вони теж притаманні й застосовуються не так як і в інших мовах – індонезійській, російській, якутській, а цілком оригінально й своєрідно. Амплітуда довжини звучання голосних звуків у наголошенні слів є досить значною і коливається від найменшої довжини до найбільшої. Використання протяжності звуку в наголошенні є довільним і не регламентованим, але часто залежить від характеру мовлення й мовця, його інтелекту, емоційного стану та інших чинників. Отже, тенденція щодо протяжності голосних у сильній (наголошений) позиції є доволі сталою та помітною. Хоча можна стверджувати, що справжні довготні наголоси, тобто ті, в яких протяжність голосних звуків є відносно довгою, застосовуються швидше як певна барва з метою підкреслення, скандування, наполягання, фіксації, підтверждання непохитності позиції мовця тощо. Про те, що в нашій мові згадана тенденція протяжності не є надуманою, а скоріш підміченою та узагальненою мовознавцями, наведемо тут слова І. Ющука, який зокрема пише: "В українській мові наголошений склад вимовляється не лише сильніше, а й помітно довше та трохи вищим тоном" [5, с. 35].

В інформаційному мовленні саме за допомогою голосу, його тембру й сили звучання, мелодики й протяжності, підвищення й пониження тону телевізійні та радіожурналісти зосереджують увагу глядача / слухача на головних фактах, важливих положеннях, сутності подій, що здебільшого становлять сенс інформаційного повідомлення.

В аналітичному мовленні увага реципієнта зосереджується на пошуку істини, а також причин і наслідків певних фактів, дій і явищ. Отже, в аналітиці інформативними є не стільки факти, скільки пошуки закономірностей, причин, що їх породили, та наслідків, до яких вони можуть призвести. Звідси й особливості логічного наголошенння – воно припадає не на висхідні факти, а на зачіпку, на пошук мотивів і причинних зв'язків між певними фактами.

Дещо схоже ми спостерігаємо і в художньо-публіцистичному мовленні, але в ньому можуть мати місце такі просодичні явища, які є непридатними для інформаційного, а іноді й аналітичного мовлення. Йдеться про особливі засоби увиразнення, що властиві саме цьому виду мовлення. Адже неповторний символічно-образний світ художньої публіцистики та палітра її виразально-зображенських засобів є незрівнянно багатими порівняно з усіма іншими видами мовлення. Досить уявити собі інформаційне повідомлення чи навіть коментар, в якому журналіст у своєму мовленні вдається до використання таких риторичних фігур, як сімілітудо чи скажімо, мімесис. Звичайно, можливі винятки з правила, та все ж, тут їдеться про закономірності. Деякі з них уже розглядали в попередніх публікаціях [1, с. 181].

Задля уточнення згаданих вище закономірностей й порівняння параметрів інтонації, наведемо результати, отримані в ході дослідження інтонаційної диференційованості різних видів мовлення у вигляді зведені таблиці, в якій охарактеризовано кожен елемент інтонації в кожному досліджуваному виді мовлення – інформаційному, аналітичному та художньо-публіцистичному.

Таблиця 1. Інтонаційні параметри в різних видах теле- й радіомовлення

№	Елементи (компоненти) інтонації	Інформаційне мовлення	Аналітичне мовлення	Художньо-публіцистичне мовлення
1	Мелодика	<p>Найширше використовують розповідні інтонації, хоча поряд з ними використовують і багато інших.</p> <p>У деяких жанрах (інтерв'ю, репортаж) наївні з розповідними поширені питальні інтонації. Можливим є використання й окличних.</p> <p>Спонукальні інтонації не є типовими для інформаційного мовлення. Вони використовуються скоріше як виняток із правила.</p> <p>Найменше реалізується емоційна функція мелодики мовлення. Ставлення журналіста до інформації є здебільшого нейтральним.</p>	<p>Розповідні інтонації так само поширені, як і в інформаційному мовленні.</p> <p>Питальні інтонації, що характерні для діалогічних жанрів, представлені їх у монологічних, здебільшого в бесідах, а також в інших жанрах аналітики у вигляді риторичних запитань.</p> <p>Спонукальні інтонації використовуються частіше, аніж у інформаційному мовленні.</p> <p>З'являються нові інтонації живого мовлення – інтонації роздумів, вагань, оцінювання та стверджень. Емоційна функція мовлення реалізується не стільки через характер мовця, скільки через його ставлення до фактів, які піддаються аналізу.</p>	<p>Розповідні інтонації залишаються найпоширенішими, як і в інших видах мовлення. Питальні інтонації, у тому числі й такі, що ґрунтуються на риторичних запитаннях, часто використовуються не тільки як пунктуаційний знак, але і як засіб художньої виразності. Спонукальні інтонації мають вільне, не обмежене та обумовлене авторським задумом використання, на самперед, як певні художні барви. Емоційна функція мелодики мовлення реалізується вільно й необмежено, утім найчастіше зумовлена авторським чи виконавським творчим задумом.</p>
2	Ритм	<p>Достатньо напружений, хоча, звичайно, зумовлений не тільки просодикою, але й семантичними та синтаксичними зв'язками в тексті.</p> <p>Тут ритмічний діапазон не є надто широким. Якщо його уявити у вигляді 10-балльної шкали, то початкові (1-2) та кінцеві (9-10) з нього майже повністю вилучено.</p>	<p>Не позбавлений внутрішньої напруги, пов'язаної часто-густо з народженням думки та її вербальним оформленням. У той же час ритм аналітики порівняно з інформаційним мовленням є менш напруженим, хоча б тому, що він зв'язаний логікою, причинно-наслідковими зв'язками, створенням нових смыслів і значень, імпровізацією, вільним рухом думки та довільністю способів її вираження.</p>	<p>Зумовлений художнім задумом автора чи виконавця. Використовується весь ритмічний діапазон без обмежень і вилучень. Прикметним є те, що в кожному разі використовується саме такий ритм, який потрібен для створення конкретного художнього образу, зумовленого авторським і виконавським творчим задумом.</p>
3	Темп	В озвученні інформації майже зовсім відсутні повільні та надто швидкі темпи. Переезжають помірно прискорені й підьє пожавленні темпи. Хоча успішно використовуються від спокійного, помірного до швидкого.	Загальна шкала темпів аналітики майже збігається з інформаційним мовленням. Але набагато частіше використовується спокійний, розважливий, неквалігівий, помірний. Іноді пожавленний, зовсім рідко швидкий. Надто жвавий не використовується зовсім.	<p>Практично представлена всі темпи – від повільного й важкого, до жвавого й надто швидкого. Все залежить від творчого задуму та художнього образу.</p> <p>Часто використовуються помірно-пожавленні темпи, але цілком можливим є використання будь-якого темпу.</p>
4	Тембр голосу	Перевага надається низьким чоловічим і жіночим голосам з оксамитовим тембром і виразною силою голосу.	Практично може бути будь-який. Хоча часто є безпідставно орієнтується на стандарти інформаційного мовлення. Проте прикладів відходу від стандартів інформаційного мовлення доволі багато.	<p>Практично може бути будь-який. Утім, перевага надається низьким голосам з достатньою емністю й силою, виразністю та гнучкістю.</p> <p>Шкала тембральної забарвленості голосу тут є найповнішою.</p>
5	Паузи	Лише зумовлені логікою мовлення та членуванням мовних фраз, речень, періодів.	Використовуються вільніше й частіше в процесі обдумування запитання чи відповіді, судження чи висновку тощо.	<p>Окрім логічних пауз і тих, що мають синтаксичне походження, паузи використовуються як виражальний засіб. Такі паузи можуть бути не менш промовистими, аніж слова.</p>
6	Логічний наголос	Є важливим і обов'язковим у визначенні сутності інформації, донесення її змісту до слухача/глядача.	Є важливим і обов'язковим в озвученні будь-якої аналітики. Спираючись на логічне акцентування, підкреслюються найважливіші одиниці, що утворюють смыслову структуру аналітичного тексту та логічні зв'язки в ньому.	<p>Широко використовується в озвученні будь-якої художньої публіцистики. Полягає у виділенні сутніх, ключових моментів думки, що дозволяє розгорнати її, подібно до "нитки Аріадни".</p>
7	Фразовий наголос	Широко використовується переважно як наголос важливішої у змістовому відношенні одиниці та синтагматичний. Наголос фонетичного слова часто спотворюється посиленним наголосенням.	Має важливе значення в аналітиці. Використовується довільно, передусім для наголосення смыслової одиниці (ланки) у реченні.	<p>Використовуються всі різновиди фразового наголосу, починаючи від найслабшого – наголосу фонетичного слова, закінчуючи синтагматичним.</p>
8	Емфатичний наголос	В озвученні інформації застосовується рідко, переважно з метою створення пафосного звучання лише певної (виняткової) інформації.	Має ширше застосування в аналітичному, аніж в інформаційному мовленні, зокрема для досягнення пафосного звучання окремих ідей, постулатів, закликів, риторичних запитань, моральних висновків.	<p>Має найширше застосування, зумовлене творчим задумом автора чи виконавця, а також особливостями художнього образу і твору.</p> <p>Використовується для створення особливого емоційного піднесення – емфази й посилення пафосного звучання.</p>

Як видно з наведеної таблиці, усі без винятку елементи інтонації використовуються в усіх видах мовлення. Проте повнота й частота використання їх різна. Адже для реалізації різних функцій і цілей потрібен різний арсенал виражальних засобів, зокрема й інтонаційних елементів.

Проведене нами дослідження інтонаційних особливостей різних видів теле- та радіомовлення заявив раз переконує в тому, що в кожному з них під впливом випереджаючої практики вже сформувались і тривалий час існують доволі сталі й неписані стандарти мовлення, у тому числі й його інтонаційної виразності. Вони, як і будь-які стандарти, є закономірними, почасти корисними та водночас консервативними, а отже, потребують уваги науковців для їхнього подальшого дослідження, корекції та оновлення. Адже будь-які жанри теле- та радіомовлення мають відповідати законам і нормам українського усного літературного мовлення.

Безсумнівно, знання й практичні навички культури і техніки мовлення є великою потрібністю всім професійним операторам, а передусім тим, хто ледь не щодня виходить в ефір перед багатомільйонною аудиторією. Це змушує подивитись на фахову підготовку, зокрема теле- та радіожурналістів, під тим кутом зору, що дозволяє виокремити

важливі практичні її аспекти, пов'язані з інтонаційною виразністю, а отже, і з голосовими навичками, які мають бути сформовані й закріплені в процесі навчання.

Результати проведеного дослідження дають можливість осмислити інтонаційні параметри інформаційного, аналітичного та художньо-публіцистичного теле- та радіомовлення, внести корективи в програму професійної підготовки журналістів, зокрема мовної частини їхнього фахового практикуму. Це у свою чергу дозволить не лише на теоретичному рівні усвідомити відмінність функцій і цілей різних видів мовлення, а й на практиці сформувати та закріпити певні навички, пов'язані з інтонаційною диференційованістю інформаційного, аналітичного та художньо-публіцистичного теле- та радіомовлення.

1. Єлісовенко Ю.П. Діалогічні жанри в телевізійному мовленні // Наукові записки Інституту журналістики. – 2003. – Т. 10. – С. 213–217.
2. Єлісовенко Ю.П. Логічні паузи в тексті та мовленні // Стиль і текст. – 2000. – Вип. 1. – С. 181–184.
3. Рєвуцький Д.В. Живе слово. – К., 1920. – С. 50.
4. Шевченко П.Ю., Рзун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник / За ред. О.Д. Пономарєва. – К., 1996.
5. Ющук І.П. Лекції з вступу до мовознавства. – К., 1995.

Надійшла до редакції 15.02.06

Д. Данильчук, асист.

ЯВИЩА АВТОРСЬКОГО СИНТАКСИСУ ВАСИЛЯ СТУСА В СИСТЕМІ ЙОГО ІДІОСТИЛЮ

Проаналізовано синтаксичну складову ідіостилю Василя Стуса, зокрема особливості використання парцельованих речень, присуднувальних конструкцій, прийому повторення тощо. Здійснено спробу з'ясування художньо-комунікативної природи цих явищ через призму світоглядних засад і основних мотивів творчості поета.

In the article the syntactic constituent of the Vasyl Stus's idiosyncrasy is analysed, in particular, features of the use of parcelled suggestions, addicted constructions, reception of reiteration and others like that. The attempt of finding of the communicative nature of these phenomena is carried out through the prism of philosophic bases and main motives of poet's creation.

Літературна спадщина Василя Стуса сьогодні широко досліджується українськими та зарубіжними літературознавцями, філософами, культурологами, на матеріалі його поезій написано сотні статей та монографій. На жаль, у великій бібліографії стусознавчих праць частка мовознавчих розвідок є найменшою. До феномена Стусової поетичної мови (далі – ПМ) частіше зверталися літературознавці, характеризуючи її за допомогою термінології, прийнятої в науці про літературу. Так, М. Коцюбинська пише: "Поезія Стуса не екстенсивного, а інтенсивного типу... Поетичне слово... енергійне, м'язисте, гранично виразне попри безперечну ускладненість і рафінованість його словника" [10]. Наповнити загальні визначення особливостей ПМ Стуса конкретично лінгвістичних фактів – таким видається головне завдання мовознавця, що вивчає творчість поета.

Відомий фахівець зі стилістики художнього мовлення О. Єфімов стверджував: "Ключ до стилю письменника – у синтаксисі" [8]. Звертаючись до творчості Стуса, відзначимо емпірично спостережувану "незвичайність" його синтаксису (хоча й не настільки значну, аби йшлося про руйнування усталених норм поетичного мовлення), наявність у різних творах автора схожих між собою моделей синтаксичних конструкцій, що їх можна назвати "типово стусівськими". Виходячи з цих спостережень, автором цього дослідження було поставлено за мету:

- а) представити імпліцитно простежувані особливості синтаксису Стусової ПМ в експліцитному вигляді;
- б) визначити частотність досліджуваних явищ із введенням середніх показників для ідіостилю;
- в) з'ясувати взаємозв'язок синтаксичних явищ ПМ автора з іншими аспектами його ідіостилю.

Для реалізації поставлених завдань шляхом випадкового добору було сформовано вибірку обсягом у 1000 речень (на базі текстів, уміщених у шеститомному зібранні творів поета [14]). Як науковий інструмент для дослідження застосовано методику графічного подання синтаксичних структур, розроблену І. Севбо (Білецькою) [11, 12] головно для аналізу прози. Ця методика дає змогу перевести структуру речень у форму графічних побудов – дерев залежностей, які, хоча й не відображують усіх характеристик досліджуваних явищ, проте оптимально уточнюють композицію фрази, дозволяють визначити тип речення тощо.

Як нами встановлено на підставі здійсненого дослідження вибірки речень поетичних текстів Василя Стуса, емпірично простежувані "енергійність", "інтенсивність", "м'язистість", "гранична виразність" його поетичного слова є результатами взаємодії цілого комплексу явищ, передовсім явищ індивідуального авторського синтаксису Стуса, в основі яких лежать чинники художньо-комунікативної природи.

З-поміж цих синтаксичних явищ у першу чергу слід виокремити такі, що найбільшою мірою зумовлюють особливості композиції віршових речень Стуса, а саме:

- 1) парцеляція;
- 2) присуднання;
- 3) повторення синтаксичних одиниць та їхніх структурних схем;
- 4) численність номінативних речень;
- 5) винесення дієслівного предиката на початок речення;
- 6) автоадресованість імперативів;
- 7) наділення пауз функцією носіїв додаткових смислів;
- 8) перенесення (епіјамбітмент).

у текст інформацію додаткову, доповнювальну щодо семантики речення, до якого конструкцію приєднано.

Приєднувальні конструкції, які також велими притаманні синтаксису розмовного мовлення з властивою йому амбівалентністю синтаксичної надлишковості, з одного боку, і прагненням до синтаксичної компресії [6], з іншого, Василь Стус застосовує або в поєднанні з парцеляцією [То все не так. Бо ти не ти, // і не живий. А тільки згадка // минулих літ... ("То все не так. Бо ти не ти...")], або окремо – коли вживанням єднального сполучника на початку граматично і семантично повного речення "приєднує" його до речення попереднього: I я гукну. I край мене почус. Тут не беремо до уваги традиційного для поезії взагалі полісиндектона – повторення частки "і" на початку речень, яке є засобом формування віршових рядів, – таке вживання "і" в ролі ритмотворчої частки, а не єднального сполучника у віршах Стуса виглядає скоріше епізодичним, аніж регулярним).

Прийом повторення синтаксичних одиниць та їхніх структурних схем. Доволі численними в поетичних текстах В. Стуса є приклади кількаразового повторення слів речень чи коротких дво-, трислівних речень різних типів; залежно від змісту конкретних творів цей прийом може відтворювати мовні форми заклинання [Даждь нам, Боже, днес! Не треба завтра – // даждь нам днес, мій Боже! Даждь нам днес!.. ("Даждь нам, Боже, днес! Не треба завтра...")], найчастіше – самозаклинання, яке разом з дієслівними формами імператива // особи одинини підкреслює автокомунікативний характер змісту вірша: Тільки так: Вияви – самострати. // Кам'яній. Кам'яній. Кам'яній ("Вчися чекати, друже..."); Ото мій шлях. Повернення. Чи – не. // Ото мій шлях. Світ за очі – єдино...; ... I вся тобі дорога – вниз чи вгору. // Пішов туди. Пішов туди. Пішов ("О Боже мій! Така мені печаль...").

Повторюючись, віршові речення можуть зазнавати незначних змін, дещо поширюватись або скорочуватись: А все то – гріх. А все то – смертний гріх ("Заблизько другий, що мені в ріднію..."); Це ти? Це ти? Це справді ти, кохана? // Я ще не загубився, не зблудив? ("Колючий посмерк повз, немов їжак..."). Крім того, повторюватись може лише структурна схема сусідніх речень: Це втома. Це спокій. Це вічність, // котрих помінити не можна // на добре прокурені ночі, на кострища чорних мотузь ("Отут, край зеленого моря..."); Горить гора. Горить і ліс, і небо, // і діл – у полум'ї. I річка – ув огні; ...Чадіс небо. I ріка – в імлі... ("Горить гора. Горить і ліс, і небо..."). Аналогічні повтори здійснюються автором і в межах одного речення, коли повторюються окрім слова, словосполучення тощо: Тільки тобою білий святиться світ, // тільки тобою повніться брості віт, // запарувала духом твоїм рілля, // тільки тобою тішиться немовля, // спів калиновий піниться над водою – // тільки тобою, тільки тобою! ("Тільки тобою білий святиться світ...").

Крім повторення буквально тих же самих елементів, ще частіше спостерігаємо повторення лише однакових моделей цих елементів – морфемних схем слів, структурних схем речень і т.д., причому подібність (чи навіть тотожність) схем синтаксичних одиниць (структурних схем речень) можна виявити не лише в межах одного твору (що є загалом досить очікуваним), а й у текстах різних творів. Пор.: До нього не дорослий, // я, майже немоєля, ввійшов у мить // неподоланну ("Замерехтіло межі двох світів..."); Бентежністю вивищена до неба // ти прочинила двері і ввійшла // у вертикальний склеп, куди живущим // зака зано ходити... ("Бентежністю вивищена до неба..."); Розлінований лижами, ранній // розспіваний сніг уривається в вирві німій ("Розспіваний сніг, розлінований лижами ранній...") – тут з невеликими відмінностями варіюється схе-

ма: "Відокремлений поширенний атрибут < суб'єкт > атрибут; предикат > об'єкт > атрибут".

Зазвичай повтори в поетичному тексті пов'язують з повторюваністю як однією з іманентних властивостей мови поезії, що виявляється на різних її рівнях: без регулярно повторюваного ритмічного малюнка не можлива сама ритміко-інтонаційна структура вірша. Таким чином, мову поезії можна розглядати і як організовану за певними принципами систему повторень, як мову, де елементи, повторювані в певній послідовності, подібно до візерунків орнаменту, утворюють структуру художньої форми.

Ще одна функція повторів у поезії В. Стуса – виділення, акцентування того елемента висловлювання, який повторюється (у цьому своєму призначенні поетичне повторення споріднене з парцеляцією). Однак можна припустити й більш глибинну природу численності повторів елементів Стусової ПМ на різних її структурних рівнях, якщо згадати про мотив циклічності, безперервності й повторюваності буття – мотив "кружляння", що наскрізь пронизує поезію Василя Стуса: Кружляє лист в передчутті біди ("Осліпле листя відчувало яр..."; вірш написано 1962 р.); Незграбно ворон кружеля. // Незграбно кружеляють сосни... // I кружеляє безголоса // осіння крижана земля; ... Саме кружляння вікове! (вірш є переробленим варіантом твору 1964 р.); ...де сонях кружляє, калина цвіте...; ... Кружляє мак. А над смарагдом луки // уже нависло небо гробове ("Пливуть видіння, пагорбами криті..."; 1970-ті рр.); Вертають журавлі на ветхі гнізда, // і знову гріють витрухлі кубельця; ...Ці кружляння ... ("Вертають журавлі на ветхі гнізда ..."; 1972 р.). Нарешті, у творах 1980–1983 рр.: Довкола стовбура кружляємо. // Ану, бува, на здженем?; Тугими колами кружляємо... ("Довкола стовбура кружляємо..."). Мотив "кружляння", "вертання на одвічні кола", "кружних кроків" тощо супроводжує всю творчість поета, набуваючи вираження також в образах "круговерті", нескінченної п'єси, що "почалася вже давно", "спіралі простаного болю" та багатьох подібних. Найвиразнішогозвучання тема часопросторової безперервності, замкненості світу й людського буття в ньому набуває у, сказати б, програмовому творі "Гойдається вечора зламана віть...", де цей мотив підсилюється кількаразовим повторенням упродовж тексту слів "гойдається вечора зламана віть", "гойдається павіть", "вільготно гойдається зламана віть", завдяки чому означується вповні відповідна змістові циклічність форми твору. Власне, головний екзистенціальний конфлікт, що характеризує Стусову поезію, – це конфлікт між "довгим кружлянням – над світом і під // кошлатими хмарами, під багряними // торосами замірів..." і настійним прагненням до подолання зачарованого кола, до рубання "вікна в скляному небі": Іду за край. Оце долання кола..., причому противореччя між "кружлянням" і "доланням кола" не є вислідом вимушеної герметичності поетичних текстів, творених у період ув'язнення та заслання, як це можна було б припустити на перший погляд: означений мотив знаходимо в багатьох віршах "київського періоду" (1963–1972). Вельми промовистою в цьому відношенні є й сама назва першої підготовленої до друку збірки поезій В. Стуса – "Круговерть" (мала вийти 1965 р.).

Василь Стус майстерно використовує прийом повторення слова або групи слів і на підсилення мотиву замкненості ситуації буття, безвиході, і водночас – задля створення певного звукописного ефекту, наприклад, з метою імітування стукоту коліс потяга: Колеса б'ють, колеса б'ють, // кудись торують путь. // Уже додому не вернуть, // додому не вернуть... // Колеса глухо стукотять, колеса стукотять; ...Москва – Чіб'ю, Москва – Чіб'ю... ("Колеса глухо стукотять..."). Із цим віршем, при-

свяченім пам'яті М. Зерова (до речі, твір написано не пізніше 1970 р., тобто не менше ніж за два роки до першого арешту самого Стуса), і змістом, і почасти формою перегукується пізніший твір – уже безпосередньо пов'язаний зі Стусовим особистим досвідом "подорожей у заквані": *На схід, на схід, на схід, на схід, на схід, на схід // Зболіле серце, як болід, // в ночах лишає слід...*

Кількаразовим повторенням коротких питальних та оповідних, водночас еліптичних, парцельзованих речень поет передає мотив глибокого внутрішнього неспокою, вагань і сумнівів у вірші "Сто дзеркал спрямовано на мене...": ...*Справді – тут? Ти справді – тут? Налевне, // ти таки не тут. Таки не тут. // Де ж ти є? А де ж ти є? А де ж ти? // Урвище? Залом? А чи зигзаг?* Завершується твір, як це зазвичай є у медитативній ліриці Стуса, також медитативним запитанням, точніше, серією запитань: *Хто єси? Живий чи мрець? Чи, може, // і живий і мрець? І сам на сам?*

Номінативні речення як засіб конкретизації художнього мовлення. Вважаємо за потрібне згадати ще один приклад використання засобів синтаксису зі стилістичною метою, що має виразні художньо-комунікативні передумови. Йдеться про застосування в художньому тексті односкладних номінативних, переважно одно- та двослівних речень, покликаних позначити час і (або) місце мовлення, чітко окреслити внутрішньотекстовий хронотоп, надати читачеві певну систему координат, в якій розгортається внутрішня драматургія твору: *Весняний вечір. Молоді тумани. // Неон проспектів. Туга ліхтарів...* ("Весняний вечір. Молоді тумани..."); *Сто років як сконала Січ. // Сибир. I соловецькі келії...* ("Сто років"). Розміщені на початку або (рідше) у середині тексту, такого роду номінативні речення виступають як своєрідний складно побудований синтаксичний шифтер, який співвідносить усе речення з моментом мовлення, навіть за відсутності словесного шифтера. I. Ковтунова порівнює функцію номінативних речень у ліриці з функцією дейксису: обидва вводять думку мовця до структури тексту, конкретизують предмет мовлення тощо. Крім того, номінативні речення є способом вираження внутрішнього мовлення. Функціональна ж спільність їх з парцельзованими та сегментованими конструкціями полягає в тому, що всі вони "передають адресатові інформацію в її основній сутності й водночас – у наочній безпосередності" [9, с. 157–159].

Ступінь розповсюдженості речень цього типу неоднаковий у різних ідіостилях віршової мови. В українській поезії ХХ ст. високу частотність вживання їх спостерігаємо, наприклад, у Миколи Бажана, що відзначає і С. Єрмоленко, кажучи про "телеграфний стиль", гіпертрофію субстантива в його синтаксисі [7]. *Димучі простори. Гримучі дороги. // Поля сполелі. Спалахнуті стоги. // Масних палениськ пелехата юга. // Привали. Бомб'ожки. Прокльони. Тривоги...* ("Політ крізь бурю"). Натомість майже повною відсутністю в тексті речень цього типу характеризується авторський індивідуальний стиль Василя Симоненка. У дослідній вибірці поетичних речень В. Стуса номінативні речення складають близько 3 % від загальної їх кількості, що може здатися на перший погляд незначним показником (проте в Симоненка подібні синтаксичні структури становлять усього менше 0,1 % від загального обсягу вибірки). Але кількість номінативних речень і не може бути великою, адже з підвищеннем частотності їх у поетичному тексті неминуче знижується рівень зв'язності останнього, що можливе лише до певної межі. Номінативні речення, що передають у тексті значення моменту, часопросторових обставин буття (щодо них вживається термін *буттєві* або *екзистенціальні*) є найпоширенішими серед ужи-

ваних В. Стусом номінативних речень: *Пронозистий вітер. Такі. Шурхотіння. // Заплакані вікна. Все вікна твої; Баркаси. Плавні. При межі // голодний лес на місяць вис... ("Баркаси. Плавні. При межі..."). В окремих творах номінативні речення цього типу займають значну частину тексту, створюючи калейдоскопічну картину фрагментів буття, вихоплених баченням поета. Окрім буттєвих (екзистенціальних), Стус використовує споріднені з ними називні уявлення, здебільшого особово-суб'єктні та неособово-суб'єктні: Москва. Столиця. В сотні лиць // нас озирає при вокзалі... ("Москва. Столиця. В сотні лиць...").*

Номінативні речення, які містять лише предикат, являють тут собою приклади згорнутої предикації, але одночасно вони виконують стосовно до структури всього тексту і функцію найменування предмета мовлення, тобто посідають у комунікативній структурі вірша позицію теми повідомлення (аналог заголовка).

Роль порядку слів у реченні в комунікативній структурі поезії В. Стуса. Хоча інтенсивна емфатичність ПМ зазвичай асоціюється із сильною інверсією, аналіз вибірки, попри очікування, не підтверджує високого рівня інвертованості порядку слів у ПМ Стуса: переважну більшість аналізованих речень характеризує природний, прямий порядок слів або незначна інверсія. Лише у двох реченнях вибірки спостерігається різко інвертований порядок слів, коли всі поширювальні члени речення та підмет передують присудкові: *Засніженім віттям витишитись // тополі і не беруться* ("Зимові дерева"); ...*Нехай Дніпра уроча течія // бодай у сні у маячні струмує...* ("Верни до мене, пам'яте моя...").

Якщо розміщення присудка на останній позиції в реченні належить до поодиноких явищ поетичного синтаксису Стуса, то розташування присудка на першій позиції у віршовому реченні, навпаки, являє собою одну з найхарактерніших рис Стусового ідіосинтаксису. На вагомість значення цієї риси у формуванні синтаксичної домінанти віршової мови Стуса вказує численність у його текстах речень, що починаються з присудка: понад третину всіх речень, що входять до вибірки, побудовано саме в такий спосіб (блізько 34 % від загального обсягу дослідної вибірки).

В основі даного явища, як вважаємо, лежать фактори художньої комунікації, адже дієслівний предикат, відразу даний читачеві, розкривається першим же словом смислове ядро фрази чи цілого вірша, надає подальшим словам дієвості, модальної конкретності: *Відбігли, наче пси, // розвіялися в полі // повіщухлі душі голі // і голі голоси; Упали роси на зелені вруна, // з діброви обізвався соловей, // подобою душі ряхтять лагуни...* ("Упали роси на зелені вруна..."). У цих випадках дієслово, яким майже завжди виражений початковий присудок, перебираючи на себе логічний наголос, стає смисловою домінантною не лише даної поетичної фрази, а й усього твору, надаючи йому відповідного тону: *Минає час моїх дитячих вір. // і я себе з тим часом проминаю, // і вже не віднайдусь...* ("Минає час моїх дитячих вір..."). З погляду комунікативної організації тексту таке розташування присудка в реченні означає винесення ремі повідомлення в початкову позицію, невластиву їй за звичайного варіанта актуального членування фрази; таким чином емфатизується структура речення і всього тексту, що супроводжується і закономірним переміщенням предикуючої паузи, і відповідною просодичною экспресивністю (вимова речення відразу починається з висхідної інтонації) [3].

Автоадресованість імперативів. Вельми показовим є те, що найчастіше початковим присудком у реченнях В. Стуса виступає дієслово у формі імператива **ІІ особи однини**, що його адресовано автором само-

му собі: *Іди – щоб серце висвітлити з ночей* ("Молодий Гете"); *Пильнуй страсну стезю страждань, // спізнай смертельні чари* // дороги добр і почечань... ("Вельможний сон мене опав..."). Рідше – дієслово у формі індикатива I особи однини: *Верстаю шлях – по вимерлій пустелі; Владу – і знову підведусь, // на ліктях – ізіпнусь* ("Верстаю шлях – по вимерлій пустелі..."); *Дивлюся в порожнечу днів і літ – // і думаю: де та межа, котрою // вертається утрачена душа // у пралерні* ("У темінь сну занурюється шлях...").

Автокомунікативний характер переважної більшості дієслівних імперативів у поетичних текстах Стуса розглядаємо як один із закономірних проявів загальної автокомунікативності й автосугестивності, медитативності Стусової поезії. Подібну природу мають і численні різного роду апелятивні форми (займенників, прикметників, іменників), що їх так само адресовано авторові тексту, поетовому "Я": *Ти чуєш, розбратаний сам із собою? // Тепер, недоріко, подайсь за водою // (а нишком послухай – чи Всесвіт не спить)* ("Гойдається вечора зламана віть...").

Ясна річ, можна припускати спричиненість автокомунікативності поезії Василя Стуса відомими обставинами творення цих текстів, які буцімто мали спонукати автора до посилення рефлексій, самозаглиблення, внутрішнього монологу, панування медитативності – на компенсування браку зовнішніх вражень, взагалі контактів із зовнішнім світом в умовах ув'язнення чи заслання. Справді, частота вживання автоадресованих імперативів, апелятивів та інших сигналів автокомунікативності тексту дещо більша в поезіях періоду "Палімпссітів", написаних переважно у згаданих умовах перебування. Проте, не відкидаючи зовсім ролі позатекстових чинників, зауважимо, що аналогічні форми слів наявні й у Стусових віршах інших періодів творення, коли спілкування поета зі світом зовнішніх реалій, здавалося б, не було обмежене ніякими матеріальними бар'єрами.

Очевидно, і тут доречніше вести мову про закоріненість конкретних текстових проявів автокомунікативності в загальній цілісній системі світогляду, світобачення й світовідчування поета, що перебуває в полі тяжіння екзистенціалістської естетики та філософії – "філософії мислячого "Я""", де, відповідно до базової максими західного екзистенціалізму, "я означає я і мої обставини" [2]. Стосовно лірики Стуса можна стверджувати про активну позицію автора щодо свого ліричного "Я", яка виявляється в постійному самоаналізуванні, рефлексуванні шляхом своєрідного "діалогу" між автором і його "Я", більше того – у намаганні розв'язати внутрішній конфлікт (що ми його означили як протиборство мотивів "кружеляння" й "долання кола") через протиставлення негативним, на думку поета, виявам людської натури чітких вольових імперативів, завдяки яким ліричний герой руйнує нав'язливі відчуття детермінованості власного життя агресивними або статично-заскнілыми зовнішніми обставинами.

Паузи як носії додаткових смислів у поетичному тексті. До факторів, що впливають на творення ефекту "енергійності", "м'язистості" поетичного слова Василя Стуса, переконані, слід віднести й численність пауз у його тексті; ті з них, які передано на письмі тире, можуть виконувати неоднакові функції:

- а) маркувати явища еліптика чи елізії;
- б) передавати синтаксичні відношення між частинами висловлювання (наприклад, відношення причиново-наслідкові);
- в) відігравати сухо стилістичну роль, слугуючи самостійним виразальним засобом художнього мовлення.

Більшість письменників не обмежується вживанням розділових знаків лише для передавання на письмі

власне синтаксичних відношень між компонентами висловлювання. Як зазначає дослідниця експресивного синтаксису О.Александрова, "письменники використовують пунктуацію (свідомо чи на інтуїтивному рівні) як ефективний засіб для передачі смислових та експресивних відношень" [1, с. 83] (курсив мій. – Д.Д.). Отже, нас і цікавить насамперед специфіка застосування Стусом знаків пунктуації, зокрема тире. Оскільки принципи використання тире задля вираження власне синтаксичних відношень між частинами висловлювання чітко відрегульовані граматичними нормами, а вживання цього знака на місці еліптика чи елізії, хоч і допускає певну варіативність, також є в нормоване, то індивідуальність автора в цих випадках може виявлятися хіба що через свідоме порушення усталених пунктуаційних норм.

Отже, Стусові тексти відзначає поширеність вживання тире із суто стилістичною метою. Якщо визнати за пунктуацією подвійну знакову якість – 1) засобу вираження знакових просодичних контурів, як їх дано у власне усному мовленні, та 2) регулятора експресивного виголошення письмового тексту і (...) адекватного цій експресії сприймання тексту через внутрішнє пасивне мовлення читача [1, с. 11], – то з цього погляду більшість пауз, уведених автором до тексту, були б функціонально надлишковими у просодичній системі звичайного, непоетичного, усного мовлення, а отже, і відповідні знаки – тире – виступають тільки в другій якості, як стилістичний засіб творення синтаксичної експресії, посилення мовної емфази.

Ось лише декілька прикладів таких стилістично вмотивованих пауз: *І – сонце твоє простопадне кипить* (щоправда, існує й інший варіант прочитання цього рядка: *І сонце – твоє, простопадне – кипить*); *Усесвіт – не спить; Гойдається павіть, а сонце – не гасне*... ("Гойдається вечора зламана віть..."); *І благодать – така ясна // лягла мені на душу; Лиш мати – вміс жити, // аби світлися, немов зоря...* ("Мені зоря сіяла нині вранці..."). Бачимо, що пауза, нібіто надлишкова для "нормальної" просодії "нормального" речення, цілком природно сприймається в тканині вірша, сегментуючи речення й тим самим сприяючи видленню, наголошенню особливо значущої частини повідомлення, що міститься в ньому. Якщо виключити паузу (тире), неодмінно буде втрачено й частину смислових відношень усередині фрази, що не можна не відчути навіть інтуїтивно.

Схожі приклади вживання пауз зустрічаються дуже часто в записах живого розмовного мовлення, де паузи, крім випадків очевидної хезитації, також служать для інтонаційного підкреслення особливо важливої на думку мовця складової усного повідомлення: *Зайди до мене – завтра; Бо – ми переїжджаємо*.

Численність внутрішньоформових пауз у текстах Василя Стуса, звичайно ж, викликає мимовільні асоціації з поезією Марини Цвєтаєвої, в якої віршова пауза є майже рівноправним (поряд зі словом) семантичним і конструктивним елементом поетичного тексту. Пор.: *И плащико – был – ясен, // И конь его – был – бел* ("Георгий"); *Я скрываю героя в борьбе с Роком, // Место действия – и – час* ("Занавес"); *И – двойника нашупавший двойник – // Сквозь легкое лицо проступит – лицо* ("Стихи о Москве") та багато ін. Що таке порівняння не є випадковим, підтверджує уривок із листа самого Василя Стуса синою: "Мені подобається її (Цвєтаєвої – Д.Д.) стиль, енергія письма – дуже пружний і м'язистий текст..." [13, с. 145].

Другу лінію аналогій можна провести до творчості раннього Павла Тичини, чий доробок досліджував Стус-науковець. Попри те, що в Тичини "аномальні" паузи – це радше засоби фіксування летких поетових відчуттів і скороминущих образів, коли "вислів... явно не встигає

впливають на процес сприйняття мовлення, значно розширили межі психологічного підходу до вивчення тексту. Сучасні дослідники вже не мають потреби доводити можливість такого підходу, а вважають за необхідність вивчення тексту з метою виявлення закономірностей його творення й можливостей його сприйняття.

Мова є не просто знаряддям чи інструментом творення тексту, а передусім становить і обумовлює свідомість людини, яка висловлює себе засобом тексту. "Мова це не тільки і далеко не в першу чергу є вираженням того, що підлягає повідомленню. Мова не просто передає в словах і реченнях все очевидне і приховане, що розуміється так-то і так-то, але саме мова вперше приводить в просторі всього сущого, як тільки такого." [11, с. 103] Це слова видатного філософа езистенціаліста М. Хайдегера, який першим зауважив, що мова є значно глибшим явищем, ніж просто інструмент повідомлення, вона є нашим домом буття. Виходячи з такого глибинного розуміння мови, пізнання її є процесом незупинним, повсякчас необхідним, оскільки разом із зміною всього "сущого", змінюється і мова, ускладнюються процеси творення тексту, змінюється його якість і психологія творення. А самі тексти, особливо публіцистичні, мають таке велике різноманіття, що кожне найменше (спеціалізоване за проблематикою) дослідження у цій сфері є актуальним і новітнім, якщо спирається на недосліджений емпіричний матеріал та пропонує аргументовані висновки.

Літературно-критичний портрет – це критико-публіцистичний жанр, в якому вивчається і відтворюється духовне "Я" письменника, втілене в його творчості, яка є джерелом і тлом портретування. Історично цей портретний вид сформований дуже давно, але є маловивченим як у загальних принципах формотворення, функціях, так і в поетиці – закономірностях і засобах творення. Тим більше, що досі ніхто не торкався психолінгвістичного боку дослідження цього жанру. З огляду на викладене, дана стаття є першою спробою в цьому напрямку.

Метою даного дослідження є виявлення психологічних особливостей зображення персонажа в літературно-критичному портреті, обумовлені його абстрактною сутністю, і вивчення психолінгвістичної ролі порівняння в процесі портретування.

Емпіричний матеріал (такі літературно-критичні портрети, як: "Поетка вогнених меж" Д. Донцова, "Сила вогню і слова: літературні портрети" Я. Мельника [6], "У глибинах гармонії" С. Солов'яненка [9], "Її ім'я" М. Слабошпицького [8]) свідчить про те, що для характеризування та індивідуалізації героя в літературно-критичному портреті переважно використовується непряме (контекстуальне) і пряме (троп) порівняння, що виконує особливу роль у зображені персонажу. Персонаж літературно-критичного портрета – свідомість письменника, яка виражена в змісті й формі його художньої творчості.

Порівняння в літературно-критичному портреті є не тільки тропом, але передусім психолінгвістичною операцією, що дозволяє портретисту індивідуалізувати свого героя, підкреслити його суттєві риси й головне – сформувати наочний, зримий образ героя в уяві читача. Застосування порівняння в цьому жанрі ускладнено тим, що об'єктом зображення в літературно-критичному портреті є не просто людина, а духовне Я письменника-митця, тобто його свідомість, виражена в слові – у художньому тексті (поетичному чи прозовому). Портретист у цьому жанрі, зображуючи об'єкт, здійснює дуже непростий психолінгвістичний ланцюг: досліджує художній текст – вивчає виражену в ньому індивідуальність-свідомість – інтерпретує цю свідо-

мість, перекладаючи її образи та символи на інші, що роблять ЗРИМОЮ для читача індивідуальність митця – творить свій текст уже на основі своїх (допоміжних) образів. Власне, в основі перекладу чи інтерпретації чужого поетичного (високохудожнього) мовлення існує пізнавальна операція порівняння (пошук подібності).

Ця особлива частина свідомості письменника, яка містить у собі ненароджений твір, і сама ж у процесі творення втілюється в ньому, була виділена у психології як окрема категорія.

Психоаналітики, зокрема К. Юнг, що досліджували підсвідоме творчих індивідуальностей, давно сформували таке поняття як "автономний комплекс", яке використовується на позначення тієї особливої частини мистецької свідомості, яка прагне виразити себе будь-що в іншій, художній реальності. Цей "автономний комплекс" має й іншу назву – "живе істота". На думку К. Юнга – "Це шматок психіки, що відколовся і живе своїм власним життям, поза ієрархією свідомості" [6, с. 369]. "Жива істота" – це ненароджений твір у психіці митця, який є природною силою, що вимагає виходу. З іншого боку, можна сказати, що народжений твір містить "обличчя" цієї природної сили, частини психіки, чи своєрідного, особливого духовного "Я" митця.

Власне, саме "живе істота" і є об'єктом вивчення її зображення в літературно-критичному портреті. Тлом самовираження її є художня творчість письменника. К. Юнг указував на те, що ця частина свідомості художника використовує "самостійно вибрану форму і прийоми". Відповідно, аналізуючи їх та інтерпретуючи, портретист може скласти уявлення про її тип. Чим більше письменник захоплений цією "природною силою" (яка протиставляється в психології раціонально-логічному, контролюваному творенню тексту), тим ми "повинні бути готовими зустріти дещо понадособистісне, що розширює наше сприйняття до тих меж, яких досягла свідомість автора в процесі творчості. Нам слід бути готовими до незвичних форм і змісту, думкам, що сприймаються інтуїтивно, мові, яка сповнена значення, образам, які є істинними символами..." [12, с. 370].

Ключовими словами тут є "мова, яка сповнена значення" і "символи". Мова і символ, в яких інтуїтивно (підсвідомо) виразився сам письменник у найщирішому ("істинному") своєму прояві, становлять джерело, в якому портретист відшукує особливі риси свого героя (особливі, тому що йдеться про риси-ознаки свідомості).

Отже, виходячи з такого складного, абстрактного, майже містичного об'єкта зображення, як духовне "Я" (свідомість, "живе істота") і такого тла, як художній текст, де й зосереджені характеристики цієї свідомості, існує очевидна необхідність особливих мовно-психологічних засобів портретування в літературно-критичному портреті.

Основним методом літературно-критичного портретування є інтерпретація, тобто, як уже було сказано, тлумачення й переклад мовлення мистецької свідомості – на мову ЗРИМИХ для читача образів. Порівняння є засобом здійснення такого перекладу. Коротко нагадаємо, що в загальнофілософському контексті порівняння – це "пізнавальна операція, що становить основу суджень про подібність чи відмінність об'єктів; засобом порівняння світ осягається як "взаємопов'язане різноманіття" [10, с. 650]. У мові акт цієї пізнавальної операції виражається тропом, який зближує два явища з метою пояснення одного іншим за допомогою його вторинних ознак. Контекстуальне порівняння (не виражене в тексті тропом) називаємо непрямим, сам троп – є прямим порівнянням (вираженим за допомогою єд-

нальних сполучників: як, мов, немов, ніби та за допомогою предиката: подібний, схожий, здається).

Зазвичай дослідники виділяють дві основні ролі порівняння в журналістських текстах: воно дає можливість, по-перше, скласти уявлення про раніше невідомий об'єкт, отримати хоч приблизне знання про нього, по-друге, показати перевагу якого-небудь з предметів (чи явищ), що співвідносяться.

Роль порівняння в літературно-критичному портреті значно глибша. Для літературно-критичного портретування важливо те, що порівняння дає можливість перенести ознаки (якості) поезії чи прози на ознаки (якості) музики, архітектури, живопису, явищ природи, житейських образів і т. д. І таким чином отримуємо нове значення поезії (чи прози) як такої, що демонструє образ (духовний портрет) особистості, що її створила, – тієї самої "живої істоти".

На прикладі літературно-критичного портрета Д. Донцова "Поетка вогнених меж" [12] простежимо як засобом порівняння викристалізовується з поетичної спадщини О. Теліги її неповторна духовна індивідуальність.

Архітектура, живопис, музика, міфологічні герої, "поети від Бога" – це той спектр мистецтва і культури, який був використаний Д. Донцом для того, щоб інтерпретувати поезію засобом порівняння, підкреслюючи таким чином характерне для О. Теліги, притаманне тільки її поетичній свідомості. За допомогою такого широкого непрямого порівняння Д. Донцов перевів поезію поетки на абсолютно інший рівень – всезагального буття в усьому (в архітектурній будові, музичній фразі, кольорі тощо).

Дух поезії О. Теліги портретист порівнює з духом міста, з Києвом: "Нічого з плебейського не було в ній, нічого з скигління поезії початків ХХ в. з їх занепадницьким сентименталізмом. Велика внутрішня сила била з неї, з її творчості, суворе завзяття, яке відблеском кидає на неї далекий, а потім такий близький, її в "боях ранений, трагічний Київ" [3, с. 7]. Це контекстуальне непряме порівняння не тільки переносить на поезію Теліги (а отже, і на її духовний образ) суворість міста, але й інші опущені ознаки, притаманні місту – охайність, стриманість, інтелігентність, вишуканість і т. д. Так портретист викристалізовує особливий дух поетки – стриманий, суворий, вишуканий, сильний. Використання такого порівняння дає простір до читацького продовження, самостійного доповнення образу поетки власними асоціаціями міста.

Порівнюючи з архітектурною будовою поезію, портретист підкреслив особливості будови віршів поетки: "В Олени Теліги – шляхетність ліній, скупість, лаконізм виразу, незвикла доцільність будови. Ця будова пнеться вгору, через край, за межу, в простори, в повітря, понад мури. Рветься з нестримною силою на каменістий верх, на найвищий шпиль... Стрункість ліній, пружність будови..." [3, с. 9] Саме слово "шпиль", яке найбільше ілюструє високе устремлення поезії, є найвищою точкою височини, психологічно містить і інші напрямки для читацької подальшої асоціації. Шпиль є невід'ємним елементом готики, що як стиль архітектури виражала устремлення не просто у висоту, а до Бога. Тож злет, прагнення висоти в поезії О. Теліги за логікою цього непрямого порівняння також, очевидно, має свою мету, божественну чи поетичну.

Залучаючи такі психологічні асоціації до поезії, як суворість міста, стрункість ліній, порив у височину на найвищий шпиль, Д. Донцов створює в уяві читача здіймий образ самої поетки, характеризуючи індивідуальність – крізь поетичне і – поетичне крізь призму вираження індивідуальності. На самому початку тексту

портретист зобразив свою героїню, схарактеризувавши її як "чарівну жінку" – "різковирізленою", "випнятою вгору" [3, с. 7]. Ці епітети, перенесені з мови скульптури, також є частиною контекстуального порівняння і кореспонduються з архітектурною "доцільністю" будови її віршів. Цим прихованим порівнянням Д. Донцов підкреслює нерозривність духовного "Я" поетки, вираженого в її поезії з її житейською особистістю.

І загальна роль порівняння виходить у цьому літературно-критичному портреті за межі тільки виявлення подібності. Порівнюючи поезію з архітектурою, портретист виявляє риси особистості героїні й залучає читача до співпраці. Асоціації висоти, міста, чіткості ліній переносяться на відчуття духовної сутності поетки, стають в уяві читача її виразниками. Д. Донцов навмисно не називає поетичних розмірів чи особливостей римування О. Теліги, він показує форму поезії через форму архітектури, уникаючи прямого абстрактного аналізу, переводить його в зорі образи, що без сумніву слугують матеріалізації образу поетки, її духу.

Матеріалізують свідомість О. Теліги кольори, які Д. Донцов помітив у її поезії, він не просто підкреслює їх, а використовує, щоб дати наскрізне порівняння-зіставлення: колір – відношення до дійсності – тип свідомості. "В цілім малюнку вражає рембрантівська сполука чорних і ясних барв". Відсилаючи читача до картин Рембрандта за допомогою порівняння Д. Донцов досягає максимального лаконізму й точності у вираженні поетичного тону й настрою та виявленні в цьому зображені особистості. "Захід сонця – маює мов криваву рану. Біль – густими чорними тонами. Кейти блиселять у неї неспокійним, пурпуро-блеском... кольори не лише дихають теплом і горяччю, – вони іскряться мов тисячі розприсканих іскор з великої багаття, або від заграви пожежі, сяють і горячать, мов чиста бронза..." [3, с. 9].

За допомогою порівняння портретист досягає не просто об'ємного образу поетичної свідомості О. Теліги, але й наділяє її відтінками. Без перебільшення можна сказати, що, називаючи та інтерпретуючи кольори, портретист також у своєму тексті "намалював" образ героїні, адже, як правило, називання кольорів підсвідомо накладається на сприймання того предмета, про який йдеється в повідомленні. До цього образу поетки був скульптурно суворим, виходячи з попередніх асоціацій, навіть прохолодним, але за допомогою кольору Д. Донцов підкреслив пристрасність, "горячість", палкість поезії й поетки, залучивши такі прямі порівняння, як "мов тисячі розприсканих іскор з великої багаття", "мов кривава рана", "мов чиста бронза".

Звучання поезії О. Теліги Д. Донцов порівнює з "Мазепою" Ф. Ліста. Портретист використовує розгорнуте порівняння, в якому звучання поезії переноситься на звучання музики Ф. Ліста, а накладена на поезію музика видатного композитора переноситься й роздрібнюється на окремі конкретизовані звуки. У поезії О. Теліги портретисту вчувається "дикий лет степового коня через бурхливі річки", "віддалений гармат", "тяжкий маршовий крок тисяч ніг", "урочистий жалібний марш за труною героя", "шум орлиних крил в просторах", "гармат весняної бурі", "шал щастя у вихрі танців". Портретист не просто конкретизує музичну поезію, він унаочнює звук за допомогою матеріалізованого образу, містка, яким служить порівняння. Такий складний переклад поезії – у музику, а музику – у конкретний образ маршу, бурі, степового коня, тощо також слугить індивідуалізації того духовного "Я", яке є творцем ТАКОЇ музики, ТАКОЇ поезії. Ці образи, накладаючись на сприйняття поезії, тому що наочність і зорість краще засвоюються свідомістю читача.

містю читача, ніж абстрактні критично-аналітичні умови-води відносно поезії.

Нанизуючи порівняння, становлячи їх в однорідний ряд Д. Донцов не тільки характеризує ритм і звучання віршів поетки, він вкладає свій смисл у використані для порівняння образів. І цей смисл стає також допоміжним провідником читача до поезії, який ніби відсилає останнього – перечитати, дослухатися самому. "Ї поезія, музика ї виразів і слів шумує мов п'янин хміль вина. Не раз чуєте – удари ї серця мов удари молота. Мов крила вітряка – крутіж якогось радісного, несамовитого душевного підйому. Все чітке й ляконічне. То знову в музиці ї віршів лунає гуркіт холодної зливи, або скавуління сніжної хуртовини, то горячий сміх, розсипаний перлисто, драматизм наглих переходів. Або – капатання кличного дзвону на сполох" [3, с. 10].

За умов такого розлогого, а з іншого боку, суб'єктивно деталізованого порівняння (адже авторські образи можуть і не відповісти чи відповісти частково образам самої О. Теліги), з одного боку, є небезпека оточити образ самої поетки невідповідними її асоціаціями, але, з іншого боку (і такої думки дотримувався сам Д. Донцов), навіть невідповідні, але живі (тобто не менш поетичні, емоційно заряджені, насичені істинним художницьким хвилюванням) асоціації роблять персонаж портрета живим. І тим більше, коли йдеться про такий складний і незвичний персонаж, як поетична Свідомість письменника.

Роль порівняння в літературно-критичному портреті, виходячи з емпіричного матеріалу, полягає не лише в індивідуалізації героя, але здебільшого – у матеріалізації його духу за допомогою конкретних образів і асоціацій.

Лаконізм, точність, прозорість мовлення також залежить від правильно обраного і втіленого порівняння. Д. Донцов порівняв О. Телігу з "прудхоногою Діаною", і, на перший погляд, сенс цього порівняння в поєднанні сили й жіночності, краси й рішучості, що було властиво міфологічній геройні, але в кожному порівнянні є і свій глибинний зміст, а тому це порівняння можна читати і як виявлення античного аристократизму. Тим більше, тут же портретист називає поезію Теліги "елегантною" і додає, що поетка "лишила нам взір справжньої панської поезії в найкращім значенні слова, поезії позбавленої всього вульгарного, простацького". І в протиставлення простацтва – вищуканість античності, виражена в порівнянні з Діаною.

Уникаючи прямої відповіді на необхідне для будь-якого портрета питання: яким є (був) герой, Д. Донцов також використовує порівняння, ставлячи О. Телігу в ряд з поетами "Божої ласки", яким Дух Святий відкриває їм "речі, незнані не лише звичайним смертним, а часом – перед тим – і їм самим"; "в шалі натхнення говорять вони про глибокі таємниці життя і смерті, і сама мова їх стає загадковою і містерійною" – "такою поеткою з Божої ласки була Олена Теліга", – підsumовує портретист. Становлячи геройню в один ряд з обраними поетами, портретист наділяє її тхніми рисами, що дозволяє йому дистанціювати геройню від прямого схвалення та возвеличування, і разом з тим віддати їй належне.

Портрет Д. Донцова "Поетка вогнених меж" був обраний для даної наукової розвідки не тільки з метою проілюструвати, яку ж, власне, психологічну і мовленнєву роль виконує порівняння в портреті, а з метою показати потенціал порівняння як провідного засобу зображення персонажу в літературно-критичному портреті. На сьогодні цей портрет є взірцевим як зі змістового і форматорчого боку, так і з точки зору доцільності і повноти використання зображенчих засобів у процесі літературно-критичного портретування. Саме цей портрет і підхід до зображення персонажа, утілений в ньому, є приводом до перегляду сучасного портретування.

Здебільшого літературно-критичні портрети містять критичний відгук на творчість письменника, що складається з традиційного аналізу тем, проблем, технік і письменницьких прийомів. І такий підхід дав привід деяким дослідникам (а за ними, на жаль, і практикам) нівелювати різницю між літературно-критичною статтею і літературно-критичним портретом. Але на відміну від статті, в якій основним завданням є дати оцінку творчості, у літературно-критичному портреті художня творчість виступає як джерело, вмістилище свідомості письменника, його духовного "Я". Усі прийоми й засоби портретування повинні бути націлені на те, щоб відтворити та якомога повніше виявити це "Я" і захопити ним читача.

За допомогою прямого і непрямого порівняння можна уникнути неминучого для цього жанру опису прози чи поезії (що є тлом усіх без винятку літературно-критичних портретів) і перевтілити – в інші образи (чи символи), більш конкретні та наочні. Інтерпретуючи таким чином творчість, можна матеріалізувати свідомість письменника, на відтворенні якої має бути зосереджений портретист, що працює в жанрі літературно-критичного портрета. З психолінгвістичної точки зору роль порівняння в цьому жанрі – це роль психологічного перекладача. Письменник-митець перевтілює феномен життя у феномен художньої дійсності. Портретист за допомогою порівняння цих двох феноменів перекладає художню дійсність на мову свідомості письменника, виокремлюючи її як містично-поетичного персонажа.

1. Белянин В. П. Введение в психолингвистику. – М., 2001.
2. Волкова О.Р. Лексические средства создания политического портрета (на примере российских и украинских президентских выборов 2004 года) / Язык и стиль массовой коммуникации: Материалы Всерос. науч.-практич. конф. асп. и студ. "Журналистика, реклама и связи с общественностью: новые подходы". Воронеж, 31 окт. – 1 ноябр. 2005 г. – Воронеж, 2005.
3. Донцов Д. Поетка вогнених меж. Олена Теліга. – Торонто, 1953.
4. Іванов В.Ф. До питання про характеристику контент-аналізу як методу / Журналистика: Наук. зб., за ред. Н.М. Сидоренко. – К., 2004. – Вип. 3. – С. 57–68.
5. Мамалига А.І., Мордухук Л. Комунікативні аспекти одиниць повідомлення в тексті / Стиль і текст: Наук. зб. / За ред. Н.Ф. Непійводи. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 66–83.
6. Мельник Я. Сила вогню і слова: літературні портрети. – К., 1991.
7. Непійвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функционально-стилістичний аспект). – К., 1997.
8. Слабошлицький М. Її ім'я // Українська мова і література. – 1990. – № 3. – С. 4–6.
9. Солдженко С. У глибинах гармонії // Українська мова і література. – 1990. – № 3. – С. 3–5.
10. Філософский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильинцев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М., 1983.
11. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. – М., 1993.
12. Юна К.Г. Избранное. – Минск, 1998.

УДК 070:81'42

О. Григор'єв, ст. викл.

СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА СВІДОМІСТЬ ЧИТАЧА В ПУБЛІЦИСТИЦІ М. ХВИЛЬОВОГО (НА ПРИКЛАДІ АНАФОРИ І АНЕПІФОРІ)

Зроблено спробу дослідити значення стилістичних фігур (анафори, анепіфори) у творчому доробку публіциста-новатора Миколи Хвильового.

In offered article an author gives it a shot to explore the value of stylistic figures (anafora, aperifora) in the creative legacy of publicist-innovator Mykola Chvylovy.

Памфлети Миколи Хвильового створені в період багатоаспектного суспільного явища в Україні 20-х рр. ХХ ст., яке нині відоме як "літературна дискусія". В умовах жорсткої (радше жорстокої) політичної цензури широка дискусія про те, бути чи не бути українській нації в межах СРСР, і навіть ширше – бути чи не бути українській політичній нації взагалі, маскувалася під сухо літературні суперечки, під розмови про стилі, напрямки, впливи. Але ця дискусія була природною реакцією на історичну ситуацію, адже після тектонічного струсу, що його пережила Україна під час революції та визвольних змагань, настала мить вибору (чи ілюзія вибору, бо справжній вибір українці програли кілька років тому, і державна російська тоталітарна машина вже була відновлена, вона починала діяти на повну свою репресивну силу, і сподіватися на радикальні зміни в ставленні, як тоді казали, до національного питання, було наївно), тож настала мить вибору не тільки літературного, а й геополітичного, як тепер сказали б ми.

Сучасники М. Хвильового кажуть, що як особистість він був "м'ятежним", натхненим, володів надзвичайною здатністю передавати своє творче горіння співрозмовникам. Такий він і у своїх творах, особливо публіцистичних. І саме використання стилістичних фігур робить тексти письменника виразними, такими, що справляли глибокий вплив на тодішнього (та й сучасного) читача. Через це, на нашу думку, і тема використання стилістичних фігур у публіцистичних і художніх творах М. Хвильового є надзвичайно актуальною.

Однією з основних функцій публіцистики є функція впливу, яка часто досягається завдяки експресивності. Це особливо стосується таких публіцистичних жанрів, які за своїми стилістичними особливостями наближаються до художніх творів, зокрема: памфlet, фейлетон, нарис, репортаж. О. Пономарів зазначає: "Перед публіцистом завжди стоїть потреба пошуку оптимальних засобів упливу, зокрема пошуків експресії" [2, с. 13].

Окремою групою серед стилістичних фігур виділяються фігури повтору. В античних риториках і поетиках фігури цієї групи називались фігурами накопичення. До них входили: полісіндтон, анафора, епіфора, синонімічні підкріплення тощо. Розалія Шор у своїй класифікації виділяє "фігури, створені шляхом накопичення". А. Ткаченко в книзі "Мистецтво слова" теж визначає їх як фігури накопичення. Зокрема, це полісіндтон, синонімічна варіація, плеоназм, анафора, епіфора, рефрен, кондублікація, епімона тощо.

В. Домбровський фігури, які базуються на повторі, класифікує як ітеративні, а саме: епаналепса, епанострофа, анафора, епіфора, цикль, рефрен.

Найширше ці фігури представлені в І. Качуровського. Він називає їх фігурами плеонастичними, або тавтологічними. До цієї групи входять анафора, гемінація, кондублікація, епімона, епанод, анадиплосис, епанадиплосис, епанафора, епіфора, конверсія, симплока, рефрен, епізекіс, спіраль, ланцюгові повтори, метатезис, симілікація, гомотарктон, гомоіотелевтон, кумуляція, синонімічні підкріплення тощо.

мічна варіація, полісіндтон. Як не дивно, фігура плеоназм класифікується як фігура конструкції.

У термінології фігур даної групи існує велика плутанина. Як цілком справедливо зауважив А. Ткаченко, "загалом термінів на позначення різноманітних видів повторів більше, ніж самих цих видів" [3, с. 272]. Зокрема, немає одностайній думки щодо назви таких фігур, як анепіфора, або анадиплозис (ще називають епаналепсисом, циклем, епанастрофою, кільцем, включенням або епістрофою) та епанафора (епанадиплозис, епанастрофа, енкатенація, анадиплозис, епаналепсис, паліологія, конкатенація, стик, зіткнення, підхоплення) тощо.

Використання фігур повторів характерне для публіцистики й відіграє в ній важливу стилістичну роль. Так, завдяки повторам публіцист може легко зосередити увагу читача на повному аспекті викладу, а саме:

- посилюється емоційний вплив твору, надається експресивність вислову;
- деякі види повторів, зокрема фігури поетичного синтаксису (анафора, епіфора, епімона та ін.), надають публіцистичним творам художності;
- логізується та стає послідовнішим виклад завдяки таким фігурам, як епанафора, епанод тощо;
- змінюється зв'язок між компонентами висловлювання (гемінація, полісіндтон та ін.);
- деякі з фігур повтору, а саме синонімічна варіація та ампліфікація урізноманітнюють оповідь;
- деякі є засобом не втратити думки (гемінація);
- сприяють симетричній організації тексту такі фігури, як анафора, епіфора та ін.);
- іноді повтори виступають засобами посилення (або навіть створення) іронії, сатири, комічного ефекту тощо.

Отже, стилістичні можливості фігур цієї групи дійсно широкі. Різноманітні види повторів зустрічаються в памфлетах М. Хвильового, де несуть велике оптимістичне навантаження.

Не менше поширеними ці фігури є і в художніх творах письменника, де також виконують стилістичні функції, зокрема:

- надають оповіданням виразного ліричногозвучання та поетичності;
- уповільнюють оповідь тощо.

Майже всі фігури повтору вживаються і в памфлетах, і в художніх творах М. Хвильового.

Анафора (з грецької – повторення, підвищення), або єдинопочаток – стилістична фігура, суть якої в повторенні на початку суміжних уривків мовлення (віршів, строф, речень, абзаців) того самого слова або словосполучення. Крім того, виділяють фонетичну (звукову, буквенну, складову) анафору: однакові звуки та склади на початку слів; синтаксичну: однакові словосполучення, вирази, речення на початку певних синтаксических конструкцій і навіть тематичну анафору: однакові мотиви на початку епізодів).

Ця стилістична фігура відома здавна, була поширеніша в античній літературі та ораторському мистецтві. Анафору класифікують як фігуру накопичення, або плеонастичну, тавтологічну. Чи, як називає В. Домб-

ровський фігури повтору, – ітеративну. Б. Томашевський, ідучи за старими риториками й поетиками, називає анафору формою паралелізму, зазначаючи, що анафора характерно організовує мову та сприяє її певній композиційній побудові. Дійсно, анафора – це стилістичний прийом симетричної організації поетичної мови.

Отже, за допомогою анафори досягається:

- особлива симетричність викладу, його композиційна стрункість;
- виразність мови й виразність виділених повтором елементів;
- емоційна сила та експресивність вислову.

Анафора поширена і в художньому, і в публіцистичному стилях. У памфлетах М. Хвильового вона також зустрічається доволі часто: словесна (лексична) та особливо синтаксична, а фонетична (звукова) здебільшого притаманна поезії.

"Не треба розшифровувати псевдонімів тих авторів, що цього не хочуть. Не треба лазити по столах "олімпійців" з фотографічними апаратами, щоби сфотографувати написи на цьому столі і таким чином придбати ще один "документ". Не треба заглядати в чужі редакційні портфелі. Не треба "ї т. д., і т. п." (Лексична анафора).

"Тільки так треба розуміти цей вогонь. Тільки так треба поділяти сучасних пролетарських митців". (Синтаксична анафора).

Анафора симетрично упорядковує виклад, що, по-перше, сприяє кращому сприйняттю; по-друге, надає публіцистичним творам художності:

"Отже, час романтики вітаєму – доби горожанських війн.

Отже, її художня природа – бойовий "ідеалізм" в лапках молодого класу пролетаріату.

Отже, її перспективи – роль одного з фельдмаршалів у майбутніх барикадних боях".

Анафора виступає в памфлетах важливим емфатичним засобом, завдяки якому емоційно і логічно виділяються певні компоненти тексту: особливо підкреслюються повторювані елементи й загострюється увага на подальшому викладі. Досягається більша переконливість, певні уривки, які містять анафору, сильніше впливають на читача: "... Кому спаде на думку, що:

– Будування життя в його всесвітньому масштабі ми мислимо, і цілком справедливе, тільки через пізнання його і, очевидно, через споглядання, без якого не може бути пізнання.

Кому спаде на думку після непманівської софістики?"

Залежно від характеру повторюваних слів чи виразів анафора може виступати засобом посилення певної тональності або створення піднесенного, патетичногозвучання. Як, наприклад:

"Тільки вітер, тільки він, що несе на своїх крилах весну народів, розвіє туман російського месіанізму й жидко-бордо обмеженості. Тільки вітер, тільки він виведе московську молодь на шлях здорового й радісного оптимізму".

Часто в памфлетах численні запитання, які стоять поруч, мають одинаковий початок. Це надає їм більшої експресивності, виразності, створює ефект нагнітання. Іноді підкреслює їхню велику кількість та "однорідність", можливість їх продовження. Наприклад:

"Хіба "Молода Муз", культівуючи крайній індивідуалізм, не була етапом до символізму? Хіба останній не зіграв революційної ролі, виховавши у своїх рядах таку досить таки імпозантну фігуру, як Олесь? Хіба сам найбільший молодомузівець і дальший зрадник Яцків не зіграв помітної ролі в боротьбі з тим же таки міщенством? Хіба сам великий Франко теж всюди був однакової? Хіба він не писав індивідуалістичних "Зів'ялого листя" і "Семлер тіво"? Хіба ... і т. д., і т. п."

Хоч анафора найбільш притаманна художньому стилю, у художніх творах М. Хвильового вона зустрічається рідше, ніж у памфлетах. Можливо, тому, що "розділений", хаотичній-модерністській манері письменника не характерні симетричні прийоми композиції, одним з яких є дана фігура. Але все ж і вона є.

Лексична: "Хмари низько стояли над самотніми бараками. Хмари придавили одним краєм західні квартали міста" ("Бараки, що за містом").

Синтаксична: "Лопань теж має свою історію: на березі багато калу й дохлі коні, а вчителі гімназії і досі ловлять удочкиами рибу й думають про минулі дні, коли фунт білого хліба коштував три копійки, а півлляшки – двадцять чотири.

Лопань теж має свою історію – вона не знала революції, вона не бачила революції, біля неї проходять червоні крамарі, на ній теж зрідка появляються кайори" ("Редактор Карк").

У художніх творах анафора є композиційним прийомом. Так, у кінці оповідання "Арабески" автор на початку кожного абзацу повторює: "Моїм арабескам – фініш".

Крім того, ця фігура є важливим емфатичним засобом. Створює особливу напругу, надає емоційності, іноді поетичності прозовим творам. Наприклад, уривок з оповідання "Я (Романтика)": "Я входив у роль. Туман стояв перед очима, і я був у тім стані, який можна квалифікувати, як надзвичайний екстаз. Я гадаю, що в такім стані фанатики йшли на священну війну. Я підійшов до вікна й сказав:

– Ведіть!

В кабінет увалився цілий натовп черниць. Я цього не бачив, але я це відчував. Я дивився на город. Вечоріло – Я довго не повертаєсь, я смакував: всіх їх через дві години не буде!"

Завдяки анафорі особливо виділяються, підкреслюються ті слова або вирази, які повторюються. Нерідко саме вони несуть у собі основне смыслове навантаження та емоційний заряд:

"Я йшов у нікуди. Повз мене проходили обози, пропітали кавалеристи, грохотали по мостовій тачанки. Город стояв у пилу, івечір не розрядив заряду передгроззя.

Я йшов у нікуди. Без мислі, з тулою пустотою, з важкою вагою на своїх погорблених плечах.

Я йшов у нікуди". ("Я (Романтика)").

Таким чином, анафора і в памфлетах, і в художніх творах виступає, по-перше, стилістичним прийомом організації мови; по-друге, важливою емфатичною фігурою.

Анепіфора – стилістична фігура, з назвою якої пов'язана велика плутаниця. Так, І. Качуровський називає її анадиплосисом, або епаналепсисом (з грецької – "повторення", "повернення"), визначаючи як "кільцеву структуру вірша, строфи або речення, які мають починатися тим самим словом або виразом і ним закінчуватися" [1, с. 12]. В. Домбровський що саму фігуру називає циклем. А. Ткаченко пропонує два терміни, зауважуючи, що анадиплозис – "це кільцева будова віршорядка (чи кількох рядків) або речення", але "якщо ж перед нами – ціла строфа, що починається і закінчується тим самим рядком; або якщо наступна строфа підхоплює останній рядок попередньої, то цю фігуру можемо назвати епанастрофою" (epanastrofe – повертаєсь назад) [3, с. 272]. Крім того, цю фігуру ще називають кільцем, включенням або епістрофою (гр. epistrophe – "кругіння").

Через таку велику кількість назв обов'язково виникає плутання між ними. Так, анадиплозисом і епанастрофою та епаналепсисом деякі автори називають іншу фігуру – композиційний стик. Щоб не виникало накладання одного терміна на інший, будемо називати цю стилістичну фігуру анепіфора. Отже, її суть полягає

в тому, що речення, абзац, строфа або вірш мають одинаковий початок та кінець.

Найчастіше ця фігура використовується в художніх творах, особливо в поезії. Іноді в деяких жанрах публіцистики. Анепіфора – емфатична фігура, яка надає творові особливі виразності:

- утворюючи своєрідну рамку (навколо певної синтаксичної одиниці), анепіфора логічно та емоційно її виділяє, створює відчутну емфазу;

- на повторюваних елементах акцентується увага читача. Це важливо, оскільки здебільшого повторюються ключові слова або вирази;

- нерідко анепіфора є засобом створення ліричної тональності в художніх творах;

- анепіфора є цікавим композиційним прийомом, засобом упорядкування тексту;

- публіцистичним творам ця фігура надає художності.

У памфлетах М. Хвильового анепіфора зустрічається нечасто. Хоча є важливим засобом логічного та емоційного виділення певних елементів.

На словах або виразах, які повторюються на початку та в кінці речення (абзацу) загострюється особлива увага: "То нічого, що він (В. Поліщук) поруч свого "сонета" видрукував (очевидно, виправдовуючи себе) "наплюватський" вірш Маяковського, та нічого!"

Часто Хвильовий своєрідні ліричні відступи в памфлетах "обрамлює" анепіфорою: "Історія повторюється. Штурм Перекопу приніс нам остаточну перемогу. Але ця перемога об'єктивно може стати за велику поразку пролетаріату. З Азії приходили велики і сильні народи, але, завоювавши фізично європейське культурне населення, вони мусили інтелектуально капітулювати перед ним. Це в результаті заганяло їх на кримсько-татарські територіальні кlapтики. Історія повторюється, і ми б'ємо тривогу".

Іноді анепіфора є засобом створення комічного. Наприклад, коли в ролі повторюваних елементів виступають вигуки, виділяючи при цьому уривки іронічної або сатиричної тональності:

"Ая-я-я-я-я-я! І це пише та людина, яка в свій час подавала надії стати не останнім пересічним поетом? До чого може довести відсутність почуття міри й самокритики! Ая-я-я-я-я-я!"

Як уже зазначалось, анепіфора – важливий композиційний прийом. Останній памфlet циклу "Камо грядеши?" закінчується тим самим запитанням. Отже, назва й закінчення створюють своєрідне кільце, рамку-анепіфору, тим самим підкреслюючи невирішеність та актуальність цього питання.

У художніх творах анепіфора зустрічається набагато частіше. Оповіданням М. Хвильового ця фігура надає ліричності, поетичності, вона подібна до численних референів у його творах:

... О, я знаю:

багато думав старий газетяр. Думав про юність, думав про те, що було, чого не було, чого хотілось. "Все одійшло великим шляхом часу..."

О, я знаю: і мое квадро, старе тіло прокинеться колись і спитає:

– Невже кінець?

Але не прокинеться світанок.

О, я знаю!..." ("Елегія").

Залежно від загальної тональності твору, використання анепіфори може підсилювати відчуття елегійності, смутку, або, навпаки, радості: уповільнювати розповідь; створювати медитативний настрій: "Сплеснули весла.

... Стояла тиха, вогка темрява, і вабили полярні огні, і брів зелений запах із слобожанських безкраїх степів.

... Сплеснули весла" ("Силуети").

Микола Хвильовий дуже любить численні ліричні відступи в оповіданнях. Часто анепіфора є засобом виділення цих відступів у творах. Наприклад:

Так

ріс

час:

– у грандіозній боротьбі падали переможні дні, на них падали ще дні, і росла гора, від Гавризанкару вища, глибша від океанських глибин. Тоді питали:

– Що це? Тоска чи радість?

... Але на далеких обріях знову громіли, знову наступали молоді буйні дні грізними колонами.

Так

ріс

час: ("Елегія").

Отже, стилістична фігура анепіфора і в публіцистичних, і в художніх творах М. Хвильового є сильним емфатичним засобом і цікавим композиційним прийомом. Вона помітно підсилює тональність твору. Так, у памфлетах анепіфора є засобом підсилення іронії та створення комічного ефекту, в оповіданнях – підсилює їхнє загальне ліричне звучання та надає їм ще більшої поетичності.

Один з памфлетів М. Хвильового має назву "Україна чи Малоросія". Цей твір спричинив нечувану навіть на той час критику, яка вже виходила за межі власне літературної розмови. У Москві зрозуміли, про що писав М. Хвильовий, і відповідь була страшною. Але зараз не про це. На жаль, риторичне запитання, поставлене публіцистом, і нині актуальне. На нього й досі нема відповіді (хоч риторичне запитання відповіді й не потребує, проте хоча б такої ж риторичної), Україна й після 15-ти років незалежності багато в чому нагадує Малоросію. Через це, знову ж таки, на жаль, тематика памфлетів М. Хвильового актуальна й сьогодні. Вона є такою ще й тому, що майстерність публіциста поєдналася в них із особливою злободенністю. М. Хвильовий так різноманітно розкрив можливості стилістичних фігур у публіцистиці. Шкода, що його твори були на тривалі десятиліття вилучені з інтелектуального обігу, адже в них є чого навчитися й сучасному журналістові.

1. Качуровський І. Основи аналізу мовних форм (стилістика): Фігури і тропи. – Мюнхен; Київ, 1995. 2. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. – К., 1993. 3. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. – К., 1998.

Надійшла до редколегії 01.03.06

Наукове видання

ВІСНИК

КІЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЖУРНАЛІСТИКА

Випуск 14

Редактор В. Філь

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія запирає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л. Новікова. Адреса ВПЦ: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

Підписано до друку 31.07.06. Формат 60x84^{1/8}. Вид. № 181. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 500. Ум. друк. арк. 7,4. Обл.-вид. арк. 10. Зам. № 26-3527.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,
(38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua
WWW: http://vpc.univ.kiev.ua

Наукова бібліотека
ім. М. Максимовича
КНУ
ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

3619JB

45 - чит зал: періодики та дисерти | 18.50

ISSN 1728-3817

A standard linear barcode is positioned vertically on the left side of the page. It consists of vertical black bars of varying widths on a white background.

35>

9 771728 381009